БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical applied journal

№ 4 2006

Засновники
Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders
National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор
Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Редакційна колегія

Л. Дубровіна *(заступник головного редактора)*
В. Попроцька *(заступник головного редактора)*
Н. Маслакова *(відповідальний секретар)*
Г. Боряк
А. Бровкін
Л. Костенко
В. Омельчук
М. Романюк
П. Тронько
А. Чекмарьов
О. Додонов
О. Литвиненко
В. Широков
В. Рубан
Б. Ігнатенко
Х. Ласкажевська (Польща)
С. Філіпі-Мартутинович (Сербія)
І. Славінскі (Австрія)
К. Брюс (Німеччина)
Б. Зафіровскі (Республіка Македонія)
Л. Біглоу (Велика Британія)

Editor-in-Chief
Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Editorial board

L. Dubrovina *(Deputy of Editor-in-Chief)*
V. Poprots'ka *(Deputy of Editor-in-Chief)*
N. Maslakova *(Responsible for publication)*
H. Boriak
A. Brovkin
L. Kostenko
V. Omel'chuk
M. Romanyuk
P. Tron'ko
A. Chekmaryov
O. Dodonov
O. Lytvynenko
V. Shyrokov
V. Ruban
B. Ihnatenko
H. Laskarzevska (Poland)
S. Philipy-Martutynovych (Serbia)
I. Slawinski (Austria)
C. Bruce (Germany)
B. Zafirovski (Republic of Macedonia)
L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:
НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ-39, 03039, Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbuv.gov.ua

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:
VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv-39, 03039, Ukraine
Tel.: (044)524-43-50
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbuv.gov.ua

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors and do not necessarily reflect those of the editorial board.

© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2006

Зміст

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОТЕЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Л. Дубровіна, С. Булатова, І. Ціборовська-Римарович. Співробітництво Національної академії наук України і Польської академії наук, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і Бібліотеки Народової *3*

Х. Ласкажевська. Стан польсько-українського бібліотечного співробітництва (огляд останніх 15 років) *6*

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА ПОЛЬЩІ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Я. Волош. Професійний бібліотечний рух у Польщі і його роль в оновленні бібліотек *10*

Х. Тхужевська-Кабата. Бібліотека Народова у Варшаві: традиція і сучасність *17*

Я. Колодзейська. Інститут книги і читання Бібліотеки Народової *26*

Б. Будиньська. Публічні бібліотеки в нових адміністративних, соціальних і культурних умовах *28*

Я. Волош. Що сталося у публічних бібліотеках після зміни системи? *33*

С. Чайка. Нове бібліотечне право в Польщі *39*

М. Джевецький. Система вищої освіти в Польщі за спеціальністю бібліотекознавство і наукова інформація на початку нового століття. Мобільність. Акредитація. Стандарти освіти *46*

В. Собуцький. Книжкові колекції, створені після 1880 року: дослідження стану збереженості *49*

Н. Кунанець. Наукові бібліотеки Львова XIX – початку XX ст., орієнтовані на польського читача: заснування та формування фондів *52*

Content

POLISH-UKRAINIAN LIBRARY COOPERATION

L. Dubrovina, S.Bulatova, I. Tsiborovs'ka-Rymarovych. Cooperation between National Academy of sciences of Ukraine and Polish Academy of sciences, V. Vernadsky National Library of Ukraine and Bibliotheka Narodova *3*

H. Laskazevs'ka. Polish-Ukrainian library cooperation (review of the last 15 years) *6*

LIBRARY SCIENCE IN POLAND: HISTORY AND PRESENT SITUATION

J. Volosh. Library trade union movement in Poland and its place in the renovation of the libraries *10*

G. Thujevs'ka-Kabata. Bibliotheka Narodova in Warsaw: tradition and present situation *17*

J. Kolodzeys'ka. Institute of Books and reading process in Bibliotheka Narodova *26*

B. Budyns'ka. Public libraries under existing administrative, social and cultural conditions *28*

J. Volosh. What has happened with public libraries after change of the system? *33*

S. Chaika. New library law in Poland *39*

M. Dzevets'kyi. Higher education system in Poland for specialty of the library sciences and scientific information at the beginning of the new century. Mobility. Accreditation. Standards of education *46*

W. Sobuts'kyi. Book collections founded after 1800: research in conservation process *49*

N. Kunanets'. Scientific libraries of L'viv at the XIXth – the beginning of the XXth century oriented to the Polish readers: foundation and forming of the depositories *52*

Любов ДУБРОВІНА,
директор Інституту рукопису НБУВ, член-кореспондент НАН України
Світлана БУЛАТОВА,
старший науковий співробітник НБУВ, канд. іст. наук
Ірина ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ,
старший науковий співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Співробітництво Національної академії наук України і Польської академії наук, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і Бібліотеки Народової

Останним часом активізується вивчення й дослідження спільної історико-культурної спадщини України та Польщі.

Спеціальна Постанова Президії Національної академії наук України від 1 червня 1999 р. щодо розвитку міжнародного співробітництва між Україною та Польщею визначила подальшу співпрацю в науковому освоєнні культурної спадщини.

З української сторони вивчення проблем українсько-польських відносин в історичному аспекті здійснювалося такими установами НАН України: Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Мову, літературу та культуру Польщі досліджували: Інститут літератури імені Т. Шевченка НАНУ, Інститут мовознавства імені О. Потебні НАНУ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАНУ.

Книжковою та рукописною спадщиною займалися Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

Розвиток українсько-польських наукових контактів, який визнано пріоритетним напрямом національних наукових досліджень, знайшов відображення у спеціальній угоді між НАН України та Польською академією наук про співробітництво на 2006–2008 рр. і у Постанові Президії НАН України № 251 від 30 листопада 2005 р., що базувалася на доповіді академіка Я. Д. Ісаєвича «Українсько-польські відносини: спадщина історії та суспільна свідомість».

Розвиток співпраці у бібліотечній справі та наукових дослідженнях у галузі книгознавства також плідно розвивається. Міжнародні наукові зв'язки бібліотекарів мають давні традиції: слід лише нагадати пам'ятні заходи останніх років. Добрим започаткуванням співпраці була репрезентативна виставка «Ukraina – Polska w stronie dialogu», підготовлена Бібліотекою Народовою у Варшаві у вересні–листопаді 2000 р. під почесним патронатом Єжи Гедройця, незмінного редактора славетного паризького часопису «Kultura». Підсумком цієї виставки стало видання «Polskie pismiennictwo o Ukrainie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie» (Варшава, 2003), написане Ханною Ласкажевською, завідувачкою Лабораторії документування історичних книжкових фондів Бібліотеки Народової. Важливими заходами, присвяченими Року Польщі в Україні, стали виставка і семінар «Польща – історія й сьогодення», що відбулися у червні 2004 р. в НБУВ.

Упродовж останніх років співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) брали участь у роботі Міжнародної післядипломної гуманітарної школи при Варшавському університеті, отримували гранти для молодих спеціалістів та вчених, зокрема стипендії фонду імені Юзефа Мяновського дали їм змогу працювати в польських бібліотеках і архівах. Приймала стипендіатів Бібліотека Народова, академічні бібліотеки у Гданьську, Кракові, Курніку; книгозбірні Ягеллонського університету у Кракові, Горуньського університету ім. Миколая Коперніка, Варшавського університету та інші проводять активний книгообмін, обмінюються мікрофільмами архівних та рукописних документів, стародруків.

На сторінках часопису НБУВ «Бібліотечний вісник»

ник» друкувалися статті польських колег, зокрема Х. Ласкажевської «Історія бібліотеки останнього польського короля (Варшава–Кременець–Київ)» (2001, № 3). У свою чергу, статті українських дослідників публікувалися у щорічнику «Rocznik biblioteki Narodovej» (2004): дослідження С. О. Булатової про рукописи з фонду бібліотеки Станіслава Понятовського в НБУВ та Г. М. Новікової про проблеми збереження фондів.

Обмін фахівцями передбачав вивчення питань збереженості фондів: польські колеги надали можливість стажування у Бібліотеці Народовій співробітникам Центру консервації та реставрації НБУВ.

НБУВ розвиває й власні наукові дослідження польських книжкових колекцій і зібрань, зокрема готуються до друку монографії І. О. Ціборовської-Римарович «Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історична доля та сучасний стан» та С. О. Булатової «Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

2004 р. опубліковано відому збірку віршів Данила Братковського «Данило Братковський. Світ, по частинах розглянутий. Фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії» (Луцьк, 2004), яка складається з фототипічного видання збірки (Краків: друкарня Франтішка Цезарія молодшого, 1697), першого повного її перекладу українською мовою, здійсненого Валерієм Шевчуком. Збірка містить також спеціальний розділ, присвячений літературознавчому дослідженню про Д. Братковського, текст тестаменту Д. Братковського (обидва підготовлені В. Шевчуком), історико-книгознавче дослідження примірників видання 1697 р. з фондів НБУВ І. Ціборовської-Римарович. Видання здійснене спільно НБУВ, Волинським краєзнавчим музеєм (Луцьк), Волинським крайовим братством св. Апостола Андрія Первозваного та Інститутом літератури імені Т. Шевченка НАН України.

До Року Республіки Польща в Україні Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського було організовано та проведено низку заходів: круглий стіл «Україна – Польща: європейське сусідство», книжкову виставку «Польща: історія та сьогодення» (червень 2004 р.), присвячено Польщі одну з секцій Міжнародної наукової конференції «Слов'янські культури XIX–XX століття: стан і перспективи розвитку», що проводилася до Днів слов'янської писемності і культури (травень, 2004 р.). Вона мала назву «Польща: історія, сьогодення, майбутнє». «Бібліотечний вісник» (2004, № 4) був частково присвячений цій темі.

На нараді міжнародної польсько-української експертної комісії, яка відбулася у Варшаві у вересні 2005 р., українське науково-бібліотечне співтовариство репрезентувала Л. А. Дубровіна, директор Інституту рукопису НБУВ. Комісія започаткувала кілька спільних проектів, виконання і реалізація яких покладені на Бібліотеку Народову та НБУВ. Обидві сторони домовилися замість розв'язання проблемних питань реституції фондів змістити акценти зустрічі у сферу перспективи дослідження спільної науково-культурної спадщини України та Польщі.

Спільний проект наукових досліджень між Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та Бібліотекою Народовою ґрунтується на ідеї активізації та поглиблення наукового освоєння документної спадщини обох країн, пов'язаних спільністю та переплетенням у багатьох аспектах історичних шляхів наших країн, недостатнім вивченням сучасного стану та місцезнаходження документної спадщини наших народів, що опинилася з різних причин на території інших держав.

Загальна реєстрація таких документних комплексів, вивчення походження та історичної долі документів, спільне наукове опрацювання та підготовка традиційних і електронних довідників, баз даних, інших видів наукових видань є важливим завданням академічної науки, що сприяла б розвитку історико-культурологічних досліджень обох країн.

Проект передбачає виявлення, археографічне та бібліографічне опрацювання, джерелознавче дослідження, уведення у науковий обіг бібліотечних рукописних і книжкових колекцій та зібрань, окремих документів, що відображають історико-культурну спадщину України та Польщі, їх народів, різноманітні зв'язки між ними. Згідно з концепцією україніки в Польщі та полоніки в Україні, проект включає пошук та опрацювання документів кожною стороною в аспекті екстеріорики відповідно до кожної з двох країн.

Саме цей підхід до співпраці вже виявився плідним, зокрема міжбібліотечна угода Бібліотеки Народової та НБУВ, укладена на початку 90-х років XX ст., уможливила наукове опрацювання й підготовку каталогу зібрання короля Станіслава Августа Понятовського «Регія» з фондів НБУВ. В основі – рукописний каталог «Регії» в 11 томах, укладений останнім бібліотекарем королівської книгозбірні Яном Альбертранді. Між тим, одним із заходів, передбачених нарадою експертної комісії на

2006 р., є презентація в Варшаві та Києві видання каталогу «Polonica» із зібрання «Регія» й, водночас, – виставка, присвячена зібранню.

Сьогодні Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника розпочинають проекти видання поточної бібліографії праць з історії польсько-українських відносин, ретроспективну бібліографію. Планується видати бібліографічний покажчик праць. У розвиток цієї постанови цими бібліотеками підготовлено окремий бібліографічний і археографічний проект україніки у Польщі та полоніки в Україні, який передбачає реєстрацію книжкової та рукописної спадщини на рівні колекцій і документів.

Отже, вереснева нарада серед інших галузей взаємодії польсько-української співпраці бібліотекарів виділила спільний науковий проект публікації двох фахових видань, спрямований на виявлення й реєстрування полоніки в українських сховищах і, водночас, україніки в польських бібліотеках.

У довіднику з полоніки мають бути відображені фонди найпотужніших книгосховищ України. Це – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського і Національна парламентська бібліотека України, академічні, університетські бібліотеки Києва, Одеси, Харкова, насамперед львівські: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України та Львівського національного університету імені Івана Франка та інші, де нині зберігаються польські збірки. Проте до цього мають бути залучені й менш відомі місцеві бібліотеки, які містять цілісні масиви або частини необхідних матеріалів із полоніки.

Аналогічна науково-пошукова мережа має охопити всі книгосховища Польщі, де сьогодні зберігаються значні фонди україніки. Внаслідок історичних переміщень (у тому числі після другої світової війни) колишні українські збірки значно розпорошені у польських бібліотеках, що також вимагає створення розвинутої мережі кореспондентів у бібліотечних установах Польщі та копіткої облікової праці. Тому керівництво Бібліотеки Народової (в якій зберігаються цінні документи з україніки) допоможе налагодити контакти та забезпечити участь у проекті інших польських різнопрофільних бібліотек, де відклалися матеріали, дотичні до історії України.

На першому етапі не йдеться про підготовку публікацій за розгалуженою схемою наукового опису полоністичних й україністичних матеріалів, швидше ініціатори проекту ставлять за мету, насамперед, пошук, виявлення і укладання реєстру даних, тобто створення своєрідної науково-пошукової мережі обліку в Україні й Польщі. До укладання цих довідкових видань мають бути залучені, відповідно, як польські, так і українські фахівці.

Координаторами й виконавцями з польської сторони виступає Лабораторія документування історичних книжкових фондів Бібліотеки Народової у Варшаві, очолювана визнаним фахівцем Х. Ласкажевською, українською групою керує директор ІР НБУВ, чл.-кор. НАН України Л. Дубровіна. Втім, у запланованих публікаціях передбачається вказати всі бібліотечні установи та укладачів.

Слід відзначити, що нині вже існує певний досвід із укладання подібного фахового довідника: результатом міжнародної співпраці стала фундаментальна публікація німецького дослідника Фабіана, яка містить інформацію про германіку у книгосховищах Польщі. Проте, маючи за зразок це видання, слід враховувати проблеми та реалії (насамперед масштаби фондів, їхню розпорошеність, стан обліку, специфіку організації фондів, а також професійний рівень фахівців) українських і польських бібліотек та книгосховищ.

У процесі укладання довідників перспективним є висвітлення такого суттєвого аспекту, як облік втрат бібліотек під час другої світової війни та переміщень історико-культурних фондів. Вагомим внеском у розробку цієї окремої проблеми була праця польських дослідників «Straty bibliotek w czasie II wojny Swiatowej» у 3-х частинах (Варшава, 1994), а також щойно видана колективом українських учених монографія «Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943)» (К., 2004). Заплановані довідники (у межах схеми) сприяють всебічному дослідженню цієї теми – актуалізують, доповнюють, а у деяких випадках «відкривають» та уводять у науковий обіг інформацію щодо повоєнних втрат і місцезнаходження ретроспективних зібрань у книгосховищах обох країн.

Сподіваємося, що співпраця науковців обох країн у пошуках необхідних матеріалів щодо національної історії, культури сприятиме розвиткові обміну інформацією між Польщею та Україною.

Ханна ЛАСКАЖЕВСЬКА,
завідувачка Лабораторії документування історичних книжкових фондів Бібліотеки Народової, магістр

Стан польсько-українського бібліотечного співробітництва (огляд останніх 15 років)

Істотний поворот у бібліотечних польсько-українських контактах відбувся після 1990 р. Після періоду стандартних відносин, які в основному характеризувалися обмінами виданнями, двосторонніми візитами груп бібліотекарів, що обов'язково супроводжувалося культурною програмою й екскурсіями містом, настав час пожвавленої зацікавленості переміщеними і прийнятими фондами, які довго приховувалися і цілими десятиліттями були недоступними.

Зрозуміло, що після зміни устрою – спочатку в Польщі, а потім в Україні – можливість розпочати реєстрацію і дослідження історичних книжкових фондів підпорядкувала собі цілі і довгострокові програми нашого співробітництва, які передбачають повну інформацію і необмежений доступ до культурних цінностей, визнаних національною спадщиною наших країн.

Встановлення контактів з українськими бібліотеками

Планування і реалізація дослідно-документаційних робіт в українських бібліотеках стало можливим завдяки підписанню у серпні–листопаді 1991 р. чотирьох договорів про співробітництво між Бібліотекою Народовою у Варшаві і Центральним державним історичним архівом УРСР у м. Львові; Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України; Львівським національним університетом ім. Івана Франка і його Науковою бібліотекою; Державною науковою бібліотекою України в Києві (нині Національна парламентська бібліотека України). Всі договори укладені на невизначений час. Щоразу перший пункт підписаних документів звучав: «Обидві договірні установи гарантують одна одній повний доступ до всіх своїх зібрань». Зазначалося також про спільні дослідницькі ініціативи, виставки, конференції, виготовлення мікрофільмів, ксерокопій або інших репродукцій матеріалів із власних фондів за бажанням партнера.

У серпні 1992 р. Бібліотека Народова у Варшаві підписала п'ятий договір зі своїм найважливішим партнером в Україні Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. У цьому договорі перший пункт також засвідчив взаємну гарантію доступу до зібрань, проте розширив його на всі джерела інформації про бібліотечні фонди, у тому числі каталоги і картотеки. Новим був другий пункт, який звучав так: «Відповідно до чинних принципів і в рамках можливостей, обидві бібліотеки створюють відповідні умови для дослідної роботи щодо вивчення і опрацювання полоніки в Україні й україніки на території Польщі». Завдяки цим договорам Бібліотека Народова до сьогодні відіграє провідну роль серед польських бібліотек у контактах із українськими бібліотеками.

Із початку дев'яностих років намагалися налагодити тісне співробітництво Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України та Вроцлавський національний інститут імені Оссоліньських. У березні 1993 р. представники обох бібліотек підписали у Вроцлаві лист про наміри співробітництва в науковій галузі та обміну інформацією щодо своїх фондів. Реальне співробітництво і підписання відповідних угод відбулося лише декількома роками пізніше.

Обидві сторони досить інтенсивно готувалися до взаємних контактів. Показником цих дій можуть бути, приміром, важливі публікації, зроблені на підставі нових джерел і архівних досліджень. Українські і польські автори часто полемізують один з одним. Це, проте, не змінює того, що обидві бібліотеки активно співпрацюють при мікрофільмуванні й поцифровуванні львівських фондів.

У результаті наш досвід співробітництва обмежувався чотирма українськими бібліотеками і двома польськими, а також львівським архівом (із київським у нас не було домовленості). Це не означає, що ми не працювали, збираючи документацію, яка нас цікавить, ще в багатьох інших бібліотечних установах, наприклад Харкова або Одеси.

Напрями міжбібліотечного співробітництва

Після встановлення перших контактів з українськими бібліотеками наша співпраця розвивалася за двома напрямами. Пошуки в бібліотеках і архіві у Львові ми проводили своїми силами, головним чином, Лабораторії документування історичних книжкових

фондів (ЛДІКФ), яка була створена в 1990 р. у Бібліотеці Народовій. Робота була доволі копіткою, витратною, здійснювалася мізерними силами, але успішною. Тому що зібраний у такий спосіб матеріал, збагачений інформацією з архівних джерел і польської літератури, доповнив надходження книг ЛДІКФ. Він був також переданий у створене в 1990 р. в Міністерстві культури Бюро уповноваженого уряду з польської культурної спадщини за кордоном, де був використаний для розробленого в 1994–1998 рр. під керівництвом проф. Барбари Беньковської довідника «Бібліотеки на Східних землях II Речі Посполитої» (Познань, 1998). Через відсутність аналогічної праці в Україні польський довідник є також значним документальним джерелом для українських бібліотекарів. І тут ми бачимо можливості реального співробітництва з українськими колегами, оскільки, хто ж може краще, ніж вони, досліджувати і відтворити воєнну і повоєнну долю зареєстрованих нами бібліотек.

По-іншому склалося наше співробітництво з київськими бібліотеками, із якими, як уже згадувалося, ми налагодили контакти в 1991–1992 рр. Партнери в Києві підготували для нас переліки польських колекцій, які зберігаються в їхніх фондах. Це було відносно легко зробити в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, тому що більшість колишніх польських книжкових фондів уже вивченена і виділена в книгосховищах.

Національна парламентська бібліотека України провела для нас у 1991–1992 рр. анкетне опитування 25 обласних бібліотек для виявлення, чи зберігаються в їхніх фондах, а якщо так, то які книги польського походження. Опитування дало незначні результати, вдалося одержати лише фрагменти інформації з бібліотек у Вінниці.

Після цього ми вирішили, куди спрямувати наші дослідницькі сили, у яких українських бібліотеках зберігаються матеріали, що мають найбільшу цінність для польської культури. Ми не зважилися на подальше систематичне вивчення львівських книжкових збірок, дотепер найзначнішого центру польської книги в Україні. Великий обсяг цих фондів ставить під сумнів доцільність і можливість їх «детального» описування (крім загальної реєстрації). Крім того, ми визначили принципи і форми співробітництва зі Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника щодо фондів розділеної війною Бібліотеки Національного інституту імені Оссоліньських, які перебувають у компетенції вроцлавського Оссолінеуму. Багатьма іншими колекціями, наприклад, залишками колись багатих монастирських книжкових збірок, зайнялися окремі дослідники.

Бібліотека Народова у Варшаві прийняла рішення про проведення робіт, які, на нашу думку, мали велике значення для істориків не тільки книги, але і польської культури, особливо епохи Просвітництва. У 1993 р. розпочалася каталогізація замкової бібліотеки короля Станіслава Августа, що нині зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського в Києві. Це була одна з книжкових збірок, яка найдовше знаходилася поза увагою польських дослідників; доступ до неї 170 років був обмежений, а протягом останніх декількох десятків років – практично закритий. Завдяки сприянню керівництва НБУВ після 1990 р. цей стан докорінно змінився, і реалізація багаторічних проектів із дослідження і розробки королівської збірки стала для нас можливою. Зацікавлення колишніми польськими магнатськими колекціями, які зберігаються в Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського, а також львівською полонікою стали виявляти також українські бібліотекарі. Свідченням цих досліджень є публікації останніх років Ірини Ціборовської-Римарович, Світлани Булатової, Петра Холобуцького, Наталії Швець, Ганни Демченко, Ольги Колосовської, Галини Ковальчук, Маргарити Шамрай та інших.

Ми намагалися сприяти українським колегам у реалізації їхніх планів щодо опрацювання старих польських книжкових фондів. Наприклад, ми надавали стипендії у польських фондах для бібліотекарів і реставраторів із Києва та Львова, а потім – фахову допомогу під час їхньої роботи в Польщі, передавали бібліотекам, які співпрацюють із нами, різноманітну літературу, необхідну для книгознавчих досліджень, у тому числі довідники, бібліографії, словники тощо.

Міжурядове співробітництво у бібліотечній галузі

Наприкінці 1995 р. міністерства культури обох країн підписали «Протокол про співробітництво на 1996–1997 рр.», після чого була створена комісія із захисту культурної спадщини, яка, на жаль, так і не розпочала працювати.

Лише в силу «Угоди між урядом Республіки Польща й урядом України про співробітництво в галузі захисту і повернення культурних цінностей, загублених і незаконно переміщених під час другої світової війни», укладеній 25 червня 1996 р., була створена 15 грудня 1996 р. Міжурядова польсько-українська комісія з захисту і повернення культурних цінностей, загублених і незаконно переміщених під час другої світової війни. Таким чином, було офіційно започатковано проблематику

реституції під заступництвом призначених представників обох країн.

На першому офіційному засіданні Комісії (14–16 травня 1997 р.) у Львові було прийняте рішення про створення груп експертів з історичних архівних матеріалів, творів мистецтва, бібліотек і, окремо, із питань Оссолінеуму.

Перша зустріч групи експертів з бібліотечних фондів відбулася 20–22 вересня 2005 р. у Варшаві. Українську сторону представляли: Любов Дубровіна (Інститут рукопису НБУВ), Павло Білаш (Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон), Валентина Врублевська (кафедра теорії, історії і практики культури Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв у Києві), Тарас Паславський (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України). З польської сторони брали участь: Ханна Ласкажевська (БН), Здзислав Петшик (Ягеллонська бібліотека) і Йоанна Пашталенець-Яжиньська (БН), член Міжурядової комісії.

Під час наради обговорювалися можливості двостороннього співробітництва, яке, зокрема, повинне сприяти відтворенню долі і втрат бібліотек обох країн під час окупації. Ми обмінялися інформацією про досягнення в цій галузі, тобто про проведення започаткованих досліджень документів, а також про видавничі здобутки.

Польська сторона запропонувала розробити й опублікувати путівники по фондах україніки у польських бібліотеках і полоніки в українських бібліотеках. Основний акцент ми зробили на фонди (навіть незначні фрагменти) колишнього польського і українського походження.

Під час варшавської зустрічі українська сторона зацікавилася також можливістю дослідження долі Бібліотеки греко-католицького капітулу в Перемишлі, а також передала перелік інкунабулів із Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка, загублених під час другої світової війни, із проханням відшукати їх у польських бібліотеках.

Крім того, ми домовилися, що в 2007 р. в Польщі відбудеться польсько-українська конференція, тема якої – дослідження долі бібліотек, музеїв і архівів, а також їхніх втрат у роки другої світової війни. На межі 2006–2007 рр. ми плануємо провести у Варшаві та в Києві презентацію тому, що містить полоніки з бібліотеки короля Станіслава Августа, а також виставку книг з її фонду.

Ми обговорили також можливість передавати один одному дублети з історичних колекцій у світлі чинних правових положень в обох країнах. Ягеллонська бібліотека декларує сприяння українським бібліотекам у дезінфекції фондів (аркушевих документів і книг) у своїй новоствореній майстерні.

Тобто, спектр питань дуже широкий, проте, в основному він стосується долі переміщених і розпорошених збірок у різний історичний час, які найчастіше залишаються у сфері спільної культурної спадщини. Ми будемо дуже раді, якщо декілька з цих питань удасться вирішити спільними зусиллями польських і українських науковців.

Бібліотечні ініціативи: конференції, виставки, обмін інформацією

Крім офіційного співробітництва найбільших бібліотек України і Польщі, триває активна співпраця бібліотекознавчих академічних центрів, окремі дослідники здійснюють численні наукові і документні роботи в Україні, а також суспільно-популяризаторську діяльність. Тут слід зазначити хоча б конференції, організовані в 2001–2005 рр. університетами: Силезьким у Катовіцах і Марії Кюрі-Склодовської у Любліні – під девізом «загальної культурної спадщини і досягнення згоди за допомогою книги, без будь-яких кордонів».

У 2005 р. у Кракові відбулася уже восьма міжнародна конференція «Краків – Львів: книги, газети і часописи, бібліотеки XIX і XX сторіччя», організована місцевою Педагогічною академією.

Пожвавлюється також співробітництво публічних бібліотек і інших культурних установ у рамках Карпатського єврорегіону.

Слід наголосити також на результатах роботи дослідників і документалістів польських історичних фондів, які зберігаються в даний час на території України. Особливо варто звернути увагу на роботи проф. Едварда Ружицького з Катовіц, проф. Юзефа Шоцького зі Вроцлава, а також проф. Марії Підлипчак-Майєрович із Вроцлава (із жовтня 2005 р. викладач Педагогічної академії у Кракові) і д-ра Йоланти Гвьоздзік із Силезького університету в Катовіцах, які досліджують долю монастирських бібліотек, а також д-ра Уршули Пашкевич із Варшави та інших.

Протягом останніх років надзвичайно потрібну ініціативу започаткував проф. Оскар Чарнік, завідувач Інституту книги і читання БН у Варшаві, який постачав багатьом бібліотекам в Україні – особливо бібліотекам вищих навчальних закладів – приміром, у Дрогобичі або Києві, комплекти польських книг.

Виявом активної діяльності польських і українських бібліотек є виставки. Вони мають велике значення у популяризації добросусідських відносин між нашими країнами, знань про культуру і літературу, розповідають також про людей, заслужених для партнерського, який поступово веде до всеосяжного розуміння і примирення обох суспільств, діалогу між інтелектуальними елітами Польщі й України. Для прикладу, можна тут перерахувати ініціативи Бібліотеки Народової у Варшаві (2000 р.), Поморської книгарні в Щецині (2001 р.) і Воєводської публічної бібліотеки ім. Хероніма Лопаціньського в Любліні (2005 р.).

Останніми роками нами були організовані також дві важливі виставки з польської тематики в київських бібліотеках. Перша з них була присвячена досягненням паризької «Культури» і ролі Єжи Гедройца у формуванні польсько-української угоди. Вона була відкрита в березні 1997 р. в Державній історичній бібліотеці України: «Культура» – за незалежну Україну». Еміграційні видання, представлені в Києві, були привезені з Гданьської бібліотеки ПАН і університетської бібліотеки в Торуні, завдяки сприянню польського посольства. Інформація про захід була детально висвітлена київською пресою, а Президент Польщі Олександр Квасьнєвський відвідав виставку під час свого офіційного візиту в Україну 21 травня 1997 р. З 5 по 7 червня частина збірок демонструвалася також у Києві на польсько-українському симпозіумі «Інтелектуали, культура, політика: досвід Польщі й України (до 50-річчя паризької «Культури)».

17 червня 2004 р., у рамках святкування Року Польщі в Україні, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського в Києві була відкрита книжкова виставка «Україна – Польща: історія і сьогодення». З цієї нагоди відбулося також засідання круглого столу «Україна – Польща: європейське сусідство».

П'ять перерахованих виставок та симпозіуми, які супроводжували їх, безсумнівно, сприяли збагаченню знань про літературу, присвячену нашим взаємовідносинам (насамперед польську літературу про Україну). Тепер, щоб ці знання по-справжньому поглиблювати, потрібні нові ініціативи для широкого загалу.

Протягом минулих років важливим елементом нашого співробітництва стала допомога у реалізації різного роду запитів, як у бібліотеках, так і польських архівах і музеях. Лабораторія документування історичних книжкових фондів виконувала їх за заявками для працівників бібліотек, музеїв, членів наукових товариств тощо. Найчастіше вони були пов'язані з підготовкою публікацій і досліджень про поляків, які працюють в Україні, і зробили значний внесок у культуру цієї держави. Ми також багато разів зверталися до українських колег із проханням сприяти нам в отриманні джерел, фактографій, копій документів.

У серпні і вересні 1998 р. була відкрита спеціальна «гаряча лінія» Київ – Варшава. Приводом стала крадіжка 12 серпня того ж року примірника нюрнберзького видання 1543 року «De revolutionibus orbium coelestium» Миколая Коперніка. Це книга зі збірки Кременецького ліцею, яка була занесена у каталог «Регії». Волинській школі її подарував Тадеуш Чацький у 1805 р., про що свідчив його власноручний напис у книзі. В історії примірника був ще один цікавий і цінний слід – підпис у ньому від 1646 р. Альберта (Войцеха Раймунда) Стражиця, професора математики Краківського університету (помер 1650 р.). Особистість для істориків досить загадкова, а підпис, який він лишив у творі Коперніка, підтверджує сам факт існування краківського вченого. Варто зазначити, що під час візиту Єжи Бузека в Київ у лютому 1999 р. польський прем'єр подарував Президенту Леонідові Кучмі факсимільне видання рукопису відомого твору Миколая Коперніка, яке було передано у Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського.

Незважаючи на розмаїтість проявів і форм співробітництва між бібліотеками обох сусідніх країн, варто визнати, що діяльність ця усе ще недостатня.

Підсумовуючи огляд наших польсько-українських бібліотечних контактів, слід зазначити, що дослідження польських фондів в Україні стає дедалі вичерпнішим завдяки практично постійному і необмеженому доступу.

* * *

Протягом усього минулого десятиліття ми вчилися краще розуміти наших партнерів, спочатку не до кінця переконаних, що цілість і реєстрація польського патрімоніуму є нашим обов'язком. Ці ініціативи збагатять культуру і досягнення інших народів. Поповнюючи наші знання про пам'ятки польської культурної спадщини за межами держав, ми одночасно усвідомили, наскільки важливим є те, щоб не дозволити знищувати і зневажати цінні для наших сусідів фонди, які на сьогодні знаходяться на території Польщі.

Ян ВОЛОШ,
головний редактор часопису «Bibliotekarz»,
голова Асоціації польських бібліотекарів у 2001–2005 рр.

Професійний бібліотечний рух у Польщі і його роль в оновленні бібліотек

Зародження бібліотечного руху в Польщі слід розглядати в контексті світового бібліотечного поступу. Він був природним наслідком динамічного розвитку науки у другій половині XIX і на початку XX ст. У той час відокремлювалися різні наукові спеціальності, поширювалася початкова і середня освіта, швидко зростало виробництво видавничої продукції, а також дедалі сильнішим ставав процес демократизації доступу до науки і культури. Усі ці явища сприяли зростанню попиту на книги, особливо на інформацію про наукові відкриття. Колишні засоби поширення інформації виявилися недостатніми і потребували змін. Створюються нові університетські бібліотеки, до вже існуючих додаються нові національні бібліотеки, з'являються спеціалізовані бібліотеки, розширюється мережа шкільних бібліотек, і за порівняно короткий час виникають численні публічні бібліотеки. Бібліотеки стають важливим елементом наукового і культурного життя багатьох країн. Їхня діяльність потребувала правового регулювання і далі регулюється у формі перших бібліотечних законів.

Дедалі більше бібліотекарів починає створювати свої професійні громадські організації. У 1876 р. була створена Американська асоціація бібліотекарів, рік потому – Асоціація бібліотекарів Великобританії, на цей час припадає створення таких самих організацій в Японії (1892), Австрії (1896), Швейцарії (1897), Німеччині (1900), Данії (1905), Франції (1906), Бельгії (1907), Голландії (1908), Норвегії (1913), Швеції (1915) і Польщі (1917).

У діяльності бібліотечних організацій з'являються два напрями: перший – це боротьба за соціальний статус професії, другий – зусилля для вирішення фахових проблем бібліотечної справи, які випливають із процесів розвитку сучасного суспільства.

Початок на польських землях

Виникнення професійного суспільного руху бібліотекарів на польських землях пов'язане зі створенням Спілки польських бібліотекарів (1917). Через рік (1918), після довгої 123-літньої відсутності на карті Європи нашої країни як самостійної держави, Польща знову здобула незалежність, звільнившись від своїх загарбників (Росії, Пруссії й Австро-Угорщини).

Спілка польських бібліотекарів (СПБ) була створена групою бібліотечних працівників, які були одночасно просвітниками, організаторами бібліотек і викладачами науки про книгу. Вони розуміли, що без освіти і без бібліотек завдання будівництва єдиного державного організму і розвиток економічно відсталої країни, зруйнованої внаслідок першої світової війни, буде неможливим.

Такий стан справ у відродженні Польщі визначав основні завдання, записані в першому статуті СПБ, а саме: а) об'єднання бібліотекознавчих і бібліографічних робіт, а також поглиблення знань із цих питань серед фахових працівників; б) нагляд за належним розвитком польських бібліотек, читальних зал і архівів, в) уважне ставлення до умов професійної праці. Починалися спроби вирішення таких проблем, як бібліотечне законодавство, бібліографічна реєстрація друкованих видань, отримання обов'язкового примірника, створення Національної бібліотеки. Організовувалися заняття з навчання і перепідготовки бібліотекарів, а також допомога у вирішенні побутових проблем працівників бібліотек. Завдання, пов'язані з організацією бібліотек і консолідацією бібліотечного життя у країні, здійснювалися з ентузіазмом, прямуючи до уніфікації бібліотечної практики (зокрема були розроблені єдині принципи каталогізації, запровадження яких сприяли введенню в практику польської бібліотечної справи нових технологій і методів роботи). Надавалися консультації і допомога у перетворенні організаційних моделей бібліотек і їхнього пристосування до нових вимог, увага акцентувалася на високому рівні бібліотечних кадрів, співпраці з профспілками, видавничій діяльності і розвивалося широке міжнародне співробітництво. Саме завдяки участі в міжнародних конференціях і розвитку міжнародного співробітництва активно залучалися зарубіжні ідеї, концепції,

методи і досвід інших країн. У результаті науковими бібліотеками в Польщі був досягнутий високий рівень праці, який не поступався закордонному, а також СПБ 1927 р. був підписаний Установчий акт Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ – IFLA, що надало СПБ звання члена-фундатора IFLA.

Одними з основних і найважливіших цілей СПБ були бібліотечний закон і відповідна бібліотечна політика. Незважаючи на намагання СПБ і надання компетентним державним органам чотирьох власних проектів закону про бібліотечну справу, до війни цієї мети досягти не вдалося.

Період відродження Польщі, возз'єднання її в єдину незалежну державу з частин, раніше підпорядкованих різним загарбникам, відновлення після розрухи першої світової війни був перерваний початком другої світової війни.

Війна і перші роки відновлення країни і бібліотек після воєнної розрухи

Друга світова війна принесла Польщі величезні втрати. Країна втратила 46 % своєї території і близько 6 млн убитих гітлерівцями і загиблих у боротьбі громадян, також була зруйнована вся економіка, промисловість, міста, загинула або була убита більшість інтелігенції (у тому числі 20 тис. розстріляних за наказом Сталіна польських офіцерів у Катині, Харкові й інших місцевостях). Величезні втрати понесла польська культура і наука, були майже цілком знищені або розпорошені бібліотечні фонди.

Під час війни діяльність СПБ не була припинена, а його члени працювали задля порятунку зібрань від розгарбування і знищення, комплектували їх підпільними виданнями, займалися обслуговуванням нелегального навчання і надавали допомогу бібліотекарям, і крім того, готували концепції організації бібліотек після закінчення війни.

Після звільнення від загарбників почалася повоєнна відбудова країни. Зусилля бібліотекарів і їхніх організацій зосередилися на ідентифікації втрат, пошуку і поверненні переміщених і покинутих зібрань, відновленні книжкових фондів і бібліотек, а також створенні нових бібліотек, особливо на західних землях, колись німецьких і присуджених Польщі державами-переможицями. Одночасно проводилися роботи з підготовки правових основ і концепцій майбутнього розвитку бібліотечної справи в Польщі. На щастя, державна влада скористалися знаннями і досвідом видатних спеціалістів-бібліотекарів і ухвалила розроблені ними плани створення в Польщі широкої бібліотечної мережі, форма і принципи якої знайшли відображення у Декреті про бібліотеки і забезпечення цілісності бібліотечних фондів 1946 р. – першому в Польщі правовому акті в ранзі закону. І хоча надалі, з ідеологічних причин, деякі постанови Декрету залишалися недієвими, він був правовою основою для розширення і створення нових бібліотечних мереж у масштабах, які перевищували довоєнні сподівання.

Трапилося так із багатьох причин, але, насамперед, у зв'язку зі зміною державного ладу і потребою підготовки нових кадрів для зміцнення і поширення нав'язаного Польщі комуністичного ладу. Книги і бібліотеки не мали тоді конкуренції мас-медіа, і тому в їхньому розвитку і поширенні брали участь вища партійна і державна влада, яка ставилася до книг як до ефективного інструменту пропаганди, котрий не могли замінити інші недоступні або непоширені тоді мас-медіа (радіо, кіно, тоді ще відсутнє телебачення). Проблеми читання і бібліотек враховувалися в програмах комуністичної партії, прийнятих на з'їздах, і були предметом виступів партійних і державних керівників. Зрозуміло, що не тільки оголошувалися, але і здійснювалися амбіційні програми будівництва нових видів бібліотек і бібліотечних мереж, була створена Головна дирекція бібліотек, а кількість бібліотек і їхніх читачів систематично зростала.

Ці завдання перевищували виконавчі можливості нечисленних, частково винищених бібліотечних кадрів. Урядова адміністрація, надаючи велике значення відновленню й утворенню нових бібліотек, при співробітництві зі Спілкою польських бібліотекарів і архівістів (об'єднання архівістів із бібліотекарями в СПБіА відбулося 1946 р.) організувала школи для бібліотекарів і кафедру бібліотекознавства (в Лодзинському університеті), десятки і сотні курсів із підготовки нових фахівців для бібліотечної роботи, а також широко використовувала знання й уміння бібліотекарів у відновленні зруйнованих робочих місць, у динамічному створенні нових бібліотек і розширенні бібліотечних мереж у Польщі. СПБіА, зосереджуючись у своїй діяльності на організаційних, навчальних і видавничих питаннях, клопоталася про надання окремого статусу професії бібліотекаря і розробці її прагматики (вимоги до кваліфікації, тарифна сітка). Посилилося співробітництво з адміністративною владою і профспілками, які взяли на себе турботу про соціально-побутові проблеми бібліотекарів, а також були відновлені контакти в рамках міжнарод-

ного співробітництва, що, проте, швидко припинилися після введення і зміцнення в Польщі сталінських порядків.

У народній Польщі

Період сталінських репресій не був тривалим, але приніс Польщі багато шкоди. Не тільки були припинені всі міжнародні контакти, але жорстоко контролювалося соціально-економічне життя країни. Карався кожний прояв незалежної думки і діяльності. Скаженіла цензура, із бібліотечних фондів вилучалося все, що суперечило ідеології; потужний апарат репресій примушував діяти відповідно до волі комуністичної партії.

СПБіА не був розпущений, але жорстко контролювався. У його керівництво були введені прихильники нових порядків, які погоджувалися з цензурою, залученням бібліотек у систему ідеологічної пропаганди, схвалювали нав'язані партією принципи комплектування фондів і культосвітньої діяльності.

Відлига після смерті Сталіна, а потім «Польський жовтень 1956 року» прискорили процес розпаду сталінських порядків. І хоча наслідки не відразу можна було усунути, але процес цей постійно, хоча з коливаннями, посилювався – аж до створення «Солідарності» і занепаду комуністичного ладу в 1989 р.

Як у сталінські часи, так і пізніше, хоча вже без вимушених почестей для великого керманича народів і класиків світової революції, організація бібліотекарів, тобто СПБіА, перетворена в 1953 р. на Асоціацію польських бібліотекарів (АПБ), усі свої сили спрямувала на створення нових бібліотек, утворення бібліотечних мереж, уніфікацію стандартів, формування правильної бібліотечної політики держави, створення органу центрального керування бібліотеками в Польщі, будівництво споруди Бібліотеки Народової, розвиток центрів наукової інформації, встановлення категорії дипломованих бібліотекарів, уніфікацію вимог до кваліфікації бібліотекарів, створення єдиної тарифної сітки, зростання заробітної плати бібліотекарів, розширення навчальних центрів для бібліотекарів на рівні середніх і вищих шкіл, поліпшення матеріальних умов роботи бібліотек. Величезним досягненням тих часів була поступова уніфікація технологій і методів роботи бібліотекарів, правових і фінансових принципів функціонування бібліотек, вимог до кваліфікації, тарифної сітки для працівників усіх видів бібліотек, а також зміцнення почуття спільності бібліотечних кіл.

Після періоду відновлення і розвитку бібліотек актуалізувалися питання модернізації, кращого пристосування їхньої діяльності до мінливих соціальних, економічних і політичних умов. Важко було б назвати аспект або галузь бібліотечної справи, стосовно якого організація не виявила би зацікавленості. АПБ брала участь у вирішенні таких ключових питань, як прийняття нового закону про бібліотеки 1968 р., розвиток центрів наукової інформації й інформаційної діяльності, раціоналізація і модернізація бібліотечних майстерень. АПБ розробляла і подавала владі звіти про стан польської бібліотечної справи, проекти програм його розвитку, вимагала кращої бібліотечної політики, оптимального керування бібліотеками, розвитку бібліотечного будівництва, модернішого устаткування й оснащення, клопоталася про постачання бібліотек бібліотечними матеріалами, у тому числі книгами й іноземними газетами і часописами, активно брала участь у розробленні й реалізації програми спеціалізації в комплектуванні бібліотечних зібрань, формуванні національного бібліотечного фонду, застосуванні сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, у діяльності щодо захисту і реставрації бібліотечних фондів.

Зустрічі з міністрами, доповідні записки владі, участь у роботі парламентських комісій, урядових і інших установ і організацій, звернення, проекти нового бібліотечного закону й інших правових норм, представлення бібліотечних проблем на конгресах польської науки і культури, ініціатива у проведенні конкурсів і змаганнь бібліотек, призначення Загальнопольського Дня бібліотек (за останні три роки також і Тижня бібліотек), визнання досягнень бібліотек і бібліотекарів (премії, дипломи, медалі) – усе це формувало професійний авторитет і престиж організації і спонукало владу враховувати постанови бібліотекарів і використовувати їхні фахові знання й уміння.

Активність, систематичність і ефективність діяльності спочатку СПБіА, а пізніше АПБ були і є можливими завдяки багатству традицій і досвіду, а також:

- пристосуванню структур організації, а також методів і форм діяльності до мінливих умов; можливості використання досвіду бібліотечних організацій інших країн; турботі про створення умов, що сприяють науковій праці; організації дискусій, нарад, конференцій, з'їздів, а в останні роки також таких форм, як семінари і симпозіуми, які мають велике значення не тільки для формулювання постулатів і пропозицій, але та-

кож поширюють фахові знання, нові ідеї і рішення, спонукають до міркувань і розширюють сферу зацікавленості;

- участі в роботі організації, її керуванні і діяльності багатьох видатних бібліотекарів. Справа стосується не тільки Головного правління АПБ, влади організації на рівні воєводств (округи), повітів (відділення), гуртків у містах і бібліотеках, але також комісій, секцій і робочих груп, які об'єднують видатних спеціалістів і бібліотекарів, зацікавлених діяльністю бібліотек. Завдяки їхній активності та громадській роботі, стала можливою підготовка фахових експертиз, програм, висновків, проектів, що спрямовуються до органів влади і бібліотечного співтовариства. Вони є організаторами багатьох конференцій і авторами доповідей, наукових праць і публікацій, які публікуються переважно видавництвом АПБ (близько 18–20 у декількох серіях), а також публікуються в часописах АПБ («Бібліотекар», «Довідник бібліотекаря», «Бібліотечний огляд», «Питання наукової інформації», «Інформаційний бюлетень Головного управління АПБ», «Експрес ГП АПБ») і ЕВІВ, тобто «Електронній бібліотеці – цифровому порталі АПБ». Варто додати, що видавництво АПБ є головним постачальником публікацій для посібників, фахової і наукової літератури для бібліотекарів.

Після 1989 року

Зміна устрою викликала величезне потрясіння в усьому суспільстві. Свій вплив втратила комуністична партія, сумніву і демонтуванню стала піддаватися стара інституційна система організації соціально-економічного життя країни.

Ці явища не могли не торкнутися бібліотечної справи. Навіть у Сеймі на початку 90-х років виголошувалися такі погляди щодо публічних бібліотек, що це комуністичні установи, що вони не заслуговують довіри і заступництва з боку держави. Ще сьогодні в деяких органах місцевого самоврядування можна почути відлуння тих тверджень. У контексті ліберальних ідей з'явилися також думки, що держава повинна звільнитися також від обов'язку утримання бібліотек, а відповідальність за цю сферу соціально-економічного життя повинні взяти на себе неурядові організації і приватні особи. Голоси бібліотекарів, ослаблені внутрішніми суперечками і розрахунками, слабо протистояли цим поглядам. Проголошувані думки й оцінки формувалися в опозиції до суджень, які схвалювалися до 1989 р. У результаті багато політиків піддавалися цим думкам і вилучали справу бібліотек із кола своїх інтересів. Ті, хто мали об'єктивні погляди, не могли пробитися зі своїми думками і програвали в ході суперечок і боротьби за вирішення фундаментальних проблем зміненої держави. Все це незначною мірою знаходило висвітлення в ЗМІ і суспільній думці. У суспільній свідомості справи бібліотек не знайшли свого місця серед важливих суспільних проблем.

Реальність процесу перетворення державного ладу призвела до повного заперечення колишньої бібліотечної політики держави, а потім – після введення місцевого самоврядування – до передачі майже всіх виняткових прав урядової адміністрації і відповідальності за бібліотеки новоствореній муніципальній адміністрації, яка була далекою від бібліотечних справ і вміння керувати бібліотеками. Тільки завдяки інерції, властивій процесам соціальних змін, і, до певної міри, позиції фахових працівників відомства культури, що не відразу відмовилися від виконання своїх завдань надійних захисників публічних бібліотек, серед бібліотекарів зберігалося переконання про відповідальність урядової адміністрації за публічні бібліотеки, що адміністрація багаторазово, особливо пізніше, спростовувала. У результаті відомство культури відмовилося від наглядових і координаційних функцій, був обмежений моніторинг бібліотек і підтримка аналітично-дослідної бази, яка раніше функціонувала для відомства. Нарешті, до мінімуму були скорочені штатні одиниці для працівників, які займаються справами бібліотек. Подбали також про те, щоб усі ці зміни відповідали мінливим правовим положенням, у тому числі зміненому Закону про бібліотеки 1997 р.

Сум'яття на початку 90-х років торкнулося також АПБ і бібліотечних кіл. Розгорілися суперечки і дискусії, заперечувалися досягнення, наростали претензії й обвинувачення, робилися спроби (як правило невдалі) до створення нових організацій бібліотекарів. Зросло значення профспілок, як «Солідарності», так і пов'язаних із посткомуністичним рухом. Питання удосконалення діяльності бібліотек лишилися в тіні суперечок ідеологічного, політичного і соціального характеру. Проте, незабаром суперечки і суперництво в бібліотечних колах відійшли на другий план стосовно реального стану, у якому опинилася вітчизняна бібліотечна справа. Умови діяльності бібліотек ставали дедалі важчими. Як профспілки, так і Асоціація польських бібліотекарів усе частіше зверталися до влади з заявами і протестами, змістом яких були пропозиції но-

вих рішень і виступи проти ліквідації й об'єднання бібліотек з іншими установами, а також прохання про краще фінансування бібліотек, захист звільнених працівників, боротьба з поширеним явищем привласнення керівних посад у бібліотеках політичними угрупованнями і котеріями. З цього випливає, що бібліотеки не були бенефіціантами зміни державного ладу.

Асоціація польських бібліотекарів, у ПНР єдина професійна організація бібліотекарів (оскільки влада не погоджувалася на створення інших), хоча піддавалася сильній критиці (особливо за декларацію її керівництва про приєднання до Патріотичного руху національного відродження – організації комуністичної влади, метою якої було об'єднання суспільних сил для збереження комуністичного ладу після введення військового стану в 1981 р.), розрахувавшись із помилками минулого, розвивала діяльність, спрямовану на відновлення довіри бібліотечних кіл, захист бібліотек, особливо публічних, і відновлення їхньої діяльності, тим більше, що близько трьох чвертей її членів набиралося з працівників публічних бібліотек.

Асоціація розвивала свою діяльність за трьома головними напрямами: інтегрування бібліотечних кіл, поширення нових ідей і концепцій розвитку в бібліотечній справі, а також інтервенція. Присутність і активна діяльність директорів бібліотек, особливо публічних, у структурах Асоціації полегшувала здійснення планів діяльності організації, які враховують реальні потреби і нові вимоги. Насамперед, АПБ організовувала зустрічі керівних кадрів бібліотек і десятки конференцій (раніше цим займалася урядова адміністрація), присвячених найважливішим проблемам публічних бібліотек, створювала форум для обміну думками, досвідом і новими ідеями, проектам. Вона активізувала бібліотечне середовище і намагалася формувати в ньому активні суспільні позиції. Для цих цілей був використаний потенціал людей, які брали активну участь як у роботі фахових комісій і секцій АПБ, так і видавничій діяльності Асоціації, котра поширювала нові ідеї і концепції вітчизняних колективів, а також досвід світового бібліотечного співтовариства. Інтенсивно застосовуваний і необхідний інтервенціонізм на користь бібліотек (інтервенції в органах місцевого самоврядування, в органах влади різного рівня, звертання до урядової адміністрації і парламенту) був природним наслідком глибокого залучення АПБ у проблеми всієї бібліотечної справи.

Окремої уваги заслуговує ініціатива АПБ 2000 р., яка стосувалася зміцнення і розвитку співробітництва професійних громадських організацій у галузі бібліотечної справи і наукової інформації в Польщі. Всі вони були створені після 1989 р. Висловлюючи і забезпечуючи потреби своїх членів, вони зосереджують увагу на обраних сферах і напрямах діяльності, які збагачують професійну суспільну активність бібліотечної громадськості і дають змогу ефективно домагатися здійснення її цілей.

АПБ почала налагоджувати зв'язки з цими організаціями і між цими організаціями задля співробітництва і узгодження спільних поглядів і позицій стосовно ключових проблем бібліотек і професії бібліотекаря. У першій зустрічі взяли участь, крім АПБ, представники Конференції директорів бібліотек вищих навчальних закладів, Польської спілки бібліотек, Польського бібліотечного товариства, Польського товариства наукової інформації, Товариства вчителів бібліотекарів польських шкіл, профспілки «Солідарність» і профспілок, пов'язаних із посткомуністичним рухом. Ініціатива АПБ виявилося потрібною: зустрічі проводяться два рази в рік і слугують як для обміну інформацією про свою діяльність, так і узгодження думок і позицій щодо актуальних проблем польської бібліотечної справи.

Зазначені організації, хоч і нечислені, є значним інтелектуальним і професійним потенціалом, важливим для бібліотечної громадськості. Коротко охарактеризуємо їхню діяльність.

Інші бібліотечні організації

Товариство вчителів-бібліотекарів польських шкіл (ТВБПШ) – це перша самостійна громадська організація, яка об'єднує вчителів-бібліотекарів. Було створене в 1992 р., а його статутними завданнями є: участь у формуванні належних умов роботи шкільних бібліотек; інтеграція професійних кіл учителів-бібліотекарів і захист їхніх фахових інтересів; сприяння розвитку читання дітей і молоді; підтримка фахових ініціатив, навчання, перепідготовка вчителів-бібліотекарів. ТВБПШ звертається до урядової і муніципальної влади з важливими для шкільних бібліотек питанням (зокрема нового правового регулювання, об'єднання шкільних і публічних бібліотек, організації перепідготовки вчителів-бібліотекарів, програм навчання), є співорганізатором щорічних робочих і методологічних зустрічей, а також різних навчальних програм і курсів.

Польська спілка бібліотек (ПСБ) була утворена 1999 р. з ініціативи директорів публічних бібліотек як наслідок адміністративних реформ у Поль-

щі. Метою організації є консолідація польських бібліотек і їхнє представлення парламентській, урядовій і муніципальній владі, поліпшення функціонування польських бібліотек. Здійснюючи ці завдання, Спілка діє на користь поглиблення у свідомості суспільства знань про потреби й умови діяльності бібліотек у Польщі, розробляє характеристики, висновки і проекти, які стосуються правових положень, підтримує співробітництво бібліотек, дослідження з бібліотечної справи, ініціативи щодо реклами книг і читання, а також запровадження сучасних технологій з обміну інформацією. Важливою формою діяльності Спілки є національні і міжнародні конференції, робочі зустрічі, які сприяють поглибленню знань і уміння бібліотекарів, а також представлення органам влади положень і пропозицій інновацій. Спілка об'єднує близько 100 бібліотек, переважно публічних.

Польське бібліотечне товариство (ПБТ) було засноване (1989 р.) співробітниками наукових бібліотек, університетських інститутів бібліотекознавства, видавництв і книгарень. Статутними завданнями ПБТ є:

1) ведення науково-дослідної і видавничої діяльності в галузі книгознавства;
2) організація (самостійно або разом із кооперантами) диспутів і конференцій із важливих питань, пов'язаних із життям книги в Польщі;
3) узгодження і формулювання позицій фахівців із цих питань;
4) розробка експертиз;
5) підвищення рівня знань, етики і фахової кваліфікації членів, а також впливу у цій галузі на всіх бібліотечних працівників;
6) взаємодія з компетентними органами влади, установами, комітетами, науковими товариствами, національними і закордонними організаціями в галузях, охоплених діяльністю ПБТ.

У діяльності ПБТ помітні і приносять значні плоди у вигляді цінних довідників, наукових і документальних публікацій три напрями науково-дослідних інтересів. Це: проблематика фондів, отриманих і переміщених у результаті воєнних дій і наступної зміни кордонів, відтворення і написання історії польської бібліотечної справи повоєнного часу, документування втрат польських бібліотек періоду другої світової війни. Конференції і дискусійні форуми, організовані Товариством, збирають і надихають бібліологів усієї країни; результати опублікованих науково-дослідних робіт поглиблюють знання про долю польських бібліотек і збитки у польських зібраннях унаслідок війни.

Польське товариство наукової інформації (ПТНІ) було утворене в 1992 р. відповідно до статуту. Головним завданням ПТНІ є «поширення в товаристві переконання про важливу роль і значення наукової і технічної інформації в соціально-економічному розвитку і науково-технічному прогресі, а також про необхідність використання їх у творчій діяльності і при прийнятті рішень». Таким чином, діяльність ПТНІ полягає у розвитку теорії і практики наукової інформації, інтегруванні кіл творців і користувачів наукової інформації, при наданні допомоги у вирішенні суспільних проблем; а також поширенні знань про роль і значення наукової інформації в розвитку країни. ПТНІ організовує конференції і зустрічі, веде видавничу, навчальну діяльність, розробляє експертизи, висновки і пропозиції, пов'язані з науковою інформацією в Польщі.

Польське товариство читання (ПТЧ) було засноване у 1992 р. з ініціативи групи співробітників Інституту книги і читання Бібліотеки Народової. Мета його діяльності – розгалуження читання, розвиток досліджень суспільного функціонування книги, поширення знань про алфавітизацію і читання, а також інформування законодавчої і виконавчої влади щодо проблем видавничого руху, установ, які займаються наданням доступу до книг і преси, а також про напрями розвитку читання. ПТЧ об'єднує переважно вчителів, видавців, продавців книг і журналістів, зацікавлених проблематикою читання; організовує щорічні конференції, присвячені проблематиці читання в широкому контексті суспільних структур, зразкам активної участі в культурному житті, загальновизнаним цінностям, крім того, займається видавничою діяльністю.

Варто також згадати про дві неформальні (не є юридичними особами), але дуже активні організації, які мають важливе значення у житті бібліотечної громадськості в Польщі – *Конференція директорів бібліотек вищих навчальних закладів,* утворена в 1997 р., *і Конференція директорів воєводських публічних бібліотек,* яка почала діяльність у 2004 р.

Перша з них представляє бібліотеки польських вищих навчальних закладів. Метою Конференції є: підтримка, розвиток, удосконалення бібліотек у вищих навчальних закладах, активна участь у формуванні рішень державної й адміністративної влади щодо бібліотек ВНЗ у галузі формування законодавчих актів; представлення позицій бібліотекарів ВНЗ щодо політичних, адміністративних, наукових установ і керівництва ВНЗ із питань, що стосуються їхніх бібліотек; інтеграційна діяльність. Таким чином жодна з проблем ВНЗ не залишається без

уваги членів Конференції, що послідовно беруть участь у їхньому вирішенні, організуючи наради, розробляючи висновки і позиції, що спрямовуються також до органів влади і бібліотекарям.

Конференція директорів воєводських публічних бібліотек є молодою організацією, але ефективно виконує аналогічні завдання стосовно публічних бібліотек.

Завдання, які стоять перед професійним бібліотечним рухом

Як і в усіх інших країнах, на формування польської бібліотечної справи впливають історичні і сучасні умови. Особливе значення мають ті, що сформувалися після 1989 р. у результаті вступу на шлях демократії і ринкової економіки. Проте, після шістнадцятьох років змін і перетворень, надалі спостерігаються залишки старого ладу в мисленні, діях, навичках і позиціях людей усіх соціальних прошарків. Це закорінення в минуле ускладнює вирішення старих і зростаючих нових проблем і є джерелом нових несприятливих явищ.

Для бібліотек особливо несирятливою є відсутність бібліотечної проблематики в суспільному диспуті, що вказує на низький рівень суспільної свідомості в цій галузі. Центральні мас-медіа уникають цієї тематики, а місцеві зосереджують увагу лише на одиничних ініціативах або досягненнях бібліотек. Це великий парадокс тим більше, що польське суспільство повірило в освіту і високо її цінує. За останні 16 років у Польщі удвічі зросла кількість населення з вищою освітою. Додалося багато нових державних ВНЗ і понад 300 вищих недержавних шкіл. Була проведена реформа початкової і середньої освіти. Студенти, а також випускники, що вливаються у різні сектори суспільного життя, потребують добре укомплектованих бібліотек і ефективних інформаційних послуг, які здатні забезпечити лише сучасна бібліотека, добре оснащена, із компетентними працівниками, добре керована, яка працює в комп'ютерній мережі, володіє новими технологіями та надає різноманітні послуги. І все-таки, громадкість рідко приділяє увагу бібліотекам, хоча читачі потребують кращого вибору книг, доступу до інтернету і різноманітних удосконалень.

Усе це формулює завдання, перед якими стоїть бібліотечний рух. Постійними й основними є відновлення і розвиток бібліотек як фундаментальних ланок освітньої, культурної і суспільної інфраструктури країни. Усвідомлення цих завдань змушує бібліотекарів звертатися за рішеннями і досвідом, які використовуються у практиці інших країн. У бібліотеках є фахівці, яким вистачає знань і ентузіазму, щоб проявити ініціативу й успішно здійснювати позитивні перетворення, а також використовувати нові технології.

Ці старання і прагнення завжди супроводжувала ідея про необхідність компетентної бібліотечної політики держави, про потребу розробки і реалізації програм і стратегії розвитку бібліотек, а також відновлення їхньої законодавчої бази. Усе це дає змогу усвідомити, які основні завдання постали нині перед бібліотекарями, а саме:

- залучення мас-медіа і громадськості в бібліотечну справу і читання;
- залучення політиків до ідеї проведення бібліотечної політики й організації фахового механізму керування бібліотеками на центральному, регіональному і місцевому рівнях.

Професійний рух бібліотекарів потребує інтеграції бібліотечного товариства. Без систематичного поглиблення інтеграції не можливо буде ні визначати нові проекти і програми, ні ефективно домагатися їхнього здійснення.

За поглиблення інтеграції будуть розширюватися можливості впливу бібліотечного середовища на очікуване врегулювання правових основ бібліотечної справи, прискорення модернізації методів і технологій керування, поліпшення системи фінансування, подальший розвиток співробітництва і партнерських зв'язків між бібліотеками й іншими установами, завершення процесу комп'ютеризації й дедалі ширше використання нових інформаційних і комунікаційних технологій, поцифрування, а насамперед, на координацію діяльності бібліотек у рамках стратегій і програм, професійно розроблених із врахуванням потреб читачів.

У Польщі є значні за кількістю фонди і послуги мережі наукових, спеціальних, шкільних, педагогічних і публічних бібліотек. Основне завдання полягає в тому, щоб ними краще керувати, удосконалювати їхню роботу і використовувати їхній потенціал у розвитку країни. Професійний бібліотечний рух, критично сприймаючи дійсність, робить усе можливе для необхідного рівня бібліотек, який би максимально задовільнив зростаючі потреби суспільства.

Халіна ТХУЖЕВСЬКА-КАБАТА,
головний редактор «Rocznik Biblioteki Narodowej»,
завідувачка відділу періодичних видань Бібліотеки Народової, доктор

Бібліотека Народова у Варшаві: традиція і сучасність

Польська Бібліотека Народова офіційно була створена в 1928 р. – через десять років після здобуття Польщею незалежності. Проте її традиції корінням сягають епохи Просвітництва, або XVIII ст., коли функціонувала Бібліотека Залуських, що в останній період свого існування стала називатися Бібліотекою Речі Посполитої. Ще давнішими є традиції польської бібліотечної справи. Освічені поляки минулих епох свідомо докладали зусилля, щоб зібрати і зберегти найцінніші документи національної, а також світової думки і культури. Свідчення цього – збережені (частіше усього неповні) значні польські книжкові зібрання: королівські, академічні, родові і патриціанські, а серед них – найстаріша польська університетська книгозбірня, тобто Ягеллонська бібліотека; багата, на жаль, незабаром розпорошена монарша книжкова збірка Сигізмунда Августа середини XVI ст.; бібліотека канцлера Яна Замойського або трохи пізніші збірки гданських міщан, зібрані в сенатській бібліотеці. Проте через слабкість обраних монархів і з інших причин суспільного характеру не було тоді в Польщі започатковано національної книгозбірні, об'єднаної довкола королівської, бібліотеки династії або значних збірок магнатів. Насичене війнами XVII сторіччя не сприяло комплектуванню великих книжкових збірок, хоча і такі утворилися тоді на польських землях (королівські збірки Вазів, магнатські Доброгоста Красиньського, Томаша Чапського), але в неспокійні часи вони зазвичай зазнавали переміщень і здирств, були присвоєні. Польське сторіччя рукописів залишило, проте, після себе інший вид документів – багатотомні дворянські хроніки (sylwy), які є відзеркаленням переконання, що домашні і сімейні традиції варто відзначати нарівні з історичними подіями. Відкрита для читачів у 1847 р. Бібліотека Залуських – перша польська публічна і заразом національна бібліотека, котрій історичні події не дали можливості стати найзначнішою і найважливішою бібліотекою в країні і першою національною бібліотекою в Європі – просвітила декілька поколінь поляків XVIII ст., тому є сенс сьогодні збирати і документувати духовну й інтелектуальну національну спадщину. А розграбування її величезного книжкового фонду, вивезеного в Петербург як воєнний трофей після придушення повстання Костюшка, викликало почуття величезної моральної й інтелектуальної втрати і стало символом переслідування польської культури.

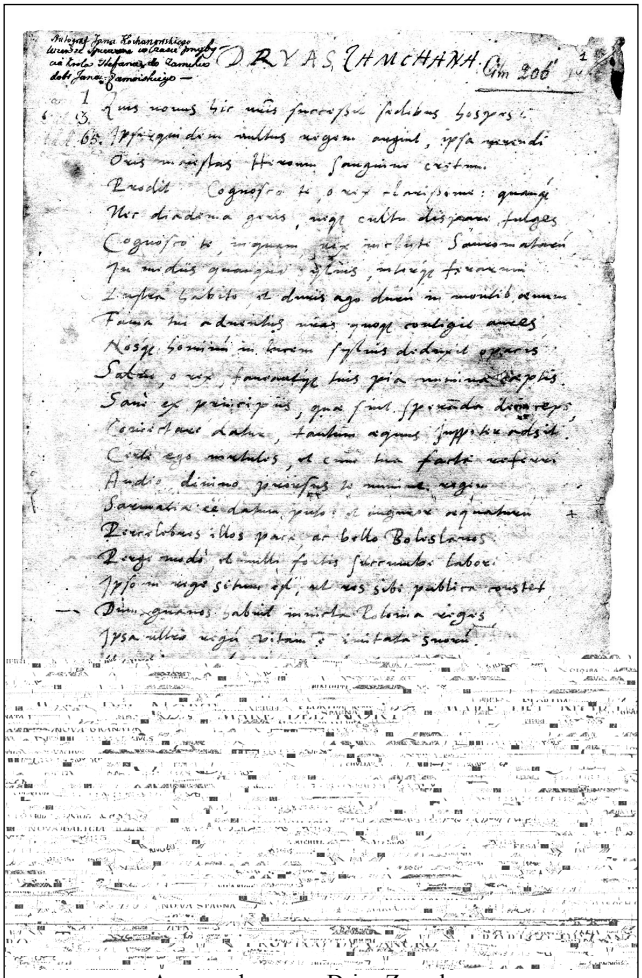

Автограф поеми Drias Zamchana
Яна Кохановського, 1578 р.
(із фондів Бібліотеки Народової)

Приватний, але національний характер, що має, бібліотечний фонд братів Залуських, надихав у XIX ст. бібліофілів і патріотів не тільки до збирання сімейних книжкових колекцій, але і запровадження фундаторських ініціатив. Такою була заснована в 1817 р. Юзефом Максиміліаном Оссолінським Публічна бібліотека імені Оссолінських у

Ян Юзеф Филипович. Екслібрис Бібліотеки Залуських. Мідна гравюра, офорт. Середина XVIII ст. (із фондів Бібліотеки Народової)

Львові, а також відкрита дванадцять років пізніше, у 1829 р., у спеціально для неї зведеній будівлі в Познані, публічна бібліотека Едварда Рачинського, яка протягом усього періоду поділу Польщі діяла під наданою їй фундатором і висіченою на фронтоні будинку назвою: Бібліотека Рачинських. До публічних і національних традицій бібліотеки Залуських безпосередньо належали дві варшавські бібліотеки, утворені на початку XIX ст.: Товариство друзів науки, засноване в 1811 р., і відкрита 1816 р. в Казімежському палаці публічна бібліотека, із наступного року пов'язана з утвореним того ж року Варшавським університетом і незабаром названа Публічною національною бібліотекою. Долі обох цінних книжкових збірок схожі на долю збірок Залуських: після поразки національного повстання в 1831 р. значна частина їх була вивезена в Петербург.

Ідея публічної національної бібліотеки, розташованої у Варшаві, відродилася перед черговою хвилею національно-визвольного пориву. Спочатку завдяки Костянтинові Свідзінському, який зібрав у 50-х роках XIX ст. розкішну книжкову колекцію (із багатими збірками україніки) для запланованого національного фонду під назвою Польський музей, а потім у 1862 р. була утворена Головна школа, а при ній – Головна бібліотека. Ця академічна бібліотека була покликана об'єднати університетські функції з завданнями центральної бібліотеки Королівства Польського. Поразка січневого повстання і пов'язані з нею політичні репресії, результатом яких була, зокрема, ліквідація Головної школи, на багато років унеможливили схожі культурні ініціативи на всій території Польщі, анексованої Росією, а фонди Головної бібліотеки були влиті в 1871 р. в новоутворену книгозбірню російського університету у Варшаві. Таким чином, найважливішою бібліотекою на польських землях залишалася Ягеллонська бібліотека, одна з найстаріших європейських бібліотек, заснована у Кракові в 1364 р., що у другій половині XIX ст. під керівництвом Кароля Естрайхера переживала черговий період свого розквіту, стаючи тоді дійсно головною національною книгозбірнею.

Також поза межами польських земель з'являлися в XIX ст. численні спроби створення національних бібліотечних зібрань. У Франції, головному скупченні польської еміграції після поразки листопадового повстання, у Парижі в 1838 р. була утворена Польська бібліотека, а з 1842 р. існувала також Бібліотека Польської школи на Батигнолі; у Швейцарії збиралися книги і пам'ятки польської культури у створеному в 1870 р. Владиславом Платером Національному польському музеї в Раперсвілі. Польські політики, учені, письменники, які перебували в еміграції (зокрема Юліан Урсин Німцевич, Адам Міцкевич, Юзеф Ігнаци Крашевський, Генрік Гершинський) зібрали цінні приватні книжкові колекції, що потім потрапили в польські бібліотеки або національні збірки.

У країні у перші роки XX ст. було утворено – з ініціативи групи вчених і письменників, серед яких були, зокрема, Стефан Дємби, Людвік Кшивіцький, Владислав Смолєнський і Стефан Жеромський – Товариство публічної бібліотеки у Варшаві. Ця бібліотека, яка у початковий період свого існування поєднувала завдання головної публічної бібліотеки міста з функціями національної бібліотеки, особливо в галузі бібліографічної діяльності, була створена у Варшаві в 1907 р., а з 1914 р. її постійним місцем перебування є будівля на вул. Кошиковій.

Ідея великої національної бібліотеки – центральної бібліотеки держави, яка є архівом національної писемності, а також національним бібліографіч-

ним, документаційним і науковим центром, що впливає на зміст польської бібліотечної справи – могла, проте, бути реалізованою лише у вільній Польщі. Величезну роль у цьому процесі зіграв Стефан Дємби, пізніше перший директор Бібліотеки Народової, створеної Розпорядженням президента Речі Посполитої від 24 лютого 1928 р., тобто після 180 років з моменту урочистого відкриття у Варшаві публічної Бібліотеки Залуських і більше 130 років від часу вивезення її колекцій у Петербург. Трохи раніше, у 1927 р., Бібліотеці Народовій – ще тоді формально не існуючій – було надане право на одержання обов'язкового примірника всіх публікацій, що випускаються в Польщі.

У започаткований фонд бібліотеки була включена частина збірок Залуських, отриманих завдяки Ризькому договору (1921 р.), що гарантував Польщі повернення культурних цінностей, вивезених у Росію під час поділу Польщі. Цей процес тривав упродовж 1923–1935 рр. У Національне книгосховище були передані також польські вітчизняні й еміграційні збірки, насамперед ті, які у період поділів Польщі формувалися з наміром пожертвувати їх народу після здобуття знову державності: фонди Національного польського музею в Раперсвілі, Бібліотеки польської школи на Батігнолі в

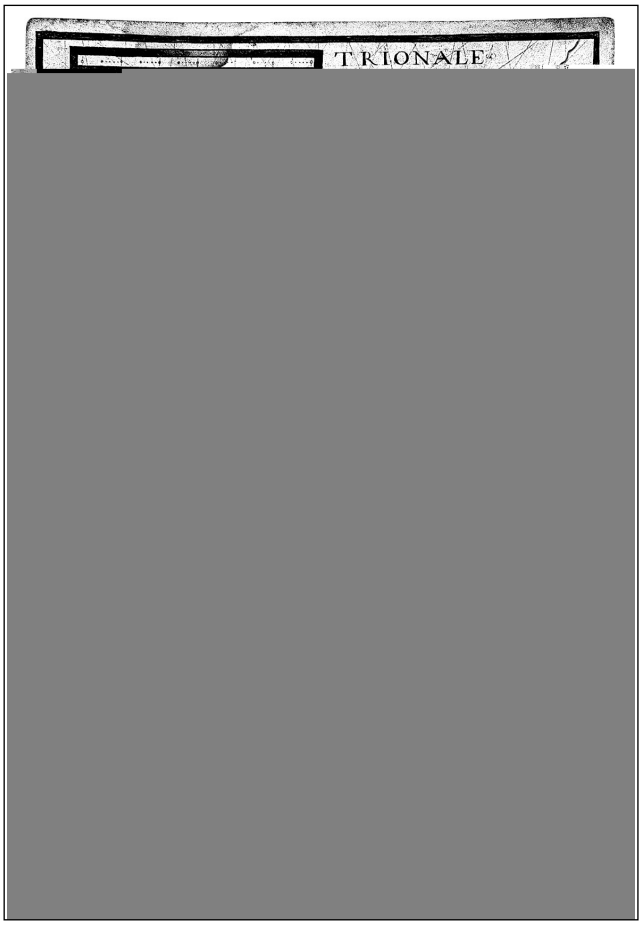

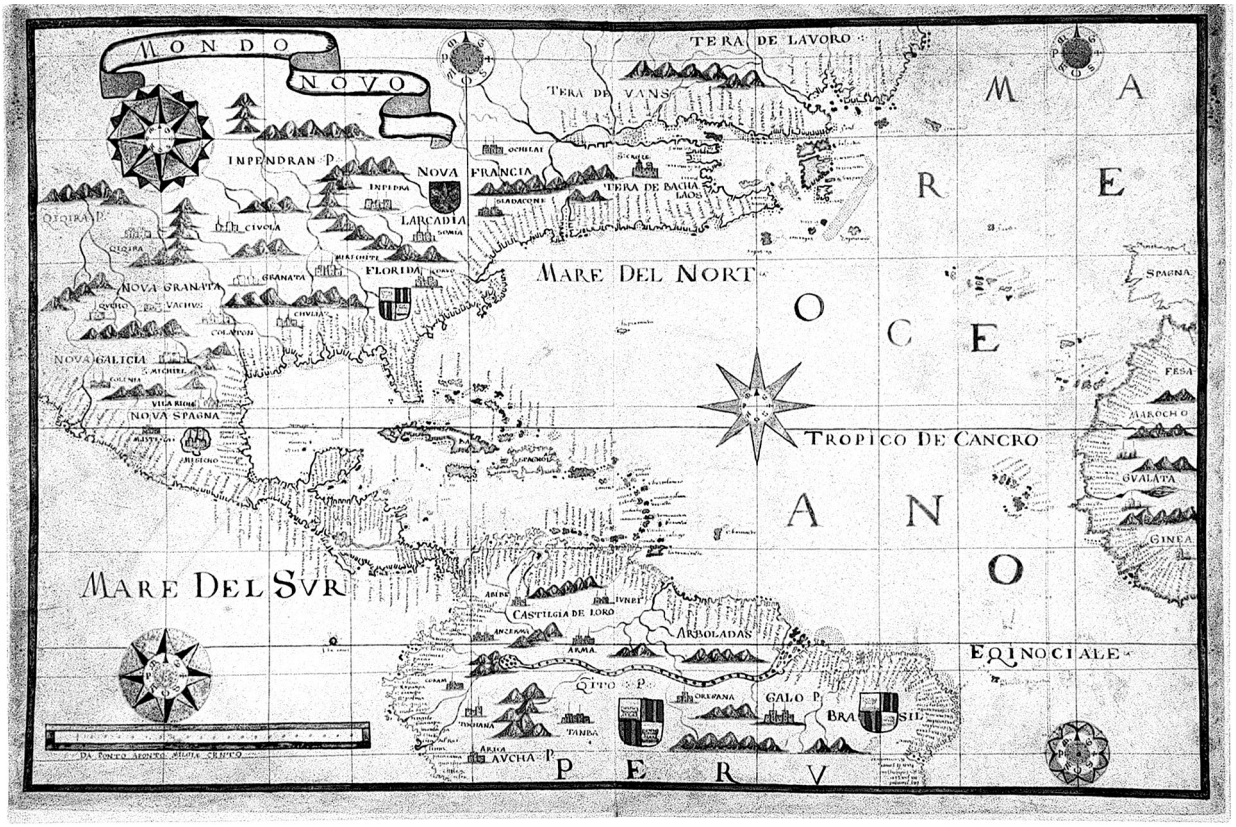

Antonius Millo Geographicae tabulae in charta pergamena.
Рукописний, ілюмінований морехідний атлас, 1583 р. (із фондів Бібліотеки Народової)

Мініатюра, що подає сценку Різдва Христова з Horae beatae Mariae Virginis ad usum Turonensem (тобто Молитовника Яна Замойського), найстарішого ілюмінованого видання французького молитовника (часослова). Париж, 1485 р. (із фондів Бібліотеки Народової)

Парижі, дублети Польської бібліотеки в Парижі. До складу національного фонду ввійшли також цінні приватні книжкові зібрання, а серед них багата Горинецька бібліотека князів Поннських, унікальні колекції Юзефа Ігнаци Крашевського, Владислава Стшембоша, а особливо історична Вилянівська бібліотека Потоцьких, подарована народу і передана президентом Речі Посполитої Ігнаци Мосіцьким Бібліотеці Народовій разом із устаткуванням бібліотечної зали.

У 1939 р. національні зібрання нараховували понад 700 000 одиниць, у тому числі близько 82 000 стародрукованих видань, 28 000 нотних видань, 72 000 гравюр і малюнків, 11 000 карт і атласів, і, насамперед, близько 24 000 рукописних одиниць, що були найзначнішою і найціннішою в країні колекцією джерел для історії Польщі від початку державності до кінця XIX сторіччя. Незадовго до початку другої світової війни фонд Бібліотеки Народової був одним із найважливіших і багатших у Польщі, але вже незабаром ця книгозбірня розділила трагічну долю всієї національної культури. Крім евакуйованих на початку війни в Канаду деяких найцінніших шедеврів, серед яких були, зокрема: Свєнтокшиські проповіді, Євангеліє Настасії, Псалтир Флоріанський, Служебник Еразма Ціолка й автографи Фридерика Шопена – Бібліотека під час війни безповоротно втратила більшість розкішних колекцій. У вересні 1939 р. майже цілком були знищені раперсвільські і батігнольські збірки, а багато цінних об'єктів і цілих колекцій німці вивезли з Польщі під час окупації. Проте справжньою національною катастрофою була втрата унікальних пам'яток писемності з фондів трьох варшавських бібліотек: Народової, Університетської і майорату Красиньських. У 1941 р. німці зібрали цінні стародавні книги в будинку на вул. Окульник (місцезнаходження Бібліотеки майорату Красиньських), який було підпалено в жовтні 1944 р., коли після придушення Варшавського повстання, усупереч договору про капітуляцію, спеціальні бранд-команди знищували місто. Згоріло тоді майже 80 000 стародрукованих видань, у тому числі більшість цінних полоніків XVI–XVIII ст., 26 000 рукописів, 2500 інкунабулів, 100 000 малюнків і гравюр, 50 000 нот і матеріалів, присвячених театру, цінні картографічні збірки, а також частина каталогів та інвентарів. Це була одна з найтяжчих втрат в історії польської і світової культури.

Бібліотека Народова упродовж останніх восьми десятків років є центральною бібліотекою держави, а її основні функції і завдання визначаються законодавчими актами вищого рангу. Діапазон її обов'язків окреслено в Законі про бібліотеки 1997 р. Бібліотека Народова – це архів польської писемності, національний бібліографічний центр, наукова і видавнича установа, а заодно найзначніша в країні наукова і публічна бібліотека. Численні обов'язки стосовно польської книги, бібліотечної справи, наукових і культурних кіл впливають на те, що вона є одним із найважливіших національних культурних установ.

Бібліотека Народова займається комплектуванням, реєстрацією, опрацюванням, збереженням і архівуванням, а також охороною і наданням у користування суспільству всіх документів, у яких були закріплені колись і закріплюються надалі за допомогою різноманітних технологій давні і сучасні, духовні й інтелектуальні досягнення поляків та інших національностей і етносів, які мешкають на території польської держави. Крім друкованих видань і рукописів, це – іконографічні, картографічні, музичні, аудіовізуальні, а останні десять років – електронні видання. Наприкінці 2005 р. фонди Бібліотеки Народової становили

понад 8 173 270 одиниць, у тому числі 26 466 одиниць рукописів, 161 616 стародрукованих томів, 113 878 картографічних одиниць, 116 112 одиниць нотних видань, 476 712 гравюр, малюнків, фотографій і листівок, 78 828 звукових і аудіовізуальних документів, 2 088 752 одиниці документів громадського життя, 241 518 мікроформ, 8 221 електронних документів. Книжковий фонд (із 1801 р.) становить 2 362 014 томів, а періодичних видань (також із 1801 р.) – 818 811 одиниць.

Найціннішою історичною частиною книжкових збірок є, насамперед, старі унікальні документи польської та європейської писемності, а також збережені у фрагментах історичні бібліотечні колекції. Зберігаються також інші цінні об'єкти, що походять із колишніх зібрань Залуських, Замойських, Красиньських, Потоцьких, Тарновських і багатьох інших приватних та інституційних книжкових зібрань. Ці історичні фонди, розграбовані в силу історичних обставин, особливо під час другої світової війни, надалі збагачуються завдяки переданим дарункам і депозитам, а також систематичним, у міру фінансових можливостей, закупівлям цінних бібліотечних об'єктів, як давніх, так і сучасних, які з'являються на букіністичному ринку.

Неоціненне значення, часто унікальне, мають спеціальні колекції, особливо рукописів і стародрукованих видань. У Бібліотеці Народовій сьогодні зберігаються найдавніші рукописи польською мовою: Свєнтокшиські проповіді (середина XIV ст.), Псалтир Флоріанський (кінець XIV ст.), Міркування Перемишльські (XV ст.). До найцінніших пам'яток європейської писемності, крім Testamentum novum (VIII ст.), найстарішого рукопису в колекції Бібліотеки, належать розкішно ілюміновані рукописні кодекси: написаний золотом на пурпурі Сакраментаж Тинецький (бл. 1060–1070 рр.), Кодекс Супраський (XI ст.), одна із найдавніших пам'яток церковнослов'янської мови, Псалтир Віляновський (бл. середини XIII ст.), чотирнадцятого сторіччя Roman de la Rose, Calendarium Parisiense і Revelationes sanctae Birgittae (бл. 1375–1377 рр.), також Legenda aurea (бл. 1480 р.) і Cosmographia – одна з більш ранніх копій (1467 р.) «Географії» Птолемея.

Творами польських скрипторіїв є, зокрема, Служебник Еразма Ціолка (бл. 1515–1518 рр.) і Яна Длугоша Каталог гнєзнєнських архієпископів (1531–1535 рр.) із мініатюрами Станіслава Самостшельника, видатного польського художника-ілюмінатора. Серед польських рукописів є найстаріші збережені документи в галузі польського права:

Пишно оздоблений італійський рукопис XV ст. Libro d'Oro (із фондів Бібліотеки Народової)

статути Казімежа Великого, Владислава Ягелло й інших польських королів, а також найдавніші пам'ятки середньовічної історіографії: Давній свєнтокшиський щорічник (перша пол. XII ст.), два з трьох збережених до сьогодні свідчення Літопису Галла Аноніма, Літопис Вінценти Кадлубека, Літопис Янка з Чарнкова, чотири копії «Annales incliti Regni Poloniae» Яна Длугоша, а серед них найбільше цінувався Кодекс Свєнтокшиський кінця XV ст. Велику цінність мають також інші рукописні історичні джерела: документи міського і церковного права, давньопольські miscellanea, кирилична писемність, офіційна і приватна кореспонденція.

У рукописних фондах Бібліотеки Народової окреме місце посідають колекції автографів і найважливіших літературних і наукових копій. Серед них є і найстаріші свідчення літописців, і сучасніші записи: починаючи з автографа вірша Яна Кохановського 1578 р., і ще більш ранніх автографів Анджея Кшицького і Яна Дантишека, через рукописи XVII ст. Вацлава Потоцького, Анджея і Збігнєва Морштинов, Веспаз'яна Коховського, збірки кореспонденції і дипломатичних нот Готфріда

Зібрання Віляновської бібліотеки
в Палаці Речі Посполитої

Вільгельма Лейбніца, записки XVIII ст. обох братів Залуських, Ігнаци Красицького, Каєтана Угорського, аж до багатства автографів і літературних документів XIX і XX ст.

Також значним є зібрання стародрукованих видань, які зберігаються в Бібліотеці Народовій: починаючи з інкунабулів і книг XVI ст. відомих польських видавництв Галлера, Ветора і Янушовського, закінчуючи публікаціями XVIII ст. Гроля і Дуфоура. До найцінніших старих видань – крім Ioannesa de Turrecrematy Explanatio in Psalterium, одного з найбільш ранніх друків, який з'явився на польських землях (бл. 1475 р.) – належать чудово прикрашені інкунабули: французькі Horae beatae Mariae Virginis ad usum Turonensem (1485/1486), кирилівська Тріодь Цвітна (до 1491 р.), італійська Sforziada (1490 р.); ранні книги польською мовою: Яна Ласького «Commune [...] Poloniae Regni privilegium» (J. Haller 1506 р.); перші переклади Біблії – Леополіта 1561 р. і Брестської 1563 р.; складаний Канціонал Замойський із 58 текстами пісень, до більшості з яких подано нотний запис (1558 р., 1561 р.). До них належать також перші, іноді унікальні, видання важливих творів польської літератури Ренесансу: «Коротка бесіда між трьома особами Паном, Війтом і Плебаном» Миколая Рея, твори Яна Кохановського, а також краківські і базельські видання «Про виправлення держави» Анджея Фріча Моджевського.

У фондах Бібліотеки Народової знаходяться важливі картографічні твори. Серед декількох сот атласів, виданих до 1800 р., особливої уваги заслуговують примірники «Географії» Птолемея (уже згадуваного рукопису 60-х років XV ст. і ранні друкарські видання 1486 р., 1513 р., страсбурзькі видання 1522 р.), рукописний «Атлас старого світу» Ангело Фредуччі XVI ст. і XVIII ст. «Atlas Maior» Фредерика де Віта. Серед старих карт Польщі виділяються: чотири кольорові гравюри, на яких зображені «Плани шахти і міста Величка» (середина XVII ст.), видруковані на шовку «Carte generale et nouvelle de toutte la Pologne [...]» Бартоломея Фоліно з 1770 р. і рукописна кольорова «План частини ріки Двіни», виконана Каролем Сераковським близько 1774–1778 рр. До цінних картографічних видань належать також підпільні друки, в основному топографічні карти часів другої світової війни.

Багаті фонди гравюр і малюнків, які зберігаються в Бібліотеці Народовій, найчастіше походять із найзначніших, уже згадуваних історичних бібліотечних колекцій. Творчість польських художників і тих, які працювали в Польщі, представляють роботи Яна Зярнко, Яна Хрізостома Прошовського, Зигмунта Фогеля, Яна Павла Норбліна, Олександра Орловського, Ципріана Норвіда, Артура Гроттгера, Юзефа Хелмонського, Яна Матейко, Станіслава Виспянського. Серед робіт іноземних художників звертають на себе увагу архітектурні проекти Франческо Бартоломео Растреллі і Вінченцо Бренни. Не тільки художні, але і документаційні переваги мають свій вплив на значимість зібраних у Бібліотеці фотографій – від окремих дагеротипів, феротипів і талботипів до повних колекцій, як наприклад, спадщина Мєчислава Орловича. Подібну цінність мають великі зібрання листівок, особливо пов'язаних зі східними прикордонними областями, а також одна з найбільших у країні збірок екслібрисів.

Важливе місце у фондах Бібліотеки Народової займають музичні документи. До найбільш ранніх

Читальний зал у будинку Бібліотеки Народової
на Мокотовському полі

рукописних записів належить кодекс Крас. 52, цінний для історії польської музики тому, що вміщує польську поліфонічну музику XV ст.; незвичайним об'єктом є органна табулятура 1528 р., записана на дошці, знайденій в 1968 р. в обшивці палітурки рукописного ілюмінованого Служебника (1528 р.), що зберігається в збірках Бібліотеки Народової. Велике значення має одна з найбільш комплектних у Польщі колекція нотних записів. Особливо цінною є колекція рукописів Фридерика Шопена, серед яких – цикл 24 Прелюдій. У музичних фондах зберігаються також автографи інших польських композиторів, зокрема: Юзефа Ельснера, Войцеха Совінського, Кароля Шимановського, Вітолда Лютославського, Гражини Бацевіч.

Окремі збірки становлять звукові документи. Найстаріші з них: унікальні фонографічні циліндри зі студії Беттині, ролики для піаноли або перші грамофонні платівки – кінця XIX і початку XX ст. Сучасні фонди містять у тому числі новітні записи на компактних дисках.

У Бібліотеці Народовій знаходиться найбільша в країні заснована 1950 р. колекція мікрофільмів, що нараховує понад 218 000 одиниць. У цій формі Бібліотека, з роками усе частіше і частіше, надає в користування суспільству як власні колекції, так і документи з фондів інших бібліотек. Незважаючи на популярніші сьогодні електронні копії, мікрофільмування надалі є найчастіше застосовуваним засобом захисту оригіналів від знищення. Це дає змогу надати в замінній формі навіть найбільш рідкісні і цінні документи, які охороняються, дає можливість відтворення і комплектування на плівці окремих творів і колекцій. У фондах мікрофільмів Бібліотеки Народової особливу цінність має колекція понад 4000 назв зібраних на мікрофільмах польських періодичних видань: від газет-листівок XVII ст. до хронік XX ст., одиничні примірники яких, розшукані у фондах різних бібліотек і мікрофільмовані, складають повний документ, що дає можливість їхнього усебічного використання і наукового опрацювання. Останнім часом почалося систематичне упорядкування цифрових копій – як із метою забезпечення обраних об'єктів, так і надання доступу до них через інтернет.

На збереження національного бібліотечного фонду на цілісність колекцій і навіть окремих примірників, крім звичайного впливу часу, негативно впливали й історичні події. У реставраційних майстернях Бібліотеки Народової постраждалим історичним документам повертається їхній минулий блиск. Консервуються і реставруються всі типи

Зали каталогів у новому будинку Бібліотеки Народової на Мокотовському полі

зібрання на пергаменті і папері: рукописи, стародруковані книги, листівки, малюнки, карти, плакати, музичні видання, фотографії. Це складний і копіткий процес, тому що кожна книга і лист паперу або пергаменту потребують спеціальних процедур, але спочатку ці документи повинні пройти мікробіологічні і хімічні дослідження. Крім дезінфекції і дезінсекції, найчастіше застосовуваними захисними діями є: нейтралізація паперу і підкріплення його структури, відновлення аркушів книги методом підкріплення їх паперовою масою, видалення забруднення і відновлення ослаблених фрагментів реставрованого об'єкта. З великою акуратністю відновлюються також цінні палітурки і зшитки корінців книг, відповідно до їхньої справжньої конструкції і зі збереженням типових для епохи (а навіть конкретної палітурної майстерні) рис. Створюється також ретельна фотографічна документація і текстові описування стану збереження – перед і після процедури – всіх історичних реставрованих об'єктів.

Вже багато років проблемою Бібліотеки Народової, як і всіх бібліотек у світі, насамперед є процес старіння новіших документів XIX і XX ст., що пов'язано із застосовуваною з тридцятих років минулого сторіччя технологією виробництва паперу. Темпи цього процесу, пов'язаного з надмірним окислюванням паперу, а особливо величезна кількість охоплених ним фондів, змушують шукати рішень у промисловому масштабі, що дає можливість нейтралізації надлишкової кислотності і консервації об'єктів, які знаходяться під загрозою знищення. У зв'язку з цим Бібліотека Народова дедалі більше уваги приділяє проблемам охорони і консервації не тільки найстаріших фондів, але і

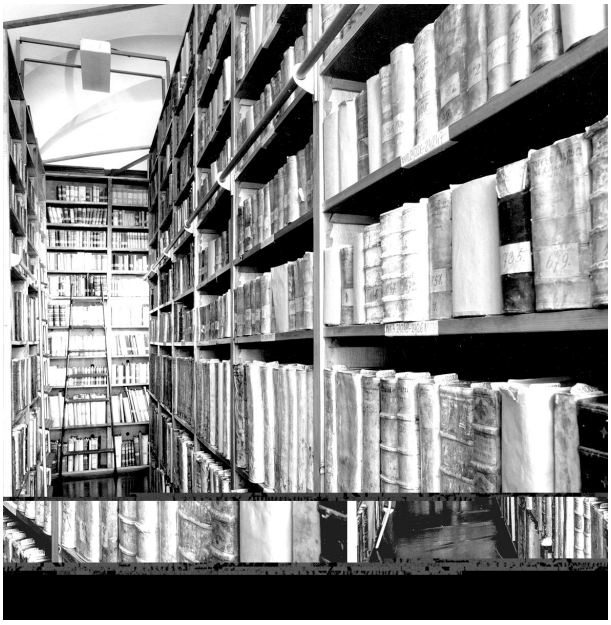

Книгосховище стародрукованих видань
у Палаці Речі Посполитої

більш близьких сучасності; уже багато років вона виконує функцію координатора загальнопольського Багаторічного урядового проекту «Кислотний папір».

Копіткі і трудомісткі консерваторські роботи щодня підтримуються різноманітними профілактичними заходами. Фонди систематично піддаються дезінфекції, у всіх книгосховищах у поточному порядку контролюється температура і вологість повітря, а також мікробіологічна чистота. Останніми роками, завдяки кондиціонованим приміщенням книгосховища в новому будинку, значно поліпшилися умови збереження фондів у Бібліотеці Народовій, а встановлення сучасного устаткування біологічно-хімічної лабораторії і технологічної лінії масової нейтралізації аркушів паперу дало можливість масштабніше починати охоронні і рятувальні дії щодо фондів.

Статус Бібліотеки Народової з 1927 р. – тобто ще до її офіційного утворення – право на обов'язковий примірник усіх видів публікацій, які випускаються в Польщі. У силу закону 1996 р., Бібліотека Народова одержує нині, крім книг і періодики, також ноти, карти й атласи, аудіовізуальні та електронні документи, здійснені шрифтом Брайля, а також документів громадського життя. Завдяки цьому БН може виконувати зобов'язання національного бібліографічного центру, а водночас загальнопольського центру інформації про бібліотечні документи. До складу сучасної польської національної бібліографії входить офіційний перелік друкованих видань, що виходить щотижня під заголовком «Бібліографічний покажчик», річна реєстрація періодики і серійних видань, тобто «Бібліографія періодичних видань», а також місячний перелік статей, виданих у культурних і наукових часописах, а також в обраних щотижневиках і щоденних газетах. Національна бібліографічна реєстрація охоплює також закордонну полоніку, тобто усі видання, опубліковані за кордоном польською мовою або тих, які стосуються Польщі. У Бібліотеці Народовій створюється також ретроспективна національна бібліографія 1901–1939 рр., ведеться стандартизаційна діяльність, проводяться роботи над центральними каталогами різноманітного типу документів. Багато років функціонує Національний центр міжнародної системи даних серійних видань ISDS, Національне бюро ISBN і національне агентство ISMN – установа, відповідальна за присвоєння стандартних номерів польським періодичним і серійним виданням, книгам і нотним виданням.

Бібліотека Народова є найбільшою науковою і публічною бібліотекою в країні. Щороку її відвідує 200 000 читачів, яким надається близько 800 000 томів в одинадцятьох читальних залах. Читачі БН, вітчизняні і закордонні, користуються традиційними і комп'ютерними каталогами, бібліографією і базами даних, створюваних у системах MAK і INNOPAC, доступних у приміщенні Бібліотеки, а також через інтернет-сайт: www.bn.org.pl. Вони можуть також розраховувати на допомогу персоналу, який обслуговує каталоги й Інформаторій – спеціалізований бібліотечний підрозділ, завданням якого є інформаційне обслуговування читачів безпосередньо телефоном чи електронною поштою.

Бібліотека Народова як центральна книгозбірня держави і національний бібліографічний центр представляє польську бібліотечну справу за кордоном. Вона є членом найважливіших міжнародних бібліотечних організацій, таких як IFLA, CENL, LIBER, бере участь у конференціях, організованих із метою обміну інформацією і фаховим удосконаленням, у зустрічах, які впливають на професійну діяльність бібліотек, таких як: щорічне засідання Комісії зі стандартизації ISO/TC46. БН співпрацює з багатьма національними і науковими бібліотеками у світі, особливо з тими, у фондах яких знаходяться полоніки. Особливо близькі контакти зв'язують її з польськими еміграційними бібліотеками, яким вона професійно допомагає при опрацюванні фондів і їх захисті.

Бібліотека Народова – одна з найважливіших інституцій національної культури, а через своєрідність функцій, характер фондів, їхній інтердисциплінарний й інтелектуальний потенціал – ймовірно навіть найзначніша. Це накладає на неї особливі обов'язки як перед цими фондами, так і перед суспільством. Обов'язок БН – не тільки найбільше піклування про збереження фондів, що документують багатовікові і сучасні інтелектуальні досягнення поляків та інших народів, у своїх книгосховищах, майстернях і читальних залах. Настільки ж важливою є участь установи такого рівня в поточному інтелектуальному і культурному житті суспільства. І тому БН включається в польські і міжнародні дослідницькі і культурні заходи, особливо пов'язані з бібліотечною справою, захистом і консервацією фондів, культурою читання, писемністю і видавничою діяльністю. Наукова активність БН виявляється в реалізації різноманітної дослідницької й інформаційної проблематики, організації наукових збірок, сесій і конференцій, участі в національних і закордонних сесіях і симпозіумах, в активному міжбібліотечному співробітництві (у країні і за кордоном). Результати дослідницьких робіт, а також інформаційної і популяризаторської діяльності відображаються в численних виданнях і на сторінках часописів БН – наукового «Щорічника Бібліотеки Народової», науково-популярного «Інформаційного бюлетеня Бібліотеки Народової» і «Polish Libraries Today», часописі, який подає проблеми сучасної польської бібліотечної справи закордонному читачеві англійською мовою. Багато років інформаційні і популяризаторські функції виконує також інтернет-сайт БН.

Бібліотека Народова популяризує свої фонди і дослідницькі досягнення також на виставках, показах і зустрічах. Завдяки виставковій діяльності можуть бути подані як цінні історичні збірки, так і ідея національної бібліотечної справи, відкритої для сучасної, вільної від ксенофобії і всякого роду упереджень. Видавництво Бібліотеки Народової готує видання і друкує їх у власній друкарні, поширює і рекламує всі публікації БН, які переважно є результатом проведених тут наукових робіт. Послідовно піклується про цікаву і різноманітну пропозицію й дедалі вищий видавничий рівень своєї продукції, оновлює й удосконалює видавничий профіль БН, тим самим збагачуючи її електронними публікаціями. За обсягом і рівнем видання видавництво Бібліотеки Народової можна порівнювати з серйозними видавничими фірмами. Його видавничі пропозиції представлені на інтернет-сайті БН і на книжковому порталі www.ksiazka.net.pl .

Головна будівля Бібліотеки Народової – перший власний будинок, збудований у 1978–1992 рр. – розташована в центрі Варшави. Весь комплекс складається з декількох об'єктів, сполучених між собою коридорними переходами і внутрішніми садами. Тут зберігаються книги і документи XIX і XX ст., а також деяка частина спеціалізованих фондів (картографічні, музичні й аудіовізуальні колекції). Поряд із книгосховищем знаходяться практично всі читальні зали, реставраційні майстерні, відповідні категорії зібрань, а також тут надаються послуги читачам. В історичному, спорудженому в XVII ст. Палаці Красиньських, званому також Палацом Речі Посполитої, розміщуються спеціалізовані фонди Бібліотеки Народової: рукописи, стародруковані видання й іконографічні колекції.

Головна будівля Бібліотеки Народової – найбільша бібліотечна споруда у Польщі (загальна площа займає майже 70 000 м^2). Незважаючи на це книгосховище, спроектоване в 60-ті роки минулого сторіччя на 5 000 000 томів, уже майже заповнене (щороку фонди БН збільшуються на понад 120 000 од.), а резерв у книгосховищі незабаром буде вичерпаний. Тому з 2001 р. тривають проектні і підготовчі роботи, пов'язані з необхідним розширенням приміщень Бібліотеки Народової.

Ядвіґа КОЛОДЗЕЙСЬКА,
професор

Інститут книги і читання Бібліотеки Народової

Минуле

Спроба аналізу й оцінки наукових, методичних і дидактичних робіт Інституту книги і читання повинна враховувати чотири головні чинники. Перший стосується минулого, а точніше середини п'ятдесятих років (1955 р.), коли Інститут був створений. Повернення «із немилості» суспільних досліджень, насамперед соціологічних, було результатом т. зв. «політичної відлиги» і дуже вплинуло на формулювання перших дослідних тем. Ослаблення «ідеологічного корсету» сприяло зусиллям щодо створення відповідно організованої й обладнаної наукової інституції, яка провадила б дослідження: а) напрямів розвитку публічної бібліотечної справи (приймалися до уваги як розміщення бібліотек різних типів, в основному сільських, так і їхня відповідність структурі селищ), б) формування інтересів читачів із різних соціальних груп. У географічному вимірі це були теми, які стосувалися читання в малих містах, у міському центрі зі швидкою індустріалізацією (на прикладі Любліна), у робочому районі Воля у Варшаві. Під впливом наявного в соціології антропологічного підходу проводилися дослідження читання серед жінок, сільської молоді, робітників, технічної інтелігенції. Результати цих досліджень дали можливість спостереження за широкими змінами, які відбуваються в суспільстві. Іншим важливим шляхом досліджень було сприйняття художньої і науково-популярної літератури, а доповнював його аналіз забезпечення публічних бібліотек видавничими новинками і їхнє використання читачами.

Інститут був створений в організаційній структурі Бібліотеки Народової. Крім практичних причин (загальні приміщення, адміністрація, доступ до книжкових фондів і бібліографічних джерел), це повинно було гарантувати відповідний фаховий рівень наукових праць, а водночас дати можливість впливати на напрями розвитку вітчизняної бібліотечної справи. Передбачена в статуті Бібліотеки Народової програма досліджень Інституту охоплювала проблеми, які стосуються книги, бібліотек, читання і підготовки бібліотекарів. З одного боку, справа стосувалося поширення в бібліотечному середовищі методичного досвіду, а з іншого боку – налагодження у цьому середовищі (шляхом дидактичної діяльності) зв'язків між бібліотеками і змін у культурі, суспільстві, політиці й економіці.

Розгляду функціонування книги і бібліотеки в ширшому соціальному контексті сприяла особистість і бібліотечний досвід першого директора Інституту одночасно заступника директора Бібліотеки Народової, доцента, д-ра Зофії Христини Ремерової. Вона керувала Інститутом у 1955–1964 рр. Після неї керівну посаду у 1965–1967 рр. обіймав д-р Юзеф Кондельський, у 1968–2000 рр. – проф. Ядвіга Колодзейська, а з 2000 р. і дотепер керівником Інституту є проф. Станіслав Оскар Чарник.

Сучасність

У даний час в організаційній структурі Інституту діють три відділи: а) відділ дослідження історії читання, яким керує д-р Януш Костецький, б) відділ дослідження читання під керівництвом Катажини Вольфф, в) відділ бібліотекознавства, яким керує Барбара Будиньська.

Починаючи з 1989 р. визначальними критеріями для дослідницької роботи Інституту є: а) повна зміна політичної системи в Польщі, б) відміна цензури (1990 р.); в) утворення книжкового ринку; г) нові принципи керування публічними бібліотеками, а також їхнє фінансування, що є наслідком вступу в силу закону про місцеве самоврядування (1990 р.) і нового адміністративного поділу країни (1999 р.); д) розвиток масової культури, що виявляється не тільки в зростанні інтересу до електронної техніки (кольорового, кабельного телебачення, відеомагнітофонів, інтернету тощо), але також у запитах читачів; е) розпад традиційних літературних канонів; ж) диференціація суспільства як у матеріальній сфері, так і щодо системи цінностей; з) зміни в системі освіти, утворення приватних шкіл середніх і вищих, уведення з вересня 1999 р. реформи системи освіти і ріст чисельності учнів середніх загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів.

Усі ці зміни потребують уважного і ретельного спостереження, правильного опису, і тим більше, що багато тверджень і прогнози Інституту, які діяли до 1989 р., стали неактуальними або не підтвер-

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

дилися в нових політичних і економічних умовах.

Інститут книги і читання – єдина

працівники Інституту читають лекції і проводять семінари, а також беруть участь у семінарах і конференціях, організованих Асоціацією польських бібліотекарів і Польським товариством читання, а також деякими іншими установами.

Контакти зі світом

Важливе значення для діяльності Інституту має співробітництво з подібними закордонними центрами. Це: участь у міжнародних проблемних семінарах, читання доповідей, обмін інформацією про дослідницькі програми і т. п. Останніми роками співробітники Інституту демонстраливали результати досліджень на Європейських конференціях читання, організованих The International Reading Association.

Майбутнє

Дослідна програма Інституту на найближчі роки має відповідати висоті завдань, які ставить перед нами цивілізація друкованого і «електронного» слова. Сьогодні в організації роботи бібліотек дедалі помітнішим стає вплив останнього. Проте, досвід країн, більш багатих і передових в електронних технологіях, доводить, що як одиниці, так і соціальні групи, які починаючи брати участь у культурі, не можуть обійтися без процесу алфавітизації. Це і тепер є основою освіти, засвоєння знань, використання інформації, набуття фахової кваліфікації, просування по соціальній ієрархії, отримання достатньої заробітної плати. Тому необхідно стежити за змінами на видавничому ринку (книжковому, журнальному, мультимедійному), змінами в суспільному функціонуванні книги і бібліотек як у минулому, так і в даний час, наслідками заміни традиційних засобів роботи в бібліотеках на електронні, і пов'язаних із цим процесом змін у моделях керування окремими установами, мережами і системами в місцевих, регіональних, національних і міжнародних структурах. Істотними є також: зростання попиту на інформаційні послуги бібліотек і р мі у

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

- Закон про повітове (районне) самоврядування [2] від 5 червня 1998 р., який став основою для створення середнього рівня державної адміністрації, а потім для створення бібліотек повітового рівня, а також Закон про воєводське самоврядування [3] від 5 червня 1998 р., який вплинув на зміну колишнього статусу бібліотек воєводського рівня [4].

Формально-організаційне регулювання, яке випливає зі змін соціального устрою, супроводжувалося змінами в бібліотечному законодавстві. Закон про бібліотеки [5] від 27 червня 1997 р. регулює обсяг компетенцій, методи функціонування й організації системи публічних бібліотек. Його доповнює Закон про організацію і ведення культурної діяльності від 25 жовтня 1991 р. із подальшими змінами [6].

Наслідком уведення вищевказаних законодавчих ініціатив були зміни в бібліотечній справі, що можна означити двома основними моментами: публічні бібліотеки підпорядковуються органам місцевого самоврядування (гмінні і воєводські бібліотеки керуються і фінансуються органом відповідного рівня місцевого самоврядування), створюється юридична база для започаткування повітових публічних бібліотек.

Із 1999 р., після того, як пройшло майже 25 років, мережа публічних бібліотек повернулася до триступеневої структури. До бібліотек воєводського рівня, установ із багаторічною традицією, і гмінних, із досвідом не менше чверті сторіччя, приєдналися повітові бібліотеки. Повяти, які були створені відповідно до адміністративної реформи, повинні були утворити середній рівень публічних бібліотек. Усупереч намірам законодавця, до кінця 2005 р. повітові бібліотеки були створені **лише в 297 повятах** (міських і земських) із загальної кількості 379, тобто **в понад 78 % повятів** (78,4 %), причому в багатьох випадках вони стали формальними структурами, які не виконують поставлених перед ними законом завдань або реалізують їх в обмеженому вигляді. Бібліотеки для земських повятів створені **в 73,9 % повятів**, тобто в 232 серед 314. Отже, нині неможливо говорити про повну мережу публічних бібліотек і формування між ними функціональних зв'язків. Про проблему ослаблення функціональних зв'язків у рамках мережі публічних бібліотек вже дискутувалося на початку 90-х років XX ст.

Те, що публічні бібліотеки є муніципальними установами, організованими і такими, що фінансуються відповідними органами місцевого самоврядування, **впливає на їх величезну організаційну диференціацію і можливості реалізації єдиних завдань, передбачених законом**. Неповна мережа повітових бібліотек ускладнює створення системи публічних бібліотек, які тісно співпрацюють одна з одною і користуються, відповідно, взаємодіючою («компатибільною») комп'ютерною мережею.

Стан публічних бібліотек

У 2004 р. було зареєстровано в Польщі 8653 установи [7], у тому числі 30,65 % становлять головні бібліотеки, інші – це їхні філії. Частка участі сільських бібліотек із загальної кількості бібліотек становить 66 % (66,4 %). Мережа доповнюється 1811 бібліотечними пунктами, значення яких в обслуговуванні читачів дедалі слабшає.

Порівняно з 2003 р. спостерігається незначне зменшення загальної кількості бібліотек. П'ятнадцятий рік триває тенденція зниження організаційних ресурсів мережі. Проте вже чотири роки, як темп скорочення мережі став нижчим середньорічного показника за 15 років (1,1 %). **Стосовно переломного 1989 року [8] число бібліотек у цілому зменшилося на 16,1 %.**

Зменшення кількості бібліотек і філій викликало подальший ріст середньої чисельності мешканців району, яка обслуговується однією бібліотечною установою – 4412 чоловік (на 0,6 % більше порівняно з попереднім роком і цей показник перевищив верхню межу норми, рекомендованої IFLA для т. зв. країн, які розвиваються – 4 тис. мешканців). Від цього явища страждають, насамперед, сільські території, де частіше ліквідовуються бібліотечні установи (наприклад у 2004 р. 74,3 %

[2] Закон від 5 червня 1998 р. про повітове самоврядування (В. З. № 91, п. 578).

[3] Закон від 5 червня 1998 р. про воєводське самоврядування (В. З. № 91, п. 576).

[4] Підставою для початку дій згідно з законами про самоврядування був т. зв. II «компетенційний» закон (Закон від 24 липня 1998 р. про зміни деяких законів, які визначили компетенції органів громадської адміністрації – у зв'язку з реформою державного ладу (ст. 130 – зміна закону про бібліотеки) (В. З. № 106, п. 668).

[5] В. З. 1997 р. № 110 п. 721 з подальшими змінами.

[6] В. З. № 85, п. 539 і з 1 січня 1999 р. Зміни, відповідно до В. З. 1998 р. № 106, п. 668; а також зміни, відповідно до В. З. № 129 п. 1440 2001р. з подальшими змінами.

[7] Дані на 31.12.2004 р.

[8] З 1989 р. в Польщі почалися зміни устрою.

втрат – це сільські установи), а також ті групи читачів, у котрих взагалі ускладнений доступ до соціального обслуговування **(у 2004 р. 13 % бібліотечних об'єктів було пристосовано для осіб, які пересуваються на інвалідних візках (1122)**, у тому числі в містах – 7,4 %, на селі – 5,6 %).

На такому високому рівні, як у 2003 р., утримувалося число бібліотечних установ (2350) з обмеженою організаційною самостійністю, у тому числі 77,7 % – це установи, які діють у рамках будинків і центрів культури. Серед інших знаходяться бібліотеки, які функціонують в організаційному поєднанні зі шкільними – 16,8 % (обумовлені як публічно-шкільні бібліотеки або муніципальні, або галузеві публічно-шкільні) або бібліотеки «у структурі інших установ» – 5,5 %. Під час роботи над розподілом дотацій Міністерства культури, положення останніх виявило бібліотекарям масштаб явища, яким насправді є організовані бібліотеки. Воно виявило також величезні проблеми, перед якими стоять несамостійні бібліотеки, наприклад, не занесені до реєстру культурних установ у гміні, вони не можуть безпосередньо виступити з проханням про державну фінансову допомогу (наприклад у формі дотації).

Число бібліотек, які знаходяться у структурі інших установ досягло 1/4 чисельності мережі, і в такий спосіб стало істотним соціальним явищем, тим більше, що понад 81 % таких установ знаходиться на селі і, незважаючи на незначний спад 2004 р., надалі спостерігається ріст тенденції до такого об'єднання усупереч забороні, записаній у положеннях новелізації Закону про бібліотеки.

Незважаючи на втрати в мережі, **площа бібліотек у 2004 р. не зменшилася**. Характерною є диспропорція між розміром бібліотек на селі й у місті; у містах одна установа займає в середньому площу понад 200 м^2, на селі – 59 м^2. Черговий рік скорочувалося число місць для користування фондами (на понад 0,7 %), тому майже 72 % втрат стосується сільської бібліотечної мережі.

Найкращі умови бібліотечних приміщень відзначені в Західнопоморському воєводстві (3,8 м^2 на 100 жителів), у Любуському (3,18), у Вармінсько-Мазурському (2,9) і Опольському (2,8), гірші, ніж у 2003 р. – у Поморському (1,8), Мазовецькому (2,0), і Малопольському (2,1), Свєнтокшиському (2,1), Подляському і Люблінському (2,2). Не змінилося також співвідношення площі і кількості читачів. Найтісніше в малопольських і поморських бібліотеках (10 «статистичних читачів» на 1 м^2), дещо просторіше в бібліотеках Західнопоморського, Опольського, Любуського і Вармінсько-Мазурського воєводств.

Після трирічного (2001–2003 рр.) **спаду числа тих, хто займається основною діяльністю** в публічних бібліотеках, у 2004 р. відзначається незначний ріст працівників – до 17 472 чоловік (на 0,6 % більше, ніж у попередньому році, тобто на 96 чоловік).

Уже багато років статистика відзначає позитивні зміни у структурі освіти тих, хто займається основною діяльністю. Збільшувалася кількість працівників, які володіють вищою і середньою кваліфікацією, скорочувалося – без фахової освіти. В 1991 р. працівники з кваліфікацією бібліотекаря становили менше половини (47 %) усіх працюючих, у 2004 р. їхня участь серед усіх, які займаються основною діяльністю, утримується на рівні 2/3 від загальної кількості (67,3 %). Робітники з вищою бібліотечною освітою становили понад 25 %, із середньою – 41,7 %.

Позитивним явищем у мережі публічних бібліотек **є їхнє оновлення**. За даними ЦСУ (Центрального статистичного управління) у 2004 р. 2984 (34,5 %) бібліотеки і бібліотечні філії у Польщі використовували 12 850 комп'ютерів. У середньому, на одну комп'ютеризовану установу припадало 4,3 машини, а взагалі на організаційну одиницю мережі лише 1,5.

Як випливає з декларацій бібліотек, лише 47,4 % усіх комп'ютерів (6086) було використано для бібліотечно-бібліографічних робіт. Найбільш комп'ютеризованою була робота в галузі комплектування й опрацювання фондів; для цих цілей було використано 3833 машини (63 %). Для каталогізації використовувалося 1258 комп'ютерів (21%), для обліку читачів і фондовидачі – 907 комп'ютерів (15 %). Такий розподіл використання комп'ютерної техніки характерний для початкової фази інформатизації бібліотек; з її розвитком і поширенням центральних баз опису, опрацювання фондів скорочується на користь копіювання готових описувань.

У бібліотечних процесах найчастіше використовуваною програмою був MAK (продукт Бібліотеки Народової, 983 декларації), SOWA (комерційна програма, 618 декларації), VTLS (166) і Libra (140). Для читачів була доступна менше ніж половина комп'ютерів, які використовуються у бібліотеках (47,36 %). Підключених до інтернету було 9308 комп'ютерних місць (понад 72 %), із цього ледве більше половини (4860) із можливістю доступу для читачів.

За даними ЦСУ, найширшою комп'ютеризація

публічних бібліотек є у Лодзінському і Вармінсько-Мазурському воєводствах, де понад половину бібліотечних установ оснащено такою технікою (значною мірою завдяки допомозі держави в рамках програми «Контракт для воєводства» обидва воєводства визнали завдання, пов'язане з комп'ютеризацією публічних бібліотек). У Малопольському, Поморському, Подляському і Куявсько-Поморському воєводствах оснащені комп'ютерами понад 40 % бібліотечних установ. Найгірші у цьому відношенні воєводства: Свєнтокшиське (13,5 % комп'ютеризованих бібліотек і філій) і Любуське (17 %).

У містах оснащена комп'ютерами була рівно половина бібліотек, на селі – ледве кожна четверта (26,6 %). Комп'ютеризована міська бібліотека мала в середньому шість машин (6,2), на одну сільську бібліотеку припадало в середньому два з половиною комп'ютери.

Співставлення даних ЦСУ 1999 і 2004 рр. показує, що протягом 5 років кількість оснащених комп'ютерами бібліотек і філій зросла з 685 (7,6 %) до 2894, тобто майже у 4,5 рази. Беручи до уваги, що в бібліотеках у 1999 р. 2337 комп'ютерами користувалися працівники і 554 надавалося для вільного доступу читачам, то загальний приріст робочих місць також збільшився майже в 4,5 рази, а приріст числа комп'ютерів для читачів у 11 разів.

У скандинавських країнах, де інформатизація публічних бібліотек була проведена найшвидше в Європі, у першу чергу комп'ютеризовані філії у селах й у малих містах, тобто там, де доступ до книги й інформації про неї найбільше утруднений. У Польщі перешкодою в превазі сільських регіонів, крім бар'єрів, пов'язаних із фінансами і менталітетом, є також поганий стан так званої телефонізації села, що ускладнює створення дієвих комп'ютерних мереж.

Фонди публічних бібліотек

Систематичне відновлення книжкових зібрань публічних бібліотек – це основна умова їхньої популярності, а також умова реалізації покладених на них функцій. Тому придбання видавничих новинок, книг і часописів, аудіовізуальних і електронних видань протягом багатьох років викликало занепокоєння. У минулі роки, незважаючи на цільові дотації Міністерства культури [9], показник закупівель систематично знижувався. Лише в 2004 р. відбулося помітне поліпшення становища. Фонди публічних бібліотек становили понад 134,5 млн книг і періодики (134 455 354 томів), що на 217,5 тис. прим. більше, ніж у 2003 р. (ріст на 0,16 %). Правда, це незначний приріст, але варто його відзначити, тому що з 1996 р. спостерігалася безупинна тенденція спаду обсягу книжкових зібрань.

Відносно висока дотація в 2004 р. позитивно вплинула на зростання (понад 35 %) витрат на комплектування в Польщі порівняно з 2003 р. Якщо в 2003 р. вони становили майже 38 млн 600 тис. (38 585 956 зл.), в 2004 р. – 52 203 164 зл. (зростання на 13 617 208 зл.) [10].

Ріст витрат на комплектування вплинув також на рівень показників закупівель на книжкові видання. Якщо в 2003 р. показник закупівель на 100 мешканців досягнуто найнижчого рівня за останні роки – 5,1 прим. (у 1988 р. – 18,6 прим. на 100 мешканців, тобто показник, рекомендований МК, систематично знижувався), в 2004 р. він зріс до 6,6 прим. на 100 мешканців.

У перерахунку на 1 мешканця Польщі зросли також витрати на закупівлю книжкових видань від 1 зл. 01 гроша до 1 зл. 37 гр., тобто на 36 гр. На одного читача припадає 6 зл. 95 гр., тобто понад 36 % більше, ніж рік тому. Цей приріст випливає частково з кількісного спаду числа читачів, проте є безсумнівним симптомом поліпшення становища. Бібліотеки на купівлю однієї книги в середньому витратили 20 зл. 70 гр. (у попередньому році 19 зл. 75 гр.).

Фінансування публічних бібліотек впливає на структуру витрат на придбання видавничих новинок. Приріст книжкових фондів у цілому в публічних бібліотеках на 64 % відбувався за муніципальні кошти і цільові дотації МК, 10 % – це книги, які надійшли з інших бібліотек, здебільшого, із ліквідованих сільських шкіл, решта отримані з різних джерел (дарунки читачів), а також купівля за добровільні внески читачів у фонд гуртків друзів бібліотек.

Незважаючи на високий рівень втрат (близько 3 % від минулорічного фонду) відбувся приріст книжкових фондів у 2004 р. Тому слід ще раз підкреслити, що зусилля Відомства культури на користь поліпшення трагічної ситуації в області комплектування книжкових фондів нарешті стали відчутними. Показник придбання книжкових новинок (6,6 прим. на 100 мешканців) не показує зростання, яке би усіх задовольняло, тому що воно

[9] Цільові дотації надаються систематично з 2000 р.: 2000 р. – 9 млн зл., 2001 р. – 7463 тис. зл., 2002 р. – 1150 тис. зл., 2003 р. – 5 млн зл., 2004 р. – 10 млн зл., 2005 р. – 30 млн зл.

[10] Публічні бібліотеки в цифрах-2004. – Варшава, 2005. – С. 56.

ледь відновлює стан 1996 і 1998 рр., але дає надію на призупинення подальшої деградації фондів у публічних книгосховищах.

У 2004 р. кращий показник закупівель (8,5 прим. на 100 мешканців) був відзначений у Мазовєцькому воєводстві (торік 7,0), Дольнлшльонському (7,4; у 2003 р. – 4,4), Підкарпатському (7,2; 2003 р. – 6,0), Шльонському (7,1; 2003 р. – 6,2). Найнижчі показники закупівель (менше 6 прим. на 100 мешканців), тобто нижче 1/3 норми, встановленої Міністерством культури, були відзначені у воєводствах: Куявсько-Поморському (5,0), Лодзінському, Підляському, Свєнтокшиському, Вармінсько-Мазурському і Поморському. Проте, у кожному воєводстві показник закупівель у 2004 р. був вищим, ніж попереднього року.

Аудіовізуальні та електронні фонди в польських публічних бібліотеках становили лише неповних 2 % усіх фондів. Самі електронні документи як символ сучасності – це зовсім незначна частина основних фондів (0,03 %). Незначним є також обсяг надання доступу до цих фондів. У 2004 р. аудіовізуальних документів було видано 3597 тис. одиниць (на 3,5 % більше, ніж рік тому). Однак різко зросла кількість документів, які видаються на електронних носіях (634 тис. у 2004 р. замість 303 тис. у 2003 р., тобто більше ніж у два рази – 109,4 %).

Читачі

Кількість читачів у публічних бібліотеках у 2004 р. становила 7 508 511 чоловік, тобто на 0,9 % менше, ніж у попередньому році. Зменшилася кількість читачів як у містах (-0,9 %), так і в селах (-0,8 %). Спад кількості читачів до **19,7** на 100 жителів **призупинив тенденцію зростання у місті, що відзначалася до 1992 р., а на селі – третій рік поспіль**.

Незначний спад кількості читачів не ставить під сумнів існування в Польщі дивовижного культурного феномена, яким є зацікавленість публічними бібліотеками в умовах їхнього постійно недостатнього інвестування. Швидше навпаки, тенденція, яка спостерігається протягом останніх декількох років незначного, але очевидного росту відсотка читачів, що у 2003 р. досяг показника 19,8 %, підтверджує стабільну зацікавленість публічними бібліотеками, а, насамперед, їхньою пропозицією.

Варто також відзначити, що однією з характерних рис польської бібліотечної справи був у минулому «екстенсивний» розвиток бібліотечного читання, тобто залучення нових читачів шляхом створення нових бібліотечних установ у тих місцях скупчення людей, у яких дотепер їх не було. Лише в 90-ті роки стали помітними зусилля бібліотекарів, спрямовані на розширення групи читачів шляхом інтенсифікації маркетингових дій, підвищення рівня привабливості пропозиції і пристосування її до потреб читача, відновлення інформаційних бібліотечних майстерень (комп'ютеризація), поліпшення умов доступу до фондів.

У багатьох випадках це бібліотекарям вдалося, тому що публічними бібліотеками користуються представники всього суспільства: із переважанням молоді (до 24 років – майже 86 % читачів), у тому числі учнівської (учні і студенти – майже 62 % читачів), найчастіше мешканці міст (74,3 % читачів бібліотек). Ці дані підтверджують думку, що публічні бібліотеки служать насамперед молоді, відповідаючи на їхні інформаційні і навчальні запити, реагуючи на їхню потребу у читанні неспеціалізованої літератури (відповідно до індивідуального смаку), а також людям, які живуть у міських центрах, що пов'язано з розвитком системи вищої освіти. Відзначається спад у рамках двох категорій наймолодших читачів (до 15 років і від 16 до 24), але зростає кількість представників трьох вікових категорій, що спільно можна визначити поняттям «віку життєвої самостійності і фахової активності».

Зміна в межах першої категорії випливає, напевно, з демографічної кризи у двох молодших вікових групах, а також зі змінами у вимогах до освіти (знання іноземних мов, фахове удосконалення, здобуття нової освіти або фаху) із тенденцією на старший вік.

Спад числа читачів уплинув на скорочення видачі книг додому до 152 192 тис. (із 153 622 тис. у 2003 р.). Це означає спад на понад 1430 тис. (майже 1 %) порівняно з результатами видачі книг 2003 р.

Кількість «видач на місці» в останні роки зростала середніми темпами (5 %), проте за два останні роки також спостерігається їхній спад. Незважаючи на це насиченість «читацької маси» у читальних залах у бібліотеках усіх видів і категорій є одним із найбільш характерних явищ у сфері бібліотечної справи упродовж десяти років.

Висновки

1. Повернення до триступеневої структури публічних бібліотек дає шанс на більш близьке фахове співробітництво між ними, відновлення повітової бібліотеки як координуючої установи, за умови розробки нової організаційної і фахової формули публічної бібліотеки повітового рівня.

2. Зберігання тенденції спаду кількості публічних бібліотек і їхніх філій загрожує ліквідацією культурних установ, часто єдиних у локальному середовищі, незалежно від оцінки їхньої придатності і використання. Існують побоювання щодо ліквідації бібліотек, незважаючи на твердження, зафіксоване в Законі про бібліотеки: «гміна організує й управляє, щонайменше, однією гмінною публічною бібліотекою». Наслідки цих змін негативно відібразяться як на мешканцях міст (зросте кількість мешканців району, які обслуговує одна установа), так і села (наприклад може загрожувати повна ліквідація установи).

3. Скорочення числа публічних бібліотек, незначний спад кількості читачів, – це серйозний сигнал для організаторів бібліотек, їхніх працівників, які спонукають спонсорів до того, щоб більше піклуватися про ці установи, їхню сучасність і відновлення. Є надія, що дотації Міністерства культури будуть на необхідному фінансовому рівні підтримувати публічні бібліотеки й у наступні роки. Це забезпечить їм конкурентність завдяки видавничим новинкам, але, напевно, варто звернути серйозну увагу на технологічне оснащення публічних бібліотек.

4. Ступінь комп'ютеризації польських публічних бібліотек нижчий від середнього порівняно з країнами Євросоюзу, зокрема скандинавськими країнами, Великобританією або Німеччиною. Комп'ютеризація публічних бібліотек проходить у нашій країні за принципом нескоординованості місцевих ініціатив, неоднорідності: функціональних концепцій, програмного забезпечення і відповідно взаємодіючих («компатибільних») баз даних. Відсутність координації характерна як для діяльності в межах мережі публічних бібліотек, так і співпраці з бібліотеками інших мереж (особливо вищих навчальних закладів). Публічні бібліотеки, особливо невеликі, комп'ютеризуються непостійно, тобто від випадку до випадку, техніка і програмне забезпечення не змінюються і не оновлюються. Це, відповідно, веде до того, що з часом їхня придатність стає, щонайменше, проблематичною. Таке розуміння комп'ютеризації бібліотек є неефективним і економічно необґрунтованим. Без відповідної урядової програми, яка визначить пріоритети комп'ютеризації бібліотек і узалежнить додаткове фінансування місцевих ініціатив від дотримання принципів, визначених у такому документі, немає шансів скоротити відстань, яка відокремлює нас від рівня бібліотек Євросоюзу і деяких інших країн.

Ян ВОЛОШ,
головний редактор часопису «Bibliotekarz»,
голова Асоціації польських бібліотекарів у 2001–2005 рр.

Що сталося в публічних бібліотеках після зміни системи?

Переломний момент

Переломний момент 1989 р., здається, назавжди поділив історію публічних бібліотек у Польщі на два періоди: повоєнний – коли бібліотеки в Польщі відновлювалися, а здебільшого створювалися наново, у результаті чого в 1989 р. їхня чисельність разом із філіями становила 10 313; і після цієї дати, коли мережа публічних бібліотек зазнала змін і чисельного скорочення, у середньому на 100 установ у рік, досягнувши наприкінці 2004 р. 8653. В обидва періоди ці, значною мірою, протилежні процеси у бібліотечному середовищі були зумовлені різними ладом, передумовами і метою бібліотечної політики, протилежними принципами керування – централізованим до 1989 р. і децентралізованим пізніше.

Слід нагадати деякі риси активної бібліотечної політики періоду Польської Народної Республіки, оскільки їх наслідки впливають на реальні умови, у яких доводиться працювати бібліотекарям.

Крім уже згадуваного кількісного підходу до публічної бібліотечної справи в перші повоєнні роки, відповідно до професійної концепції видатних бібліотекарів, викладеної в Декреті про бібліотеки 1946 р., нагадуємо ще про інструментальне відношення до бібліотек як установ ідеологічного фронту (дедалі менш помітному в останні роки поступового розпаду системи). Як предмет зацікавлення ідеологічно-пропагандистських структур партії, вони підлягали особливій увазі і нагляду партійної і державної влади, чому сприяла номенклатурна система призначення на керівні поса-

ди, централізована система керування державою, планова економіка, централізована система фінансування бібліотек. Значний вплив мали також: цензура, боротьба з поглядами, які відрізнялися від ідеологічно правильних, боротьба з інформацією і будь-якою ініціативою, не схваленою представниками комуністичної партії. Ці умови не стимулювали розвиток суспільної активності громадян, хоча гасло про поглиблення соціалістичної демократії постійно декларувалася.

Позбавлене дієздатності суспільство звикло до опіки держави, яка, гарантуючи робочі місця і кошти для утримання підприємств (у тому числі і бібліотек), безупинно проголошувала гасло про прагнення до забезпечення зростаючих потреб суспільства, що було нездійсненою мрією через хронічну недостатність планової економіки. Незважаючи на це у суспільстві зміцніли деякі звички, вимоги і моделі поведінки, які ще й сьогодні впливають на функціонування держави й суспільну свідомість.

Зміна устрою викликала величезне потрясіння в усьому суспільстві. Свої позиції втратила не тільки комуністична партія, але й зруйнувалася стара інституційна система організації соціально-економічного життя країни.

Процес зміни державного ладу призвів до повного заперечення колишньої бібліотечної політики держави, а потім – після введення устрою місцевого самоврядування – до передачі майже всіх виключних прав урядової адміністрації і відповідальності за бібліотеки новоствореній муніципальній адміністрації, яка не розумілася на особливостях бібліотечної галузі.

Професійний бібліотечний рух в умовах змін

Сум'яття на початку 90-х років торкнулося також середовища бібліотекарів. Проте, незабаром суперечки і суперництво в бібліотечному середовищі відійшли на другий план перед реальністю, у якій опинилася вітчизняна бібліотечна справа. Умови діяльності бібліотек ставали дедалі важчими. Як профспілки, так і Асоціація польських бібліотекарів усе частіше виступали зі зверненнями до влади, пропозиціями нових рішень, протестами проти ліквідації й об'єднання бібліотек із іншими установами, проханнями про краще фінансування бібліотек, захист звільнених парцівників, боротьбу з явищем присвоєння собі керівних посад у бібліотеках політичними угрупованнями і котеріями.

Асоціація польських бібліотекарів стала розвивати діяльність, спрямовану на захист бібліотек і відновлення їхньої діяльності, за такими напрямами: інтеграція бібліотечних кіл, поширення нових ідей і концепцій розвитку бібліотечної справи. Присутність і активна діяльність директорів публічних бібліотек у структурах Асоціації полегшувала упорядкування і реалізацію планів діяльності організації з огляду на реальні потреби і нові завдання. Насамперед, АПБ узяла на себе роль організатора зустрічей керівних кадрів бібліотек і десятків конференцій (раніше цим займалася урядова адміністрація), присвячених важливим проблемам публічних бібліотек, створюючи форум для обміну думками, досвідом і новими ідеями, проектами. Для цієї мети був використаний потенціал людей, які брали активну участь як у роботі професійних комісій і секцій АПБ, так і видавничій діяльності Асоціації, що поширювала нові ідеї і концепції вітчизняних колективів, а також досвід світового бібліотечного співтовариства.

Структура місцевого самоврядування, нові власники бібліотек

Вибір нового шляху розвитку країни відповідно до принципів демократії і ринкової економіки був пов'язаний насамперед із відмовою від централізованого керування державою і введенням устрою місцевого самоврядування: з 1990 р. у гмінах, а з 1999 р. також у воєводствах (областях) і повятах (районах). Створення повятів і воєводств – це результат адміністративної реформи, яка скоротила число воєводств із 49 до 16 і ввела повяти. На думку багатьох спеціалістів, під тиском політиків і в атмосфері політичних суперечок було створено забагато адміністративних одиниць на кожному рівні, у результаті чого більшість із них є одиницями економічно слабкими, яким бракує коштів на розвиток, а іноді також на поточні витрати, і утримується за рахунок дотацій. Підпорядкування публічних бібліотек органам місцевого самоврядування принесло різні плоди.

Брак коштів у гмінах і ставлення до бібліотек із боку нової влади як до додаткового і навіть зайвого вантажу для бюджету гміни призводило до скорочення бібліотечного фінансування, ліквідації бібліотек, особливо бібліотечних філій на території гмін, до деякої міри також заміни кваліфікованого персоналу на нижче оплачуваний без кваліфікації, а також об'єднання бібліотек із іншими установами, такими як: будинки культури, школи, центри відпочинку, музеї, поштові управи і навіть гмінні управи. Ці явища припинили тільки доопрацювання Закону

про бібліотеки 2001 р., що заборонило об'єднувати бібліотеки з іншими установами. Постраждалі від усіх цих перетворень бібліотеки, як правило, втрачали можливість систематичного відновлення фондів, а їхня діяльність часто підпорядковувалася завданням установ, у які вони були включені.

Проблема повітових (районних) бібліотек з'явилася з початком 1999 р., коли були створені повяти, а у Законі про бібліотеки вказано, що у кожному повяті повинна бути принаймі одна бібліотека. З огляду на фінансовий стан повятів і фактичні можливості створення нових бібліотек, бібліотечне середовище разом із Секцією публічних бібліотек Асоціації польських бібліотекарів запропонували оптимальне вирішення цієї проблеми шляхом передачі функцій повятових бібліотек міським бібліотекам у повятових містах. Загалом, йшлося про підтримку й опіку над публічними бібліотеками на території даного повяту і надання їм навчальної і методичної допомоги. Здавалося, що для реалізації цих завдань міські бібліотеки мали достатньо сприятливі умови. Пропозиція була підтримана відомством культури. Однак виявилося, що багато повятових самоврядувань навіть на фінансування таких проектів не мали коштів або вважали, що можуть собі дозволити зневагу до Закону, оскільки керівні органи держави не цікавляться цим питанням. Тому немає нічого надзвичайного, що до сьогодні багато повятів не мають повятових бібліотек, а значна їхня частина (часом змінна, тому що не щороку договір про керування і фінансування повятової бібліотеки підписується повятовими і міськими органами влади), хоча формально і була створена, але не заслуговує на назву «бібліотека». Фактично, за даними на вересень 2005 р., 293 повяти з 379 існуючих у Польщі мають формальні підстави для твердження про виконання вимог Закону.

Інакше формувався стан воєводських публічних бібліотек. Після реформи адміністративного розподілу країни в 1975 р. в Польщі функціонувало в 49 воєводствах 49 публічних бібліотек зі статусом воєводських бібліотек. Більшість із них воєводські функції об'єднувало з виконанням функції міської бібліотеки, що обслуговує населення воєводського міста. Серед них знаходилися як сильні, що мали значні кошти і досвід (воєводські бібліотеки в старих, крупних, створених після війни 17 воєводствах), так і нові бібліотеки, збудовані в нових воєводствах на базі колишніх повятових бібліотек, які тільки поступово наращували свій потенціал.

Усі воєводські бібліотеки до введення устрою місцевого самоврядування в гмінах продовжували діяльність за попередньо виробленими зразками і принципами, не завжди формально визначеними до 1989 р. Їхнім основним завданням була опіка над діяльністю бібліотечних установ на територіях воєводств (консультування, навчання, допомога у доборі зібрань, технічна й організаційна підтримка тощо).

Підпорядкування бібліотек гмінним органам самоврядування і їхнє фінансування з гмінного бюджету різко змінилося. Багато гмінних бібліотек опинилося у тяжкому фінансовому становищі, інші на реформі виграли, самостійність багатьох із них обмежила недосвідчена муніципальна влада, що до того занадто часто шукала заощаджень у мізерних бібліотечних бюджетах. Таких змін не зазнали до 1999 р. воєводські бібліотеки, які надалі фінансувалися з держбюджету. Різниця в способі фінансування гмінних і воєводських бібліотек почала негативно впливати на колишній стан функціональних і організаційних зв'язків у бібліотечній мережі воєводств, а також на співвідношення керівництва воєводських бібліотек із муніципальною гмінною владою. Проявом цих змін були, зокрема, абсурдні заборони входу інструкторів воєводських бібліотек у гмінні бібліотеки, що були формою боротьби органів самоврядування за свою самостійність. Таким чином, почався процес ослаблення колишніх зв'язків у мережі воєводських публічних бібліотек.

Подальші зміни відбулися після введення в 1999 р. реформи нового адміністративного розподілу країни, тобто після створення повятів і введення устрою місцевого самоврядування також на рівні повятів і воєводств. Першим сигналом був поділ завдань бібліотеки, що призвів до формування двох окремих установ, підпорядкованих відповідно воєводським і міським органам самоврядування. І, хоча такі явища наштовхнулися на протест бібліотекарів, цей процес тривав, незважаючи на нераціональність, витрати і погіршення забезпечення читацьких потреб. Але все вирішували місцеві амбіції і політичні мотиви.

Воєводські бібліотеки не тільки були підпорядковані маршалковському керуванню у воєводствах і охоплені муніципальною системою фінансування публічних установ, але також були змінені умови і межі їхньої опіки над мережею публічних бібліотек у воєводстві. По-перше, нова муніципальна влада стали сильніше впливати на умови і напрями діяльності воєводських бібліотек, По-друге, у результаті створення 16 воєводств із колишніх 49 збільшилося число публічних бібліотек в окремих воєводствах. По-третє, кошти воєводських бібліотек не були

збільшені, а іноді навіть скорочені. Часто це відбувалося за рахунок скорочення структур воєводських бібліотек, персоналу, який займався опікою над публічними бібліотеками на території воєводства.

У цих умовах, і особливо після того, як у 2 або 3 рази збільшилася кількість бібліотек на розширеній території воєводства, зв'язки воєводських бібліотек із бібліотеками на території воєводства стали слабшати. Відчувалася відсутність проміжної ланки – повітових бібліотек. Не дивно, що клопотатися про їхнє створення почали директори воєводських бібліотек, а також інструкторські кадри. Сьогодні вже очевидно, що обмеженими силами і коштами воєводських бібліотек не вдасться здійснити положення Закону про керівництво повітом принаймні однією повітовою бібліотекою, а також виконати одну з основних функцій воєводської бібліотеки – надати ефективну, відповідно до положень Закону, допомогу публічним бібліотекам на території воєводства.

Нове явище – зростаюча диференціація організаційних і структурних моделей бібліотек. Так сьогодні було б важко показати дві ідентичні моделі воєводських бібліотек. Кожна з них шукає найвигіднішого для себе місця в регіональній структурі і підбирає відповідні напрями і форми діяльності, намагаючись задовольнити читацькі потреби, вимоги влади, потреби бібліотек на території воєводства і постанови правових положень, причому значну роль відіграють у цих умовах амбіції і претензії директорів воєводських бібліотек. У результаті характерною рисою сучасних воєводських бібліотек є не тільки розмаїття організаційних і функціональних моделей, але також діяльність, що провадиться за авторськими, а тому сильно диференційованими програмами, серед яких, очевидно, переважають показні форми культурно-просвітньої діяльності, а також форма діяльності, яка слугує для задоволення потреб учнівської частини населення. Звичайно, це схвалюється з боку муніципальної влади.

Способи підтримки й опіки над публічними бібліотеками на території воєводства також сильно відрізняється і залежать від змісту здійснюваних авторських програм директорів.

Позиція урядової адміністрації

Те, що публічні бібліотеки не стали бенефіціантами зміни устрою, до деякої міри пов'язано з впливом відомства культури, що замінило колишню бібліотечну політику спробами розробки культурної політики, в якій значення публічних бібліотек (парадоксально, що не книги і читання) відсувалися на віддалений план. Безсумнівно, відразу після зміни устрою, це був результат сум'яття в поглядах політиків щодо ролі держави і її відношення до бібліотек, пізніше – уведення устрою місцевого самоврядування і передача справ публічних бібліотек органам місцевого самоврядування. Дослідження методів, за якими ця передача була підготовлена і відбулася, показує, що це було зроблено без особливої підготовки. Просто, відповідно до законів, гмінні бібліотеки були передані гмінним органам самоврядування, а з 1 січня 1999 р. справи воєводських і повітових бібліотек також перейшли під опіку органів місцевого самоврядування. Після цієї дати відомство культури відмовилося від старих форм нагляду й обмежувалося значною мірою правовим регулюванням бібліотек. Наприклад, слід зазначити підготовку і прийняття Сеймом Закону про бібліотеки 1997 р., що, зберігаючи старі принципи Закону 1968 р., пристосував термінологію до нової дійсності, а також до Закону про обов'язковий примірник того ж року.

Сигнали про зростаючі труднощі бібліотек, проблеми з фінансами, ліквідацією, придбанням новинок, необхідністю комп'ютеризації не могли залишити Відомство байдужим. Між іншим, у грудні 2000 р. тодішній Міністр культури і національної спадщини Казимеж Уяздовський звернувся до маршалів із листом, у якому акцентував їхню увагу на потребі боротьби з цими явищами. Ще раніше, вже в 1997 р., його попередник, Казимеж Деймек, спираючись на дослідження про поганий стан у поповненні зібрань у публічних бібліотеках (через брак коштів), уплинув на виділення і призначення з центрального бюджету держави 2 млрд злотих на придбання новинок для публічних бібліотек. Допомога бібліотекам тривала й у наступні роки, хоча обсяг коштів був різним в окремі роки. Відомство культури асигнувало також невеличкі кошти на підтримку придбання бібліотечного програмного забезпечення, на реставрацію бібліотечних фондів і здійснення інших проектів, пов'язаних із модернізацією діяльності бібліотек.

Перспектива вступу Польщі в Європейський Союз і можливість використання його фондів для потреб культури, у тому числі й бібліотек, схилила Міністра культури Вальдемара Домбровського до розроблення і прийняття урядом у 2004 р. «Стратегії розвитку культури 2004–2013 рр.» разом із п'ятьма національними програмами культури. Однією з них є Національна програма культури «Просування читання і розвиток сектору книги на 2004–2013 рр.», у якій передбачалося, зокрема, будівництво і розширення інфраструктури публіч-

них бібліотек і модернізація їхнього обладнання комп'ютерною технікою і програмним забезпеченням, будівництво платформ віртуальних мережевих систем, створення й оснащення лабораторії оцифрування фондів, їхню реставрацію і збільшення обсягу одержуваних книг, розвиток різноманітних послуг і функцій бібліотек, підтримка масових заходів щодо читання.

Як «Стратегія розвитку культури...», так і Національна програма культури «Просування читання...» були сприйняті бібліотечним середовищем із критичними зауваженнями, у тому числі й Асоціацією польських бібліотекарів і Конференцією директорів воєводських публічних бібліотек. Головний закид стосувався розробки цих документів на замовлення міністра в Економічній академії у Кракові без участі бібліотекарів. У результаті не було враховано багато першоджерел, а висновки і пропозиції нових рішень формулювалися без достатнього знання реального стану в країні і за кордоном.

Реалізація цих програмних обіцянок, що почалася в 2005 р., значною мірою зводилася лише до асигнування з центрального держбюджету 30 млн злотих на придбання видавничих новинок для публічних бібліотек і, безсумнівно, мала велике значення для поповнення книжкових фондів публічних бібліотек в останні роки.

Менш помітними були інші програми Відомства культури, відповідно до яких окремі бібліотеки могли діставати кошти на реалізацію певних проектів. У даний час відомство дедалі частіше бере участь у поширенні інформації про можливості використання фондів ЄС для потреб культури і надання допомоги бібліотекам щодо їхнього залучення. Європейські фонди мають велике значення як додаткове джерело фінансування модернізації і діяльності публічних бібліотек зі збільшенням доступу до них насамперед шляхом умілої підготовки відповідних проектів.

Варто відзначити таку ініціативу відомства науки як програма ІКОНКА, яка позитивно оцінюється бібліотекарями. Протягом останніх двох років реалізація вплинула на оснащення багатьох публічних бібліотек комп'ютерною технікою, надаючи можливість доступу до інтернету і сучасних технологій пошуку інформації і комунікації.

Очевидно, що дії урядової адміністрації щодо публічних бібліотек змінили свій характер після перебудови державного устрою. Сьогодні помітно відхід від прямого нагляду за бібліотеками і призупинення інноваційної і координаційної активності на користь підтримки з держбюджету або європейських джерел локальних і регіональних ініціатив окремих бібліотек.

Сучасний стан і проблеми

До кінця 2005 р. мережа публічних бібліотек становила 8591 бібліотеку і бібліотечну філію (порівняно з 2004 р. сталося зменшення на 62 бібліотеки). 2350 бібліотек і філій веде несамостійну діяльність у складі інших установ як їхні організаційні підрозділи (будинки культури, школи, спортивні і спортивно-оздоровчі центри, музеї, гмінні управління і деякі інші). У 21 гміні немає публічної бібліотеки, незважаючи на положення закону про обов'язок кожної гміни створити і підтримувати такі установи.

Брак коштів у гмінах із самого початку впливає на поповнення бібліотечних фондів. Показник закупівлі нових книг на 100 жителів, що у 1988 р. становив 18,6 прим, а в наступні роки систематично падав, у 2003 р. знизився до 5,1 прим. Лише протягом останніх двох років він знову почав зростати, що є наслідком використання зазначених коштів для цих цілей з державного бюджету, завдяки чому цей показник на кінець 2005 р. становив 9 книг на 100 жителів.

Труднощі з відновленням бібліотечних фондів уплинули на їхню якість. У фондах публічних бібліотек бракує багатьох цінних книг, що після ліквідації цензури в Польщі (1989 р.) стали масово видаватися. Відчувається також брак матеріалів і джерел інформації, необхідної для навчання. Це має істотне значення у зв'язку з потроєнням упродовж останніх 17 років кількість студентів ВНЗ і загальним визнанням освіти цінністю, що має вирішальне значення при оцінюванні якості життя особистості. Школярі та студенти становлять близько третини читачів публічних бібліотек у Польщі.

Це усвідомлює значна частина представників органів місцевого самоврядування, що намагається сприяти відновленню бібліотечної діяльності. На жаль, про більшість не можна цього сказати, але приклад цієї меншості в органах самоврядування є повчальним, а засоби, асигновані ними на бібліотеки, дають змогу краще поповнювати фонди, впроваджувати сучасне устаткування, оснащення і модернізувати бібліотечну діяльність. Завдяки цьому бібліотеки стають більш сучасними, у результаті ними користується 35–40 % мешканців, у той час, як по країні припадає в середньому 19 читачів публічних бібліотек на 100 мешканців. Усе це свідчить про величезну диференціацію стану бібліотек у масштабі країни і регіонів.

Показником сучасності є комп'ютеризація і застосування нових інформаційних і комунікаційних технологій. На червень 2004 р. лише 25,66 % публічних бібліотек мають у своєму розпорядженні комп'ютерну техніку, а лише 23 % користуються доступом до інтернету. За даними на кінець 2004 р., у публічних бібліотеках було 12 850 комп'ютерів, серед яких 9308 мали вихід в інтернет. Комп'ютерною технікою і доступом до інтернету володіють в основному значні публічні бібліотеки, набагато рідше можуть нею користуватися сільські бібліотеки. У найкращому стані знаходяться воєводські і міські бібліотеки (у великих містах), що досягли достатнього рівня оснащення комп'ютерною технікою, набули солідного досвіду, і в результаті, беруть участь у консорціумах бібліотек, що застосовують ті ж бібліотечні системи, беруть на себе створення регіональних мережевих бібліотечних систем і підтримують інші бібліотеки в мережі публічних бібліотек. Хоча, крім згадуваної ІКОНКИ, важко назвати іншу урядову програму комп'ютеризації бібліотек, залучення бібліотеками нових технологій стає дедалі ефективнішим, а в останні роки і простішим, що пов'язано, зокрема, із новими можливостями використання коштів із європейських фондів. Результатом є динамічна зміна ситуації й ширше (також у невеличких містах і селах) використання бібліотеками інформаційних і комунікаційних технологій.

Разом із новими технологіями поширюються сучасні форми діяльності бібліотек. Це – результат доступності іноземної літератури, міжнародних контактів бібліотекарів, співробітництва в рамках Єврорегіонів і підтримка закордонних установ. Тут слід зазначити як приклад реалізовані в Польщі два проекти Фонду Бертельсмана, перший із яких сприяв створенню в містах Вроцлав і Ольштин двох сучасних і добре оснащених традиційними і мультимедійними фондами бібліотек для молодих читачів, а другий, освітній – до розширення уміння бібліотекарів щодо використання інтернету в бібліотечній діяльності. Бібліотеки у Вроцлаві й Ольштині стали для багатьох бібліотекарів, а також органів місцевого самоврядування зразковими бібліотеками.

Дедалі більше органів місцевого самоврядування погоджуються, що бібліотеки є важливими елементами освіти, культурної, інформаційної і соціальної інфраструктури, що необхідно їх підтримувати для блага місцевої громадськості і ними можна пишатися. У результаті поступово дедалі більша кількість бібліотек одержує нові або відремонтовані будівлі і приміщення, сучасне устаткування і кошти на нові технології. Завдяки розвиненій освіті бібліотекарів у вищих навчальних закладах і на рівні середніх шкіл систематично підвищується також рівень кваліфікації бібліотечних кадрів.

У нових соціально-економічних і адміністративних умовах можна зауважити прогресивні явища в організації і діяльності мережі публічних бібліотек. Це, по-перше, поступальна автоматизація мережі, яка виявляється в тому, що колишні зв'язки (зі слідами неформальної залежності і підпорядкування), що об'єднували гмінні, повітові і воєводські бібліотеки, стають слабшими, а в деяких регіонах навіть зникають. Шанси на їхнє пожвавлення дають лише ініціативи і заходи, спрямовані на будівництво регіональних бібліотечних систем у комп'ютерній мережі. Оскільки такі ініціативи нечисленні, у результаті розширюється автономія бібліотек, чому сприяє рівень кваліфікації бібліотечних працівників, їхня самостійність у роботі і краще забезпечення приміщеннями, устаткуванням і фондами. У результаті спостерігається друге характерне явище, тобто зростаюча популярність і поширення авторських програм діяльності керівників окремих бібліотек (не тільки воєводських). Звичайно, вони є результатом праці директорів, яким вдалося розробити такі програми, домогтися їхнього схвалення і визнання в бібліотечному колективі й органах місцевого самоврядування, а потім успішно їх здійснювати. Авторські програми достатньо диференційовані. Вони є результатом міркувань і вибору напрямів та форм діяльності з метою схвалення і підтримки місцевого самоврядування, а також популярності серед населення. Звичайно, вони характеризуються різноманіттям застосовуваних форм у сфері культурно-просвітньої і регіональної діяльності.

На закінчення додамо: прискорення позитивних змін у публічній бібліотечній справі в Польщі буде залежати від того, чи захоче урядова адміністрація за зразком інших держав – членів ЄС грати ще велику програмну роль у керуванні бібліотеками. Можливо, що імпульси, які надходять із Європейської комісії, європейські кошти, запропоновані польським бібліотекам, привабливі приклади урядових підрозділів із керування бібліотеками, музеями й архівами у Великобританії або скандинавських країнах, а також загальна, досить критична оцінка сьогоднішньої участі урядової адміністрації в справах бібліотек схилять нову владу (після останніх парламентських виборів) до ведення активної бібліотечної політики.

Станіслав ЧАЙКА,
заступник директора Бібліотеки Народової, почесний президент АПБ, доктор

Нове бібліотечне право в Польщі

Сучасна польська бібліотечна справа має багаті правові засоби і значні традиції в галузі бібліотечного права, які сформувалися не так давно. Окрім постанов Комісії народної освіти (кінець XVIII ст.) і декрету Президента Речі Посполитої (РП) про створення Бібліотеки Народової 1928 р., це повоєнні традиції. Початком послужив **Декрет про бібліотеки 1946 р.**, підготовлений відомими довоєнними бібліотекарями. Був замінений прийнятим 9 квітня 1968 р. **Законом про бібліотеки**, який діяв майже 30 років, тобто до моменту прийняття чергового бібліотечного закону, і дав початок практиці регулювання у бібліотечній галузі у формі закону. 27 червня 1997 р. був прийнятий парламентом новий Закон про бібліотеки.

У 90-х роках минулого сторіччя в Польщі розпочався надзвичайно багатий правотворчий процес. Під впливом глибоких перетворень державного ладу були внесені значні зміни в законодавство всіх категорій, включаючи Конституцію. У галузі права, що стосується бібліотечної діяльності, відбулися схожі процеси.

Як зазначалося, бібліотечні питання в Польщі до кінця 80-х років XX ст. регулював законодавчий акт сейму Закон про бібліотеки від квітня 1968 р., раніше – у перші повоєнні роки – Декрет про бібліотеки 1946 р. Звичайно, перед 1990-м роком застосовувалося багато регуляцій і правових документів нижчого рангу, що стосуються бібліотечної справи: розпоряджень Міністра культури і мистецтва, влади воєводського рівня, різних інструкцій, рекомендацій щодо книги і бібліотек, створюваних за участі Бібліотеки Народової, воєводських публічних бібліотек, рекомендацій і норм міжнародних організацій тощо. Багато з них мали характер так званого права «друкованого на друкарській машинці», які іноді не віповідали законним постановам або були відірваними від них і від реальних явищ життя.

У 90-ті роки минулого сторіччя істотні зміни у функціонуванні загальної бібліотечної справи (спочатку публічних бібліотек, а пізніше шкільних) ввели в Польщі закони щодо місцевого самоврядування, так звані *компетенційні*. Відповідно до цих законів у керування органів самоврядування було передано у 1991 р. велику частину публічних бібліотек, а в 1996 р. – школи разом зі шкільними бібліотеками. У 1998 р. через їхнє посередництво було проведене доопрацювання Закону про бібліотеки 1997 р.

Таким чином, майже 32 тисячі бібліотек (на 36 тис. бібліотек у цілому в Польщі) згідно з цим законом (про місцеве самоврядування) виявилися під керівництвом органів місцевого самоврядування (раніше вони підпорядковувалися державній адміністрації).

Істотне значення для законодавчих ініціатив останнього десятиліття XX ст. мало прийняття таких законів:

1) Закону про ведення й організацію культурної діяльності від 25 жовтня 1991 р. із подальшими змінами, зокрема постановами від 29 вересня 1994 р. і 27 червня 1996 р.;
2) Закону про обов'язковий примірник від 7 листопада 1996 р.;
3) Закону про бібліотеки від 27 червня 1997 р.;
4) Закону про зміну деяких законів, що визначають компетенції органів місцевої адміністрації у зв'язку з реформою державного ладу (другий *компетенційний* закон) від 24 липня 1998 р.

Зазначені правові акти в деякому розумінні «безпосередньо» регулюють сьогодні різноманітні бібліотечні питання, а деякі з них (третій і четвертий) належать до планових змін в організації і функціонуванні бібліотек у ході адміністративної реформи країни.

Слід зазначити, що в цей період, були прийняті закони, котрі охоплюють різноманітні небібліотечні питання, проте стосуються опосередковано бібліотек: інформації про книгу або трактування доступу до культури, господарської ініціативи, системи освіти, захисту авторських прав тощо. Це закони з правової сфери бібліотек. Саме такими є Закон *про авторське право* від 4 лютого 1994 р., різноманітні закони, які стосуються освіти, Закон про Загальнопольську раду радіомовлення і телебачення або так звані господарські закони з широким радіусом дії, як наприклад, закон про *публічні замовлення*, важливий, зокрема, для великих самостійних бібліотечних структур, які проводять ремонти, купівлю книг і матеріалів.

Варто порушити питання: котрі з названих зако-

нів мають для польської бібліотечної справи найважливіше значення сьогодні і у майбутньому? Вважаємо, що всі «бібліотечні» закони, тобто *Закон про бібліотеки, Закон про обов'язковий примірник, Закон про організацію і ведення культурної діяльності.*

Найширше і всесторонньо бібліотечні питання регулюються Законом про бібліотеки, прийнятим 27 червня 1997 р. Бібліотекарі називають його «Законом про публічні бібліотеки».

Закон передував адміністративній реформі в Польщі, тобто новому територіальному розподілу країни. Отже його редакція не готувалася, та й не могла готуватися під реформу. Звідси випливає швидка новелізація Закону незабаром після його прийняття.

Значення Закону варто показати більш докладно, зокрема, на прикладі істотних ланок польської бібліотечної системи: Бібліотеки Народової і муніципальних воєводських бібліотек.

Бібліотека Народова в Законі про бібліотеки

Завдання і права

У роботах, що передували прийняттю парламентом Закону про бібліотеки, брали участь представники різних бібліотечних мереж, а також експерти Бібліотеки Народової. Висунуті ними пропозиції стосувалися насамперед Бібліотеки, її прав і обов'язків.

Питання існування і діяльності Бібліотеки Народової завжди регулювалися актами високого правового рангу. Нагадаємо, Бібліотека Народова у Варшаві була створена Розпорядженням Президента РП від 24 лютого 1928 р. про Бібліотеку Народову. Після другої світової війни її завдання регулювалися: довоєнними розпорядженнями Президента РП, Постановою № 584 Президії Уряду від 19 серпня 1954 р. про надання статуту Бібліотеці Народовій (разом із додатком, тобто великим статутом) і Законом про бібліотеки 1968 р.

У Законі від 9 квітня 1968 р. Бібліотеці Народовій було присвячені дві статті: невелика частина ст. 17 щодо наукових бібліотек і, насамперед, ст. 18.

У ст. 18 Бібліотека Народова визначається як *«центральна бібліотека держави»*, їй надається статус юридичної особи, окреслюються її завдання, затверджуються права Наукової ради (чинна при директорові БН), обов'язки і повноваження Міністра культури і національної спадщини щодо Бібліотеки Народової.

У Законі від 27 червня 1997 р. зберігається схожий принцип. До Бібліотеки Народової застосовуються окремі статті закону, точніше цілий 4 розділ, що складається з двох статей – 16 і 17. Варто відзначити, що це не є лише редакційною відмінністю порівняно зі старим законом. Безумовно, ця редакція підкреслює важливе місце БН в польській бібліотечній системі.

У ст. 16 законодавець – Сейм РП – підтверджує, що *«Бібліотека Народова є центральною бібліотекою держави», «є юридичною особою»*. Зберігає також повноваження міністра культури щодо БН: *«нагляд за БН здійснює Міністр культури і національної спадщини»*.

Якщо питання юридичної особи подані ясно й однозначно, то твердження, що БН «є центральною бібліотекою держави» викликає різноманітні питання і сумніви. Причина цієї неточності – у відсутності юридично-організаційного визначення поняття «центральна бібліотека держави». Особливо це стосується слова «центральна». Не тільки зі змісту Закону, але і з бібліотечної термінології значення цього визначення не зрозуміло, а особливо не є очевидними його практичні наслідки. Можливо, ці багаторічні недоліки, пов'язані з відсутністю однозначного тлумачення поняття «центральна бібліотека держави», виправлять у майбутньому інші правові акти, видані згідно з новим законом, або якісь його доопрацювання в майбутньому.

Фахової діяльності Бібліотеки, її завдань і деяких принципів організації стосується ст. 17, у якій констатується: *«завданнями Бібліотеки Народової є ведення бібліотечної, бібліографічної, наукової, інформаційної, консерваційної, консультативної, видавничої, виставкої й обслуговуючої діяльності»*. Це твердження не відрізняється від формулювань, що знаходяться в Законі 1968 р., однак при уважному вивченні помітні деякі розбіжності.

Закон докладно визначає основні завдання Бібліотеки Народової.

Особливими, можна сказати специфічними, завданнями Бібліотеки визнаються:

1) *комплектування, опрацювання, надання читачам і вічне збереження бібліотечних матеріалів, створених у Польщі і поза її межами, а також що стосуються Польщі;*
2) *опрацювання і видання національної бібліографії;*
3) *ведення досліджень із бібліотекознавства, науки про книгу і споріднені галузі знань;*
4) *удосконалювання діяльності бібліотек у країні і допомога польським бібліотекам за рубежем;*

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

5) ведення центрів стандартних номерів книг і періодичних видань.

Закон визначає **істотні** завдання фахової діяльності Бібліотеки Народової: «*Бібліотека Народова веде фахову й уніфікаційну діяльність у галузі бібліотекознавства, бібліографії, застосування сучасних бібліотечних технологій, а також консервації бібліотечних матеріалів*».

Щодо організації і керування в даному Законі записано, що *«докладний діапазон діяльності БН і її органів визначається статутом, затвердженим Міністерством культури і національної спадщини»*. Ухвалено також, що «*...при БН діє, відповідно до положень, визначених у її статуті, Наукова рада, членів якої призначає і відкликає Міністр культури і національної спадщини, за рекомендацією директора Бібліотеки Народової*».

Питання про обов'язковий примірник регулюються на сьогодні окремим Законом від 7 листопада 1996 р. про обов'язкові бібліотечні примірники, внесеним раніше на розгляд Сейму як законодавча ініціатива депутатів. Її швидке прийняття деяким чином передувало Закону про бібліотеки. Відповідно до ст. 5 п. 1 Закону про обов'язкові примірники, БН одержує 2 обов'язкових примірники і зобов'язана вічно зберігати один із них. Аналогічні права одержала Ягеллонськая бібліотека у Кракові. Деякі інші польські бібліотеки одержали право на один обов'язковий примірник. Список бібліотек, які уповноважені одержувати його, визначений у розпорядженні Міністра культури і національної спадщини (від 6 березня 1997 р.).

Постанови, розпорядження викликали багато сумнівів уже на етапі законопроекту. Значна частина бібліотечної еліти вважала, що не можна повторювати стару практику збільшення числа обов'язкових примірників, практику, яка особливо відштовхує дрібних видавців від виконання цього законного зобов'язання. Крім того, пропонувалася співпраця роботи над новим списком бібліотек, яким було надане право одержання обов'язкового примірника, із перебудовою системи архівування друкованої продукції, відповідно до геополітичного положення Польщі.

За новим розпорядженням у руслі Закону про обов'язковий примірник – усупереч думці видавців і чималої частини бібліотекарів – збільшилася кількість бібліотек, яким надано право одержання обов'язкового примірника.

Принципи архівування змінилися незначною мірою, зокрема, на бібліотеки, крім БН і Бібліотеки Ягеллонського університету, покладено обов'язок збереження обов'язкового примірника впродовж «50 років від дати одержання». Проте набагато більше сумнівів викликає добір бібліотек, які мають право на обов'язковий примірник, і нерівномірне їх розміщення на карті держави, а також концентрація бібліотек, що архівують там, де нині бракує приміщень і площі (у книгосховищах) для збереження значних архівних фондів.

Якщо порівняти ст. 18 старого Закону, що визначала організацію і завдання БН, зі ст. 17 нового Закону про бібліотеки щодо питання організації і функцій БН, то впадає в око їхня значна подібність. Проте є й істотні відмінності. Серед основних завдань у новому законі не згадується «ведення нормалізаційної діяльності», а серед особливих обов'язків, набагато точніше визначається завдання «зберігання писемної спадщини Польщі й усього, що пов'язано з Польщею». У старому законі обов'язок «зберігання спадщини» більшою мірою покладено на державу, аніж на одну, навіть якнайкраще організовану бібліотеку. У новому законі вказано, що до особливих завдань БН належить: «комплектування, опрацювання, забезпечення доступу і вічне збереження бібліотечних матеріалів, створених у Польщі і поза її межами, що стосуються Польщі».

Вважаємо, що набагато точніше подана також частина, яка стосується проведення досліджень. У цьому випадку говориться про «ведення досліджень з бібліотекознавства», «науки про книгу і споріднені галузі знань», а не про «розвиток» бібліотекознавства тощо.

Збережено положення щодо обов'язку удосконалювання діяльності бібліотек, нечітко визначену в минулому функцію «координування діяльності бібліотек усепольської бібліотечної мережі». Уточнено обов'язок БН щодо методичної діяльності, яку об'єднали з уніфікаційною діяльністю БН: «Бібліотека Народова веде методичну й уніфікаційну діяльності з бібліотекознавства, бібліографії, застосування сучасних бібліотечних технологій і консервації бібліотечних матеріалів».

Закон про бібліотеки від 27 червня 1997 р. серед особливих завдань БН вказує також на «ведення центрів стандартних номерів книг і періодичних видань». Це законне санкціонування фактичного стану і зведення цієї діяльності до рангу закону. Тому що понад десять років БН веде два центри: Всесоюзні польські центри ISSN і ISBN.

У Законі, крім того, вказано, що до завдань БН належить «допомога польським бібліотекам за рубежем». У минулому Бібліотека за можливістю ве-

ла таку діяльність. Сьогодні це вже є законним обов'язком.

Зміни обов'язків і деяких прав БН порівняно зі старим законом виразні, але вони мають насамперед модернізаційний і практичний характер. Безумовно, для Бібліотеки Народової і якості бібліотечного права в Польщі ці зміни корисні і необхідні.

Виконавчі розпорядження й організація Бібліотеки Народової

Правове становище Бібліотеки Народової визначають значною мірою, крім названих законів, особливо Закону про бібліотеки й обов'язковий примірник, виконавчі розпорядження до тих же законів, а також інші нормативні документи.

Серед документів, які регулюють організацію Бібліотеки, безсумнівно, найважливішу роль виконує Статут, поданий відповідно до закону, як про це зазначалося Міністром культури і національної спадщини. БН одержала новий статут (чинний із 1 червня 1999 р.). Він збільшує число організаційних осередків I рівня, зберігає Наукову раду БН як дорадчий орган директора БН.

Статут визначає як і в минулому, лише макроструктуру і загальні принципи організації Бібліотеки. Глибше і докладніше ці питання висвітлює «*Організаційний регламент Бібліотеки Народової*», розроблений на підставі статуту і затверджений директором БН відповідно до повноважень, рекомендованих йому міністром. «Організаційний регламент» докладно визначає організаційну структуру БН, завдання підрозділів, відділів, секцій і самостійних робочих місць.

Для фахової і організаційної діяльності Бібліотеки велике значення мають внутрішні (видані розпорядженням директора) нормативні документи про *принципи комплектування фондів, рішення* щодо регулювання часу відкриття Бібліотеки, *принципи користування послугами читальних залів, баз даних, загальних і службових каталогів, ксерокопіювання, мікрофільмування* тощо.

Принципи комплектування фондів докладно визначають політику формування головного і підсобного фондів, а також спосіб зберігання архівного примірника. Для функціонування Бібліотеки велике значення має реалізація законних постанов, які регламентують діяльність бібліотечної справи, зокрема, тих які стосуються Загальнопольської бібліотечної ради, Національного бібліотечного фонду, принципів спеціалізації фондів. Усі вони передбачають різного роду зобов'язання, права і зв'язки Бібліотеки Народової.

Воєводські бібліотеки в новому законодавстві

Істотне значення для бібліотечного права й організації бібліотечної справи в Польщі мали і мають нині закони про місцеве самоврядування, що визначають права й обов'язки органів самоврядування. Численні і значні модифікації були введені законами про місцеве самоврядування у функціонування публічних бібліотек, а також шкіл і шкільних бібліотек.

Згідно з Законом про місцеве самоврядування 1991 р. у керування муніципальних органів було передано більшість публічних бібліотек (гмінних і їхніх філій), а в 1996 р. – початкові школи і разом із ними шкільні бібліотеки. Велике значення мають закони про місцеве самоврядування для правових основ воєводських і повітових бібліотек, а особливо Закон від 24 липня 1998 р. про внесення змін у деякі закони, що визначають компетенції органів публічної адміністрації, у зв'язку з реформою державного ладу, тобто т. зв. другий компетенційний закон. Головна його мета – це доопрацювання законодавства і його пристосування до реформи державного ладу. Цей широкий закон вносить зміни також у закони щодо бібліотек, тобто в ст. 82 «Закону від 25 жовтня 1991 р. про організацію і ведення культурної діяльності», а також у ст. 130 «Закону від 27 червня 1997 р. про бібліотеки», тобто в два основних для бібліотек законодавчі акти.

Цікавим є положення ст. 130, що стосується **воєводської публічної бібліотеки, до завдань якої належать**:

1) *комплектування, опрацювання і надання доступу до бібліотечних матеріалів, призначених для задоволення інформаційних, освітніх і самоосвітніх потреб, що особливо стосуються знань про свій регіон, у яких відображені його культурні, наукові й економічні досягнення;*
2) *реалізація функції центру бібліотечної-бібліографічної інформації, організація обслуговування міжбібліотечного абонемента, розроблення і публікація регіональних бібліографій, а також інших інформаційних матеріалів регіонального характеру;*
3) *вивчення стану і ступеня задоволення потреб читачів, аналіз стану, організації і розміщення бібліотек, а також формулювання і надання організаторам пропозицій змін у цій галузі;*
4) *надання бібліотекам інструкторсько-методичної і навчальної допомоги;*
5) *здійснення фахового нагляду за реалізацією зав-*

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

дань, сформульованих у абз. 5 ст. 27 повятовими і гмінними публічними бібліотеками.

Із огляду на значення воєводських бібліотек для бібліотечної системи в Польщі, їхня організація й обов'язки завжди посідали відповідне місце в бібліотечному законодавстві. Їм присвячена ст. 21.

Цього разу в ст. 21 – 5 позицій. У старому законі було 4. Головним чином, зміна стосується четвертої позиції. У Законі від 27 червня 1997 р. про завдання бібліотеки, пов'язані з наданням бібліотекам інструкторсько-методичної і навчальної допомоги і здійсненням фахового контролю, були об'єднані, тобто перераховані в одній, четвертій, позиції. У доопрацюванні Закону вони перераховані окремо: удосконалювання фахової діяльності бібліотек – четверта позиція, здійснення фахового контролю – п'ята позиція.

Інші три статті в компетенційному законі повторюються без будь-яких змін щодо положень Закону від 27 червня 1997 р. про бібліотеки.

Таким чином, у визначенні завдань воєводської публічної бібліотеки немає розбіжностей між постановою Закону про бібліотеки і *компетенційним* законом. Проте, варто додати, що фаховий контроль поширюється на реалізацію завдань, поставлених перед повятовими бібліотеками (визначено в п. 5 ст. 27 Закону про бібліотеки).

Основні зміни змісту для Закону від 27 червня 1997 р. про бібліотеки вводить ст. 19 (і її 5 позицій) *компетенційного* закону, яка стосується структури мережі муніципальних публічних бібліотек:

- гмінна публічна бібліотека разом із філіями, відділами і бібліотечними пунктами,
- повятова публічна бібліотека і воєводська публічна бібліотека.

Відповідно до п. 4 ст. 19 «*самоврядування воєводства організує і керує, як мінімум, однією воєводською публічною бібліотекою*».

Актуальним питанням є повноваження воєводської публічної бібліотеки. Існує думка, що воєводська публічна бібліотека після її підпорядкування органам самоврядування втратила права, одержала винятково обов'язки і не має жодних повноважень щодо бібліотек нижчого організаційного рівня. Проте, це спрощене й одностороннє трактування закону. Нове бібліотечне право обмежує деякі повноваження воєводської публічної бібліотеки, особливо адміністративного характеру. У п. 5 ст. 20 записано, що до завдань воєводської публічної бібліотеки належать «*здійснення фахового контролю за реалізацією повятовими і гмінними публічними бібліотеками завдань, визначених у п. 5 ст. 27*».

Закон про бібліотеки від 27 червня 1997 р. окреслює 4 великі сфери бібліотечної взаємодії:

1) «*комплектування, опрацювання, збереження і забезпечення доступу до фондів;*
2) *упорядкування і поширення бібліографічної і документаційної інформації;*
3) *науково-дослідна діяльність, а також перепідготовка і фахове вдосконалювання бібліотечних працівників;*
4) *обмін і передача бібліотечних матеріалів і інформації*».

Окрім контрольної функції, воєводська бібліотека одержала повноваження надавати організаторам бібліотек, тобто повятовим і гмінним органам місцевого самоврядування заяв щодо: а) рівня задоволення потреб користувачів; б) розміщення бібліотек на території повятов і гмін з області її діяльності.

Джерелом для заяв, які подаються воєводською публічною бібліотекою мають бути проведені нею дослідження (про ці повноваження йдеться в п. 3 ст. 20). Слід зазначити, що Закон не надає повітовій бібліотеці аналітично-дослідницьких прав, незважаючи на те, що її завдання визначені *компетенційним* законом, як і воєводської бібліотеки, оскільки закон (за винятком п. 3 ст. 20) завдання, поставлені перед воєводською бібліотекою, приписує і повятовій бібліотеці п. 1 ст. 20: «*Повятова публічна бібліотека реалізує завдання, визначені в п. 1 ст. 20 у підпунктах 1, 2, 4 і 5, а також взаємодіє з воєводською публічною бібліотекою*».

Недоліком положення Закону, що надає права воєводській публічній бібліотеці подавати заяви організаторам бібліотек (органам місцевого самоврядування), є їх винятково інформаційний статус. Органи місцевого самоврядування можуть ними скористатися або ні, брати їх до уваги або відхиляти.

У бібліотечних законах розглянуто три важливих питання, які мають значний вплив на функціонування публічних бібліотек, у тому числі воєводської бібліотеки.

Перше з них стосується обов'язку організаторів бібліотек щодо власних установ. Слід зазначити, що Закон про бібліотеки визначає, що «*організатор має забезпечити, зокрема: 1) приміщення, 2) кошти для устаткування, ведення бібліотечної діяльності, особливо придбання бібліотечних матеріалів, фахового удосконалювання працівників*».

Хоча й не вироблені мінімальне забезпечення або його стандарти, але законна підстава для втручання або визначення вимог стосовно організаторів із бо-

ку бібліотек значна. Предметом суперечки може бути, звичайно, недостатнє асигнування. Також слід осучаснити приміщення, устаткування, показники закупівель. Злободенне для бібліотек питання – це повноваження органів місцевого самоврядування стосовно бібліотек і порядок об'єднання, розподілу і ліквідації (бібліотек). Про ці питання викладено в ст. 13 Закону від 27 червня 1997 р. Очевидно, процес ліквідації бібліотек органами місцевого самоврядування триватиме. Таким чином, стане істотним питання про те, щоб воєводські і повітові бібліотеки вміло використовували визначені в цій статті вимоги і процедури для контролю і призупинення ліквідаторських прагнень деяких органів самоврядування і їхніх недбалих дій щодо бібліотек, підпорядкованих їм відповідно до рішення нового законодавства. Слід зосередитися на головних моментах цієї статті:

по-перше, вона покладає на організатора бібліотеки обов'язок заздалегідь інформувати суспільство про намір об'єднання, розподілу, ліквідації і зміни статусу бібліотек;

по-друге, зобов'язує організатора заздалегідь одержати висновок органу, що здійснює фаховий контроль за бібліотекою.

Важливим, рідко використовуваним на практиці законним положенням є те, що регламентує співробітництво бібліотек, укладення угод. Про це йдеться у п. 2 ст. 19 Закону від 1997 р.: «*Публічні бібліотеки можуть укладати при згоді організатора, угоди з іншими бібліотеками і установами про спільне ведення бібліотечного обслуговування певних читацьких груп*».

Прикінцеві зауваження

Ще на початку 1980-х років чи то в рамках Державної бібліотечної ради, чи то пізніше запропоновані бібліотечними організаціями або зборами спроби правового врегулювання діяльності бібліотек у вигляді закону довго не приносили очікуваного результату, протягом багатьох років залишаючись у фазі проектів. Старий закон від 9 квітня 1968 р. з кожним роком втрачав актуальність. Остаточно утратив своє значення з формуванням в 1990-ті роки самоврядування і передачі бібліотек органам самоврядування відповідно до рішення зазначеного *компетенційного* закону.

Робота над доопрацюванням бібліотечного права, а потім над проектом нового закону *стала в Польщі інтенсивнішою* на початку 1990-х років. Вона супроводжувалася різноманіттям ідей і дискусіями. Предметом розбіжностей були як форма і повноваження Загальнопольської бібліотечної ради, так і модель керування бібліотеками на національному рівні. Головна суперечка стосувалася в основному ідеї національної бібліотечної-інформаційної системи, що є фундаментом т. зв. суспільного законопроекту, розробленого бібліотечним середовищем, а також питання усуспільнення процесу керування бібліотечною справою на національному рівні.

Міністерство культури і національної спадщини, з огляду на деякі зауваження і пропозиції, що містяться в громадському проекті, підготувало свою версію законопроекту, варіант якого став основою для подальшої роботи парламенту, що проводилася в основному парламентською підкомісією, щодо закону про бібліотеки.

В обговоренні змісту урядового законопроекту брали участь, крім депутатів із підкомісії, представники уряду (працівники відомства культури) і представники бібліотечного середовища – бібліотекарі, які представляють різноманітні бібліотеки і бібліотечні організації. До роботи над законопроектом, проведеної в рамках підкомісії запрошувались експерти та представники Бібліотеки Народової. При участі цього колективу формувався новий Закон. Проте *вирішальний голос у формуванні змісту Закону мав парламент (депутати) і уряд (представники Міністерства культури і національної спадщини)*. Таким чином прийняття Закону є результатом колективної роботи і результатом багатьох поступок. Дискусії навколо Закону тривають, приносячи плоди у вигляді різних ідей щодо удосконалення. Припускаємо, що вони не швидко ущухнуть, хоча б тому, що не всі постанови Закону втілені в життя, зокрема ті, які стосуються виконавчих розпоряджень, оскільки 10 серйозних бібліотечних проблем, відповідно до положень Закону, мають бути урегульовані шляхом розпоряджень. Напевно, знайдуть у них розвиток і уточнення різноманітні проблеми, лише загалом сформульовані в Законі. Дотепер були видані такі розпорядження:

- розпорядження, що вводить Регламент Загальнопольської бібліотечної ради;
- розпорядження щодо зарахування бібліотек до наукових;
- розпорядження щодо кваліфікаційних вимог до бібліотечних працівників;
- розпорядження, що вводить Статут БН;
- розпорядження про облік бібліотечних матеріалів;
- розпорядження про національний бібліотечний фонд.

Одна з перших постанов нового Закону про бібліотеки стосується питань, які не були ним охоплені, зокрема Закон про організацію і ведення культурної діяльності як комплементарної стосовно Закону про бібліотеки. Таким чином, питання, не вирішені в Законі про бібліотеки, були врегульовані в Законі про організацію і ведення культурної діяльності, тобто це акти, що законодавчо доповнюють один одного щодо вирішення бібліотечних питань.

У середовищі польських бібліотекарів дискусійними є питання, чи є Закон 1997 р. продовженням або новелізацією Закону про бібліотеки 1968 р. Безсумнівною є подібність обох законів, хоча новий закон має характер самостійного акта і вводить багато нових постанов, пристосованих до нових політичних і економічних реалій, у тому числі і до мінливого правового оточення. Зокрема, щодо *компетенційного* закону (про місцеве самоврядування) він не містить суперечностей. У ст. 31 нового Закону про бібліотеки цілком скасовується старий закон, прийнятий за зовсім інших соціальних і економічних умов.

Одним із найважливіших положень Закону вважається 13 ст., у якій йдеться про об'єднання, поділ або ліквідацію бібліотеки і яка є керівною для бібліотечного середовища, стурбованого тенденцією до ліквідації бібліотек, котра триває в Польщі і становить близько 1 % публічних бібліотек у рік і нині охопила вже майже 90 % усіх бібліотечних пунктів, ліквідованих під час реформи. Керівництво бібліотеками не є для органів місцевого самоврядування обов'язковим. Це, відповідно до законодавства про місцеве самоврядування, – внутрішнє завдання.

Положення Закону не виключає ліквідації, об'єднання або поділу бібліотек, але зобов'язує організаторів на 3 місяця раніше поінформувати громадськість про намір розподілу або об'єднання бібліотеки з іншими установами культури. Це стосується також зміни статуту бібліотеки.

У разі ліквідації установи надається 6-місячний термін: «*Організатор зобов'язаний за 6 місяців перед датою видачі акта про ліквідацію бібліотеки оприлюднити інформацію про свій обґрунтований намір*». Зобов'язує також принцип – «*організатор має довідатися про думку органу, який здійснює фаховий контроль за діяльністю бібліотеки*» (це положення стосується також бібліотечних філій).

Так званих «нових» положень у Законі значно більше, але вони не такі значні. Винятком є ст. 6, яка стосується національного бібліотечного фонду, ст. 5, присвячена більш повному визначенню поняття «бібліотечні матеріали», а також розділ 3 Закону, що стосується організації бібліотек.

Фактично незмінною лишається частина, яка стосується Загальнопольської бібліотечної ради, тому що, крім зміни визначення «державний» на «загальнопольський» у назві бібліотечної ради, інше залишилося по-старому. Рада надалі залишилася дорадчим органом, позбавленим реальних атрибутів влади і впливу на хід важливих для бібліотечної справи питань.

Щодо форми загальнопольської бібліотечної ради протягом усього часу роботи над різними законопроектами триває жорстка суперечка між державною адміністрацією і бібліотечним середовищем. У прийнятому остаточно варіанті Закону помітні запозичення як із суспільного проекту, так і зі старого Закону. Але суть справи не змінилася.

Наведені вище приклади тяглості і змін у новому Законі про бібліотеки мають ілюстративний характер. Уважно вивчаючи текст Закону, можна одних і інших знайти більше.

Очевидно, не кількість «старих» і введених «нових» положень впливає на якість Закону і схвальне ставлення до нього з боку бібліотечного середовища. Більше значення мають т. зв. «дух часу», пристосування Закону в цілому до нової і мінливої дійсності, а також відкритість положень Закону і його позачасовість (відсутність необхідності часто проводити доопрацювання), тобто гнучкість щодо змін і зростаючих вимог, які несе з собою суспільне і фахове життя. У цьому сенсі нове законодавство є дуже важливим для фахових потреб польських бібліотекарів.

Марцин ДЖЕВЕЦЬКИЙ,
директор Інституту наукової інформації
і бібліологічних досліджень Варшавського університету,
директор CEBID, професор, доктор

Система вищої освіти в Польщі за спеціальністю бібліотекознавство і наукова інформація на початку нового сторіччя. Мобільність. Акредитація. Стандарти освіти

Роль знань і інформації як найважливіших чинників розвитку цивілізації в інформаційному суспільстві загальновідома. Соціологи, педагоги, психологи і багато інших фахівців підкреслюють, що інформаційному суспільству властиві такі аспекти життя: висока якість освіти, постійне її удосконалення, креативність, уміння працювати (індивідуально й у колективі), використовуючи ресурси знань, що постійно збільшуються, та інформації. Всі ці аспекти мають вирішальне значення для якісного рівня інформаційного суспільства і місця в ньому певної людини і безпосередньо пов'язані із професійною освітою бібліотекарів і фахівців з інформації.

Перед цією фаховою групою постають сьогодні особливе завдання і водночас шанс на досягнення вищого соціального статусу. З висновків, зроблених агентами Європейського Союзу, випливає, що в більшості держав нашого континенту, як і в Польщі, недооцінюється значення працівників бібліотек і інформаційних служб в європейському інформаційному суспільстві. Незважаючи на те що інформаційне суспільство перебуває у процесі формування, фахівці з інформації є професійною групою, яка розвивається найдинамічніше. Розширюється ринок праці для цього роду спеціалістів, зростають вимоги до їхньої кваліфікації. Бібліотеки постійно починають нові дії з метою розвитку інформації, особливо регіональної, локальної. Є думка, що в найбільш високо розвинених країнах майже половина економічно активного населення пов'язана зі створенням, переробкою і поширенням інформації. Прихильники цього твердження посилаються на широке розуміння поняття інформаційної професії, проте, безсумнівно, попит на випускників із бібліотечно-інформаційною вищою освітою дуже диференційований і з року в рік збільшується.

Польська система підготовки бібліотечно-інформаційних спеціалістів на межі сторіч

Останні роки принесли в польський сектор бібліотек і наукової інформації глибокі перетворення, пов'язані насамперед із використанням сучасних інформаційних технологій і зміною форм надання доступу до інформації; з автоматизацією, що охоплює дедалі більшу кількість бібліотек і центрів інформації; із законодавчими змінами, які визначають принципи функціонування цих установ за нового політичного, соціального й економічного устрою. Ці явища на початку дев'яностих років XX ст. спонукали всі центри навчання бібліотекарів і працівників у галузі інформації модернізувати навчальні програми. 1993 р. Головна рада вищої освіти після консультацій з усіма академічними центрами, які працюють за зазначеним напрямом, визначила мінімальні вимоги до п'ятирічної програми навчання у вищих навчальних закладах. Систематична актуалізація програм навчання проводиться в усіх ВНЗ, причому в багатьох випадках вищою директивою цієї актуалізації є прагнення до досягнення європейського стандарту освіти. Діапазон пристосування польської системи освіти до вимог держав–членів Європейського Союзу охоплює перетворення старої монолітної структури нашої вищої освіти в багаторівневу систему, рекомендовану в країнах Євросоюзу. Модель вищої освіти на початку 1990-х років, рекомендована Європейським Союзом (т. зв. «болонський процес») однозначно припускає виокремлення двох основних рівнів освіти:

а) трирічна або чотирирічна освіта першого ступеня, після якої присвоюється звання ліценціата;
б) освіта другого ступеня, частіше дворічна, яка дає право на одержання диплома магістра; часто в Польщі її називають повною вищою освітою.

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

Ця модель була визнана найбільш вдалою, зокрема для бібліотечно-інформаційної підготовки. Відповідно до міжнародних рекомендацій UNESCO, IFLA, EUCLID підставою для повної кваліфікації, яка потрібна в інформаційних професіях, є вища освіта.

У рекомендаціях Європейської комісії з упровадження сучасної системи вищої освіти особливий акцент робиться на успішне «проходження по вертикалі» і «мобільність по горизонталі», як у національному, так і в міжнародному масштабах. Під вертикальним проходженням ми розуміємо цілісність фахових і формально-організаційних навчальних програм на кожному окремому рівні навчання. Це гарантує підвищення кваліфікації випускників нижчого рівня освіти на черговий, вищий рівень, раціональний як з економічної, так і з організаційної точки зору.

Мобільність по горизонталі має забезпечити індивідуальний підхід у навчанні шляхом пристосування програмних пропозицій до індивідуальних інтересів слухачів і тим самим надати можливість навчання за обраним напрямом у різних ВНЗ. Саме ця риса є основою сучасної європейської системи вищої освіти і сприяє розвитку контактів студентської молоді в межах насамперед Європейського Союзу. На цих складових наголошується у новітньому (2005 р.) Законі про вищу освіту.

Розмежування навчання на рівні першого і другого ступенів із середини 1990-х років стало однією з найважливіших проблем, обговорюваних на численних зустрічах представників бібліотечного середовища і всіх центрів навчання. Відповідно до досягнутої домовленості і за підтримки рекомендацій Європейської комісії трирічна освіта першого ступеня, еквівалентна вищій професійній освіті, має відповідати сучасному творчому досвіду бібліотечної-інформаційної роботи з урахуванням загальних знань у галузі гуманітарних наук. Крім того, освіта першого ступеня із зазначеної спеціальності має зберегти програмне проходження між середньою бібліотекарською, документаційною освітою і освітою університетською.

На другому рівні (дворічний повний магістерський цикл навчання) ВНЗ зобов'язаний забезпечити широкий вибір відносно вузьких спеціальностей, відповідно до напрямів наукових досліджень в інституті. Така програма повинна відповідати потребам не тільки випускників навчання першого ступеня (ліценціата) за спеціальністю бібліотекознавство і наукова інформація, але і навчання першого ступеня інших спеціальностей. Повна вища освіта має забезпечити мобільність навчання як у своїй країні, так і за кордоном.

Мобільність навчання

Як зазначалося, принцип мобільності, який пропагується Європейською комісією, має надати студентам можливість одержання знання за обраною спеціальністю в різних навчальних центрах на тому ж самому рівні системи освіти. Як у міжнародному, так і в національному масштабах це потребує виконання двох основних умов:

- розробки і дотримання стандарту навчання, загального для основного вищого навчального закладу студента і ВНЗ, у якому він вивчає обрані предмети;
- диференціювання програмних пропозицій окремих освітніх установ, тісно пов'язаного насамперед із дослідницькими досягненнями навчального центру. Дотримання цих умов сприятиме як збереженню високого рівня освіти, так і мобільності навчання.

На задоволення вимог до сучасних навчальних програм спрямовані роботи з удосконалювання змісту і форм освіти, що ведуться останніми роками в більшості центрів бібліотечно-інформаційної освіти в Польщі, а також у всій Європі. Більшість ВНЗ почало співробітництво в структурі програми «Сократес», щороку пропонуючи місця у вишах різноманітних країн європейського співтовариства і приймаючи у себе іноземних студентів.

Мобільність навчання підтримує не тільки «Сократес», але також створена за його зразком програма «Міст», до якої приєдналася більшість польських ВНЗ.

Акредитація напрямів навчання

Упродовж багатьох років в академічному середовищі в Польщі велися дискусії над розробленням – за зразком європейських країн і американської системи – формули акредитації програм і центрів освіти, яка була б достовірною основою для контролю за якістю навчання. Розглядалися дві моделі «галузевої» акредитації: при професійних організаціях і при міжвишівських комісіях. Через незначну зацікавленість професійних і наукових асоціацій системою освіти перше рішення в Польщі було важким для запровадження. Друге рішення почали реалізовувати наприкінці 1997 р. із укладенням з п'ятнадцятьма значними ВНЗ «Угоди польських університетів щодо підвищення якості

освіти». Було визначено, що головною метою цієї угоди є інтеграція польських шкіл у європейську систему вищої освіти (зокрема, в систему E.C.T.S.), визначення процедури оцінювання програм навчання, що відповідає механізмам, застосовуваним у ЄС, а також покращання якості навчання і рекламування найкращих центрів навчання. На початку 1998 р. була створена Вишівська акредитаційна комісія (UKA), яка попередньо визначила загальні принципи акредитаційної процедури, тобто були прийняті деякі вимоги (кадрові, програмні, дидактичні), котрих потрібно дотримуватися при акредитованому напрямі навчання.

Підґрунтям для надання акредитації UKA є оцінювання якості навчання, проведене на підставі загальних критеріїв. Найважливіші з них такі:

1) аналіз наукової спеціальності і дослідницьких досягнень академічних викладачів, які працюють у ВНЗ;
2) участь професорського складу у реалізації програми занять;
3) відповідна пропорція між кількістю студентів і викладачів;
4) належне устаткування (майстерні, бібліотека тощо);
5) співробітництво з відомими науковими центрами, що ведуть навчання за таким же напрямом.

Для окремих напрямів навчання ці попередньо сформульовані критерії розширюються й уточнюються у докладних стандартах.

Стандарти навчання

Основною метою формулювання стандартів навчання є прагнення до забезпечення високої якості навчання і підтримка індивідуальної діяльності ВНЗ, спрямованої на його досягнення. У світлі інтеграційної політики Європейського Союзу визначення і контроль стандартів навчання набули додаткового значення, як-от гарантія мобільності навчання. Як зазначалося, основним інструментом, що дає можливість придбання студентами знань з тієї ж спеціалізації в різних країнах ЄС, є єдина система кредитних пунктів і процедур співробітництва з удосконалювання і взаємного визнання освіти, отримані в різних ВНЗ. Фундаментом таких договорів є взаємне визнання запропонованих навчальних програм як рівноцінних, а також забезпечення співвіднесеності освітньої системи у певній галузі.

Стандарти освіти зазвичай є комплексом загалом сформульованих професійних і формальних умов, яким повинні відповідати навчальні програми, що дасть змогу одержати визначену кваліфікацію і право працювати за даним фахом. Метою розробки таких стандартів є забезпечення співвіднесеності змісту навчання в даній галузі, а не уніфікація програмного змісту, запропонованого окремими освітніми центрами. Автономія і використання унікальних наукових досягнень власних науково-педагогічних кадрів вважаються фундаментом удосконалювання системи освіти.

Саме науковці і їхні досягнення створили основу для розроблення польського акредитаційного стандарту для спеціальності бібліотекознавство і наукова інформація.

До цієї основи належать також:

- врахування в навчальних програмах суспільної ролі інформаційних професій;
- орієнтація на методологічне навчання студента щодо наукової інформації;
- забезпечення диференційованих професійних спеціальностей, пристосованих до сучасного ринку праці;
- забезпечення відповідної бази навчального процесу як умови реалізації цільової програми.

На закінчення слід нагадати, що такі поняття, як стандарти або акредитація, не надаються установі академічної освіти назавжди. Вони приймаються на визначений час і підлягають змінам у зв'язку зі змінами реалій життя.

Владіслав СОБУЦЬКИЙ,
науковий співробітник Бібліотеки Народової,
викладач Академії художніх мистецтв у Варшаві

Книжкові колекції, створені після 1800 року: дослідження стану збереженості

У Польщі з 2000 р. виконується Багаторічна урядова програма «Кислотний папір. Порятунок у масовому масштабі польських бібліотечних і архівних фондів, які перебувають в небезпечному стані». Програма стосується документів XIX і XX ст., написаних і надрукованих на неякісному папері, виготовлених у середині XIX ст. машинним способом відповідно до зміненої технології.

У рамках програми в Польщі працює вже п'ять установок для масової нейтралізації надлишкової кислотності: одна – для нейтралізації кислотності книг у Ягеллонській бібліотеці у Кракові продуктивністю 60 000 томів протягом року («Bookkeeper») і чотири – для нейтралізації документів («Neschen»): у Ягеллонській бібліотеці, у Бібліотеці Народовій і двох архівах – продуктивністю 250 000 аркушів (А-4) кожна.

Програма охоплює також інший рід діяльності, пов'язаної з охороною фондів, які перебувають у небезпечному стані. Зокрема, у 2001–2005 рр. Бібліотека Народова оцінювала збереженість книжкових фондів у п'ятьох значних бібліотеках Польщі. У даній статті поданий звіт про результати цих обстежень. Повні результати опубліковані польською мовою в «Notesie Konserwatorskim», який видається Бібліотекою Народовою.

Обстежувалися фонди: Бібліотеки Народової у Варшаві, Ягеллонської бібліотеки у Кракові, Поморської книжниці в Щецині, Силезької бібліотеки в Катовицях і Національного інституту ім. Оссоліньських у Вроцлаві.

Перебіг дослідження

При обстеженні використовувався станфордський метод, який є статистичним способом оцінки збереженості книжкових фондів. З призначеного для аналізу фонду довільно вибираються 384 книги і піддаються окремому оцінюванню відповідно до точно визначених правил за трибаловою системою: збереженість паперових аркушів, цілість книжкового блоку і її палітурки. Критеріями оцінювання є:

- для паперу – збереженість країв аркушів, ступінь жовтизни і ймовірна присутність розірваних місць, а також ручне згинання на зігнення – шестиразове згинання рогу аркуша для випробування на міцність;
- для книжкового блоку – його вміст, міцність з'єднання аркушів у блоці і стан шиття;
- для палітурки – міцність сполучення з блоком, стан згинів, кутів корінця і покриття обкладинок, а також можлива наявність лагоджень.

На підставі цілості паперу, блока і палітурки встановлюється рівень збереженості книги в цілому. Вона визнається сильно ушкодженою (категорія 3), коли папір віднесений до 3 групи, або коли одночасно блок і палітурка належать до 3 групи.

Книга визнається легко ушкодженою (категорія 2), коли папір належить до 2 групи, або коли блок і палітурка (обидва елементи одночасно) належать до 2 групи, або один із цих елементів зараховується до 3 групи.

Будь-яке інше зіставлення результатів показує, що книга перебуває в гарному стані (категорія 1).

Остаточним результатом є встановлення частки в довільній вибірці окремих категорій збереженості, і ці дані поширюються на весь аналізований фонд. Рівень достовірності методу визначається на 95 %.

Необхідною умовою успіху станфордського обстеження є довільна вибірка книг. Тому в кожній бібліотеці перед дослідженням здійснювався перегляд охопленого обстеженням фонду виданих після 1800 р. книг і переплетених газет і часописів, а для обстеження кваліфікувалися лише цілком заповнені полиці.

Після упорядкування схеми розміщення полиць на стелажах сховища і після присвоєння їм номерів за допомогою комп'ютерної програми довільної вибірки вибиралися 384 полиці, із яких мають вибиратися книги для обстеження. Потім, після встановлення числа примірників на обраних полицях, вибирався конкретний примірник для дослідження. Приклад запису процедури довільної вибірки подано у табл 1.

Правильне станфордське обстеження супроводжувалося визначенням pH (безпечним контактним методом) і волокнистого складу паперу. Насамперед, ідентифікувався і визначався вміст деревної маси. Визначався також вміст льону, бавовни й інших волокон, одержуваних із ганчірок, деревної і солом'яної целюлози.

Таблиця 1

Приклад запису процедури довільної вибірки в Бібліотеці Народовій (Поверх V (періодика). Кількість обраних об'єктів 35)

№ полиці	Число об'єктів	№ вибірки
10 737	34	28
10 922	12	7
11 075	44	42
11 157	87	57
11 194	91	86
11 412	31	3
11 598	18	4
11 615	41	27
11 649	54	2
11 678	105	93
11 685	63	36
11 720	99	58
11 778	138	123
11 908	18	2
11 922	19	11
12 004	49	35
12 045	60	6
12 056	77	45
12 090	20	16
12 092	120	89
12 096	96	80
12 146	13	7
12 153	47	22
12 197	85	74
12 233	25	4,19
12 376	47	22
12 449	25	4
12 629	49	21
12 689	39	24
12 749	99	83
12 789	157	109
12 876	52	47
13 043	19	19
13 053	166	96

Репрезентативна вибірка

Підрахунок об'єктів, обраних довільним методом на полицях, дав змогу оцінити обсяг обстеженого фонду, що у п'яти обстежених бібліотеках становив близько 6000 млн примірників. Це значна кількість, зважаючи на те, що за попередніми підрахунками процесу нейтралізації в Польщі підлягають 43–45 млн томів книг і переплетених газет і часописів.

Усі результати, отримані під час дослідження, зареєстровані в базі даних «Stanford», розробленій у системі MAK, що дає можливість усебічного їхнього аналізу.

На рис. 1 подано структуру книжкових фондів у п'яти обстежених бібліотеках відповідно до часу випуску друкованих видань.

Стан збереженості фондів

У результаті, до окремих категорій збереженості належать:

- категорія 1 – друковані видання в найкращому стані – 985 примірників, тобто 51,3 % усіх репрезентативних вибірок (5 x 384 = 1920 томів);
- категорія 2 – друковані видання, які потребують консерваторського або палітурного втручання – 601 примірник, тобто 31,3 % усіх репрезентативних вибірок;
- категорія 3 – друковані видання в дуже поганому стані, які необхідно вилучити з використання – 334 примірники (17,4 %).

Стан збереженості фондів зображений на рис. 2 (часові дані розбиті на окремі двадцятиліття).

Відсоткові співвідношення у фондах друкованих видань до 1860 р., які перебувають у поганому стані, залишаються майже на одному рівні: 11–13 %. У виданнях наступних років ця кількість зростає, що безпосередньо пов'язано із поширенням «кислотної» технології виготовлення паперу, у якому для проклейки паперової маси стали використовувати каніфольний клей із додаванням сірчанокислого алюмінію, а деревина стала основною сировиною.

Кількісний відсоток друкованих видань, які перебувають у поганому стані, зменшується лише після 1960 року, але цей факт значною мірою випливає з відносно невеликого періоду часу, що пройшов від моменту виготовлення паперу, тому його руйнування ще не дійшло до стадії остаточ-

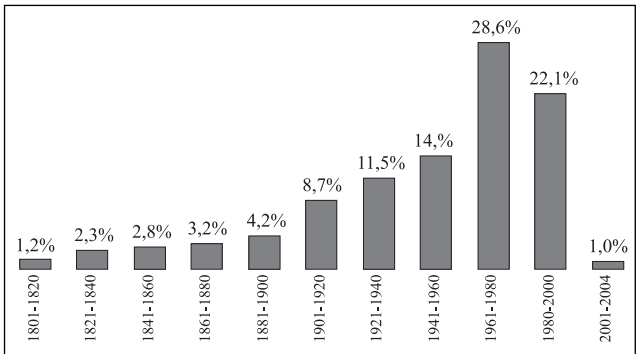

Рис. 1. Структура об'єднаних репрезентативних вибірок відповідно до часу випуску друкованих видань

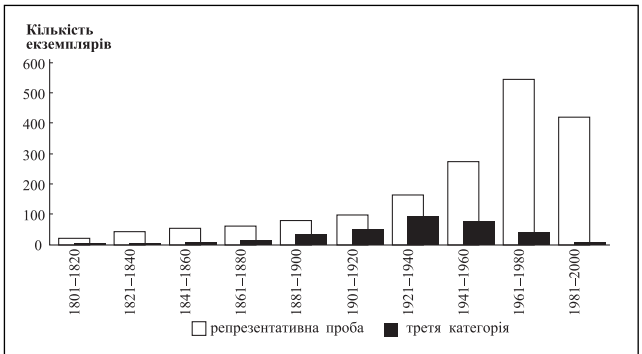

Рис. 2. Співвідношення друкованих видань, які належать до категорії 3, у двадцятилітніх періодах

ної деградації, але, напевно, найближчим часом рівень збереженості значно погіршиться.

Одночасно, 299 друкованих видань (15,6 %) пробу паперу на ручне згинання не пройшли успішно, що свідчить про потребу в їхньому зміцненні.

Стан окислення фондів

Близько 90 % обстежених фондів показує рівень pH нижче 7 і потребує нейтралізації. Причому, сильно окислених (pH нижче 5) близько 85 % обстеженого фонду (рис. 3). Найнижчий показник pH, виявлений під час обстеження, – 2,5, його має французьке видання 1932 р., яке зберігається в Ягеллонській бібліотеці у Кракові. Папір цього видання, крім того, містив 60 % деревної маси і зберігся до нашого часу в поганому стані (категорія 3). Варто особливо підкреслити, що достатньо низький водневий показник pH тому, що таке сильне окислення паперів у бібліотеках і архівах буває дуже рідко.

Рис. 3. Окислення друкованих видань у польських бібліотеках

Найвищий pH, виявлений під час обстеження – 9,2 – виявився у двох виданнях 1998 р. (Ягеллонська бібліотека і Національний інститут ім. Оссоліньських).

Середній pH, обчислений для всіх друкованих видань, що становить п'ять репрезентативних вибірок – 4,65.

Слід відзначити, що досить великі розходження існують між кислотністю видань, віднесених до окремих категорій збереженості. Середній pH видань, зарахованих до категорії 1, становить 5,1; до категорії 2 – 4,3, а до категорії 3 – 3,9. Це є підтвердженням вирішального впливу кислотності паперу на збереженість фондів.

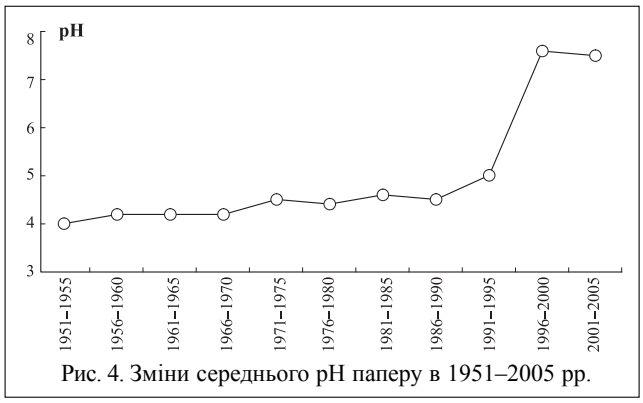

Рис. 4. Зміни середнього pH паперу в 1951–2005 рр.

На рис. 4 подано зміни середнього pH паперу за останні п'ятдесят років. Тобто, до 1995 р. середній pH паперу, обчислений за п'ятилітніми періодами, зберігається на рівні нижче 5, а потім різко зростає, досягаючи рівня pH вище 7, що підтверджує надходження в польські бібліотеки друкованих видань на безкислотному папері.

Волокнистий склад паперу

Волокнистий склад паперу з п'ятьох репрезентативних вибірок представлено в табл. 2.

До волокнистого складу обстежених паперів найчастіше входять хвойні і листяні целюлози. Їхня присутність була виявлена у 88,8 % обстеженого паперу. А як єдиний волокнистий компонент вони виступають майже в 31 % обстеженого паперу.

Усього бездеревних паперів (які не містять деревної маси) в об'єднаних репрезентативних вибірках було 54,8 %, у тому числі: з однієї деревної целюлози – 30,7 %; із деревної целюлози з додаванням мас із злакової соломи або очерету й інших – 11,1 %; з тканинних мас – 8,1 %; із суміші тканинних мас, деревної целюлози й інших – 4,9 %.

Вміст деревної маси (не враховуючи її мінімальну кількість) було виявлено в 45,2 % обстежених примірників. Звертає на себе увагу присутність у цьому папері деревної маси поряд з льоном (2,1 %). Біль-

Таблиця 2

Волокнистий склад паперу

Волокнистий склад	Частка в репрезентативній вибірці (%)		
	категорія 1	категорія 2	категорія 3
Целюлоза	25,0	5,1	0,6
Льон і подібні	2,1	5,1	0,9
Целюлоза, льон, інші (без деревної маси)	2,6	5,1	0,8
Целюлоза, солома, очерет, еспарто*	8,4	1,5	1,2
Целюлоза, деревна маса, солома, інші	12,8	16,7	12,6
Льон, деревна маса, інші	0,3	1,5	1,3

* Наявність мас із трави еспарто відзначено в 22 паперах.

шість цих випадків стосується межі XIX і XX ст. Це доводить, що у той час новий компонент паперу, яким була отримана з деревини маса, вважався повноцінним паперовим напівфабрикатом.

Висновок

Проведене в Польщі обстеження стану збереженості бібліотечних фондів підтвердило їхнє сильне окислення і вирішальний вплив кислотності на їхню збереженість. Близько 90 % обстежених фондів потребує нейтралізації, а, крім того, у значної частини існує необхідність зміцнення основи (більше 15 %).

Такий же або схожий стан існує, цілком ймовірно, в усіх бібліотеках світу. З цього випливають: нагальна потреба розвитку методів захисту фондів XIX і XX ст. і необхідність залучення коштів для цієї мети.

Шляхом масової нейтралізації, яка почалася в бібліотеках Польщі, ми матимемо змогу врятувати лише частину фондів оригіналів рідкісних видань, котрі перебувають під загрозою. Тому поруч із масовою нейтралізацією повинні розвиватися також мікрофільмування й поцифрування (дигіталізація). Важлива проблема – компетентне приймання важких рішень (які фонди рятувати в першу чергу і яким чином це робити).

Оптимістичним результатом наших обстежень є підтвердження, що рівень окислення фондів у польських бібліотеках не збільшується, тому що примірники нових друкованих видань зазвичай уже виготовлені на безкислотному папері.

Наталія КУНАНЕЦЬ,
мол. науковий співробітник Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України

Наукові бібліотеки Львова XIX – початку XX ст., орієнтовані на польського читача: заснування та формування фондів

Феномен Австро-Угорської імперії полягав перш за все в тому, що ця держава, на відміну від інших європейських країн того часу, була багатонаціональною і багатомовною державою. Це було одним із головних чинників формування культурної, зокрема бібліотечної політики. Львів – одне з небагатьох міст, тісно пов'язане з історією багатьох національностей (українців, поляків, євреїв, вірмен). Їх компактне проживання у Львові створило неповторне культурне середовище. У такій політичній ситуації Галичині і Львову, зокрема, судилося відігравати визначну роль у розвитку української і польської освіти, науки і культури. Причиною цього явища, як зазначають дослідники [1], стало прагнення і українців, і поляків перетворити Галичину зі столицею у Львові на національно-культурний і політичний центр визвольних змагань за майбутнє національних держав. Львів для цього надавався найкраще: тут були зосереджені хоч і нечисленні, але поважні наукові сили – професори вищих навчальних закладів, вчителі українських і польських гімназій, творча інтелігенція, молодь, яка навчалася у вищих школах Львова, Кракова, Відня, Праги та ін. З кінця XIX ст. Львів стає духовною столицею краю, відомою далеко за кордоном. У ньому відбувалися постійні змагання між польською та українськими громадами. Польська громадськість виступала єдиним сконсолідованим флангом під гаслом збереження, закріплення і поширення «польського національного стану посідання» [2] у Галичині. Ареною змагань між польською та українською громадськістю були всі сфери суспільного життя, в тому числі і бібліотечна. Кожна з книгозбірень ставала осередком національно-культурного життя своїх громад.

Наука у Галичині в цей період була зацікавлена у розвитку наукових бібліотек, що спонукало засновників до перетворення книгозбірень в інститу-

[1] З*ашкільняк Л.* Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) // Lwów–miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – S. 387–402.

[2] *Кондратюк К. К.* Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. – Тернопіль, 1993. – С. 10.

ISSN 1029-7200. Бібліотечний вісник. 2006. № 4.

ції інформаційного забезпечення науковців. Соціокультурне оточення визначало місце кожної з бібліотек в історико-культурному процесі, її статус, місію, функції та роль у суспільстві як соціального інституту. Бібліотеки Галичини відчували вплив усіх сфер суспільної діяльності наукової, освітньої та культурної політики регіону. Незважаючи на складні історико-політичні події кінця XIX – початку XX століття у Львові в цей період діяла розгалужена мережа наукових бібліотек різних видів та підпорядкування, відмінних між собою за галузевим та мовним складом фондів. Формування бібліотечних фондів перебувало у прямій залежності від соціально-етнічного стану Галичини, діяльності громадських рухів тощо, саме це і зумовлювало створення наукових бібліотек за національним принципом.

Формування фондів книгозбірень, що орієнтували свою діяльність на обслуговування польських користувачів, розпочиналося приватними особами з наступним незначним залученням громадськості та державних асигнувань. Багаті польські родини займалися колекціонуванням книг, щоб зберегти для прийдешніх поколінь пам'ятки писемності, які б «нагадували полякам їх минувшину та зігрівали до праці для будучини» [3]. Доля цих бібліотек подібна: після накопичення значного масиву видань вони перевозяться у Львів і передаються у громадське користування. Спершу це масові бібліотеки, що поступово набирають ваги в суспільстві і трансформуються у наукові осередки. Згодом майже всі вони заповідаються населенню Галичини. Колекціонери спочатку зверталися за допомогою до фахівців, а згодом самі ставали хорошими книгознавцями та бібліотекарями.

Відомий польський науковець Й. М. Оссолінський, ще перебуваючи у Відні на посаді бібліотекаря Королівської бібліотеки, розпочав формувати приватну книгозбірню з питань польської історії та літературознавства. Він неодноразово звертався до австрійського монарха з проханням надати дозвіл на заснування польської бібліотеки у Галичині. 23 лютого 1809 р. такий дозвіл було отримано [4]. І це стало початком заснування бібліотеки, яка згодом отримала назву бібліотеки Національного закладу (Інституту) ім. Оссолінських. Спочатку граф хотів розмістити бібліотеку у Тарнові, потім у Кракові, а згодом обрав для цієї мети Львів [5]. 4 червня 1817 р. Франц I підписав офіційний документ, який давав дозвіл на створення бібліотеки у Львові та звільнив її від сплати посмертного та спадкового податку [6]. 1827 р. приватну книгозбірню було перевезено з Відня до Львова [7], а згодом засновник заповів її місту [8]. На час перевезення бібліотеки до Львова її фонди нараховували 10 121 назв видань у 19 055 томах, 552 рукописи в 708 томах, 133 карти і 1445 гравюр. На основі книгозбірні було створено інституцію, що мала виконувати наукові, культурні та філантропні завдання. Створюючи комплексну наукову установу, граф Оссолінський покладав на неї різнопланові завдання – видання часопису, організацію роботи наукового товариства і активну діяльність наукової книгозбірні.

Для бібліотеки граф придбав будинок колишнього костелу кармеліток (нині вул. Стефаника), збудованого у XVIII ст., який потребував реставрації та добудови додаткових приміщень. Перший директор бібліотеки Ф. Сярчинський так описав стан будинку: «броньований і оберігався від знищення лише утримуванням мурів у одному стані» [9]. Засновник бібліотеки в останні роки життя економив на всьому, відмовляючи собі у видатках, щоб підтримати власне творіння.

В 1833 р. на прохання надати Оссолінеуму статус національної наукової установи цісар відмовив, незважаючи на те що місія бібліотеки цілком відповідала вимогам. А через рік влада зачинила бібліотеку для читачів на тривалий час.

Часта зміна керівництва бібліотеки у 30-х роках XX ст. не сприяла налагодженню її стабільної роботи [10]. Певний час бібліотека взагалі не мала керівника та фінансового забезпечення. Становище книгозбірні у цей період описав віцекуратор: «Заклад без директора, бо його призначення було ускладненим, без засобів, необхідних для продовження будівництва, із зменшеною структурою – через закриття друкарні та літографічної майстерні, був

[3] *Кревецький І.* Ossolineum. 1828–1928 // Нова зоря. – 1928. – Ч. 39. – С. 6.

[4] Dublety Ossolineum i innych lwowskich bibliotek // *Maresz B.* Ze Lwowa do Katowic: Przedwojenne księgosbióry lwowskie i kresowe w Bibliotece Slaskiej. – Katowice, 2002. – S. 29.

[5] *Jankoowernz W., Okopień J.* Zawsze Podkopułą: 150 lat Ossolineum. – Warszawa, 1970. – S. 21.

[6] Ibid. – S. 23.

[7] *Fischer A.* Zaklad Narodowy im. Ossolińskich: 1817–1917. – Lwów, 1917. – S. 34.

[8] Ustawy Zakladu naródowego imenia Ossolińskich. – Lwów, 1935. – S. 23–26.

[9] *Fischer A.* Zaklad Narodowy im. Ossolińskich: 1817–1917. – Lwów, 1917. – S. 31.

[10] *Jankoowernz W., Okopień J.* Zawsze Podkopułą: 150 lat Ossolineum. – Warszawa, 1970. – 234 s.

зачиненим для читачів через відсутність необхідного керівництва» [11]. Знову бібліотека була відчинена 1 квітня 1848 р.

Уряд ставився до «Оссолінеуму» вороже, вбачаючи в ньому інституцію не тільки наукову, але й політичну. Обшуки були звичним явищем у цій установі, службовці звикли до арештів та ув'язнень [12]. Але переслідування з боку австро-угорського уряду не вплинули на характер діяльності установи.

На бібліотеку покладалася місія збереження пам'яток минулого польської культури з цілої Галичини. В 1862 р. статус книгозбірні визначався так: «передовсім, це бібліотека, польська бібліотека, яка повинна бути старанно доглянутою, збільшуватися і служити для публічного використання» [13], сприяти інформаційному забезпеченню науковців, тематика досліджень яких – полоніка, усі аспекти побутування Польщі. Засновник прагнув створити наукову бібліотеку, в якій як в інших, створених польською громадськістю, польські наукові кола могли ознайомитися із досягненнями національної науки і культури [14].

3000 дублетів, 515 атласів і мап, 1872 рукописи, 2525 автографів і 419 дипломів. Фонди продовжували зростати, і у 1913 році у бібліотеці було вже 143 150 назв, 4945 рукописів. У 1925 р. фонд складав 168 500 прим., 5477 рукописів, з них 2000 незаінвентаризованих, 5289 дипломів, 2323 карт, 728 нотографічних видань.

В 1939 р. до книгозбірні було приєднано зібрання Павліковських та Любомирських, і сумарний фонд становив 638 162 прим., у т. ч. 14 900 рукописів, 54 266 стародруків, 3077 карт, 42 000 творів графіки, 21 623 нумізматики, 434 576 видань XIX–XX ст., 67 000 періодичних, 700 архівних документів.

Національному закладу імені Оссолінських вдалося створити бібліотеку, у якій зберігалися пам'ятки книжкової культури і яка служила польській культурі та науці, це був осередок польської культурної та наукової еліти. Книгозбірня була інституцією, навколо якої гуртувалася польська громадськість і не лише м. Львова. Проте слід відзначити, що діяльність цієї бібліотеки сприяла розвитку ук-

Таблиця

Динаміка руху фондів Національного закладу ім. Оссолінських за 1827–1917 рр. [15]

Рік	Унікальні документи	Дублети	Атласи та мапи	Рукописи	Автографи	Дипломи	Ноти
1827	10121	456	133	552	–	–	–
1830	24342	–	–	748	–	–	–
1840	55597	–	–	750	–	–	–
1855	47523	–	–	1341	2160	165	–
1860	49654	–	321	1429	2189	193	–
1870	60690	2936	515	1872	2525	419	–
1880	75665	5603	1089	2867	2689	872	–
1890	87530	7880	1845	3371	2782	992	230
1900	107083	11440	1985	4353	3013	1447	330
1910	131200	3031	2226	4809	5278	1667	401
1913	143150	5438	2253	4945	5296	1710	413
1917	144850	5684	2258	5157	5298	1717	728

Щорічні надходження поодиноких друків, цілих колекцій та зібрань сприяли значному збільшенню її фондів. Зокрема разпочалося значне поповнення фондів у 1870 р. – на 60 690 од. зб., з них майже

раїнознавства та української науки. Спершу «фонд бібліотеки був зв'язаний з Україною до такої міри, що галицькі українці вважали бібліотеку майже своєю установою» [16]. Доля багатьох українських культурних та наукових діячів пов'язана із діяльністю цієї бібліотеки. Першим кустошем був українець Михалевич [17]. Важливу роль відіграла вона у

[11] *Fischer A.* Zaklad Narodowy im. Ossolińskich: 1817–1917. – Lwów, 1917. – S. 39.

[12] *Вислоцький В.* 100-літній ювілей Ossolineum'a // Бібліолог. вісті. – 1927. – № 3. – S. 134.

[13] *Fischer A.* Zaklad Narodowy im. Ossolińskich: 1817–1917. – Lwów, 1917. – S. 39.

[14] *Клоссовський А.* Национальная библиотека в Варшаве: фонды и деятельность. – Варшава: Библиотека Народова, 1994. – S. 10.

[15] Відомості подано за: *Fischer A.* Zaklad Narodowy im. Ossolińskich: 1817–1917. – Lwów, 1917. – S. 74.

[16] ЛНБ, відділ рукописів (ВР), ф. О/Н, спр. 3896/1, од. зб. 3896, арк. 31.

[17] Там само, арк. 1.

галицько-українському відродженні, оскільки з нею «в'яжеться тісно літературно-наукова праця нашої «Руської Трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича» [18]. З цією бібліотекою пов'язана праця ряду інших визначних українських культурних діячів. Поряд з цим у її фондах зберігалися «цінні скарби з обсягу Ukrainica» [19].

Діяльність М. Оссолінського стала зразком для прогресивної польської інтелігенції Галичини. Наслідуючи його, польський поет літературознавець Віктор Баворовський, колекціонував історичні документи та здобутки польської культури всіх епох та жанрів: рукописи, книги, дипломи, картини, гравюри. У листі до Садока Баронча В. Баворовський зазначав, що він «Задумав утворити національний та науковий заклад на зразок закладу Оссолінських у сполучені з родинною ординацією» [20]. Установа мала формувати бібліотечний фонд, сприяти розвитку книгозбірні та забезпечувати польських науковців історичними джерелами з питань полоніки. Збирання книжкових фондів розпочалося в родинному маєтку в Мишковицях під Тернополем, а згодом колекцію перевезено до Львова і розміщено в отриманому у спадок будинку, збудованому у XVII ст. на розі вулиць Липової і Сікстинської [21] (нині вул. Бібліотечна).

Бібліотека поступово збагачувалася виданнями з інших приватних зібрань або найцінніших їхніх частин. Найзначніший розвиток книгозбірні відбувався у 1855–1860 рр. [22] Статус бібліотеки укріпило створення у 1881 р. на основі книгозбірні омріяної В. Баворовським наукової ординації.

Фонд бібліотеки фундації гр. В. Баворовського не був значним за обсягом, але зростав рівномірно і містив переважно наукові, унікальні та рідкісні видання. Рукописний відділ нараховував 1246 од. зб. рукописів, у тому числі історичних актів: геральдичних, господарських, дотичних земель, подільських родин і маєтків, понад 124 дипломи [23]. У фонді бібліотеки переважали видання гуманітарного профілю, в т. ч. документи з історії Польщі, видання з правознавства, релігії, польської та слов'янської літератури. Збірка містила документи з давньої та сучасної літератури, літературознавства, історії, культури і мистецтва. Видовий склад був надзвичайно різноманітним і містив рукописи, стародруки, інкунабули, дипломи, твори графіки, образи, художні та наукові видання, комплекти архівних справ різноманітної тематики. В 1894 р. фонд бібліотеки становили 15 571 томів книг, 1800 рукописів, 110 дипломів і 1000 гравюр [24]. У 1925 р. бібліотека нараховувала понад 40 000 томів, 38 інкунабул, 1283 рукописів та архівних матеріалів, 500 дипломів, 288 олійних полотен, 10 000 гравюр, невеличку колекція музейних експонатів [25]. У 1936 р. фонд нараховував 37 858 прим., у тому числі 25 059 книг, 1642 рукописи, 45 інкунабул, 11 000 гравюр, а також 112 дипломів, 302 ікони, а також мапи, ноти, медалі, архівні матеріали (у 1934 р. – 3600). Динаміка руху фондів за 1905–1940 рр. така [26]: 1905 р. – 18 000 прим.; 1922 р. – 30 000; 1934 р. – 53 560 прим.; 1940 р. – 40 000 прим. Серед книжкових видань було 45 інкунабул. Якщо у 1905 р. нараховувалось 1000 рукописів і 6284 гравюри, то у 1936 р., відповідно, 1642 і 11 000.

Історик та фаховий бібліотекар Генрік Шмітт, запрошений на цю посаду В. Баворовським, розподілив фонди книгозбірні для розставляння з врахуванням видового складу та їх історичного походження. Кількісно це виглядало так: книжок – 15 571 прим.; нотних видань – 113 прим.; рукописів на пергаменті та папері (без архіву Баворовського – 1080 прим.); дипломів на пергаменті та папері – 110 прим.

Згодом фонд бібліотеки було розподілено на 6 «відділів» за його типологічно-видовим складом та тематичним характером: 1. Справ (архівний). 2. Філологічний. 2а. Художньої літератури. 3. Точних наук. 3а. Теології. 4. Рукописів. 5. Гравюри, графіка. 6. Загальний.

Перший відділ містив хроніки та історіографії від Галла до Нарушевича. Філологічний відділ містив видання, що стосуються граматики, праці з

[18] *Кревецький І.* Ossolineum. 1828–1928 // Нова зоря. – 1928. – Ч. 39. – С. 39.

[19] Там само. – С. 6.

[20] *Szocki J.* Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcionera i fundatora biblioteki // Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – T. 2. – S. 447.

[21] *Kotula R,* Biblioteka Wiktora Baworowskiego we Lwowe. – Lwów, 1926. – S. 1.

[22] Ibid. – S. 43–51.

[23] Dublety Ossolineum i innych lwowskich bibliotek // *Maresz B.* Ze Lwowa do Katowic: Przedwojenne księgosbióry lwowskie i kresowe w Bibliotece Slaskiej. – Katowice, 2002. – S. 23–34.

[24] *Szocki J.* Księgozbior Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcionera i fundatora biblioteki // Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – T. 2. – S. 451.

[25] Відомості подаються за: *Jawor W.* Biblioteka fundacji W. hr. Baworowskiego we Lwowe. – Lwów, 1926. – S. 39.

[26] *Kotula R.* Biblioteka Wiktora Baworowskiego we Lwowe. – Lwów, 1926. – S. 452.

лексикології. У відділі точних наук зберігалися праці з математики, фізики, астрономії. Значним був теологічний відділ. У ньому були релігійні, літургійні та інші видання. У фонді відділу рукописів були манускрипти польською, німецькою та латинською мовами, які за галузями знань поділялися таким чином: 94 рукописи були історичної тематики, 47 – правничої, 2 – літературознавчої, 2 – нотно-музичної тематики. Унікальний фонд відділу графіки та гравюр формувався з полотен польських художників, історичних портретів польських королів та політичних діячів. Ця збірка нагадувала музей із функціями бібліотечної установи. Загальний відділ формувався виданнями іноземними мовами.

Незважаючи на те, що у роки першої світової війни наступив застій у діяльності бібліотеки, її фонди постійно збільшувалися. Після верхньої екстремуми зростання колекції настали часи повільного її розвитку, пристосованого до обмеженого фінансового бюджету. Щорічні надходження до бібліотеки становили близько 600 прим.

Ще один бібліофіл, науковець та громадський діяч Юзеф Каласанти Дідушицький з 1812 р. розпочав колекціонувати книги у маєтку Поториця на Сокальщині (сьогодні Сокальський р-н Львівської обл.)[27], саме тому згодом зібрання отримало назву «Бібліотека Поторицька». Фонд бібліотеки містив документи з польської та світової літератури, рідкісні видання та зібрання іконографії. Юзеф Дідушицький займався поповненням фонду книгозбірні до кінця свого життя, але період найкращого її розвитку припадає на час опіки над нею його сина Володимира[28], засновника Природознавчого музею Дідушицьких[29] у Львові.

У 1857 р. бібліотечне зібрання з 10 тис. томів[30] перевезли до Львова і розмістили в одній із кімнат Природознавчого музею. Бібліотека стала структурною одиницею музею і вже у 1858 р. розпочала обслуговування читачів. Згодом у 1885 р. було створено ординацію, яка опікувалася музеєм та бібліотекою, і сприяла перетворенню її у напівпублічну наукову установу[31], що було обумовлено її статутом.

Фонд бібліотеки Дідушицьких 1861 р. нараховував 14 505 томів з історії, польської, давньої латинської літератури та природничих наук, який за мовною ознакою розподілявся на чотири відділи: польський, латинський, німецький та французький. Профіль комплектування фондів зумовлювався профілем музею – перевага надавалася виданням з природознавства. Станом на 1 березня 1865 р. у книгозбірні було: 18 325 друкованих томів; 321 од. рукописних книг; 203 документи, з яких 93 пергаментних, 1473 автографи, 2568 малюнків[32]. У 1939 р. бібліотека нараховувала 48 222 томи, серед них 4 інкунабули, 43 папки брошур і листівок, 334 рукописи, 1820 автографів, 3000 гравюр[33].

У 70-х роках XIX ст. декілька бібліотек засновує міська влада. У 1874 р. було створено бібліотеку промислового музею (вул. Гетьманська, 20), що формувала фонд з документів історії мистецтва, культури, мистецтвознавства. Спершу вона була задумана як підручна бібліотека фахової літератури для науковців установи, фонд якої складав 4612 прим. Згодом книгозбірня розмістилася у будинку музею і нараховувала 6094 заінвентаризовані одиниці зберігання. Фонд складався з коштовних і багатоілюстрованих видань і часописів, комплектованих рік за роком систематично і раціонально з обраної галузі[34].

1891 р. засновується бібліотека архіву давніх актів. Згідно з покладеними на неї завданнями ця інституція зберігала всі матеріали, які стосуються історії Львова, і надавала допомогу науковцям – дослідникам першоджерел. Фонди були розташовані у приміщенні архіву у ратуші. Бібліографічні відомості про документи, що входили до фонду

[27] *Карольчак К.* Зв'язки Дідушицьких зі Львовом // Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – T. 2. – S. 77.

[28] *Des Loges Marjan.* Biblioteka ordynacij hr. Dzieduzsyckich // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 54.

[29] Muzeum im Dzieduszyckich. – Lwów, 1886. – S. 27.

[30] *Панських І.* Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України // Наук. записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2003. – Т. 18. – С. 30.

[31] *Des Loges Marjan.* Biblioteka ordynacij hr. Dzieduzsyckich // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 55.

[32] Алфавітний список книг, що надійшли до бібліотеки музею з «Поторицької бібліотеки» [1888 р.] // Наук. бібл. Держ. природозн. музею, фонд рукописів, ф. 1, оп. 1, спр. 15, 89 с.

[33] *Des Loges Marjan.* Biblioteka ordynacij hr. Dzieduzsyckich // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 59.

[34] *Badecki K.* Biblioteka miejska // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 58.

відділу стародруків, подавалися до редакції «Бібліографії Польської» К. Естрайхера, а також були представлені у виданні «Стародруки бібліотеки архіву міста Львова».

Фонд бібліотеки архіву давніх актів був складовою архіву і містив наукові видання з архівознавства та історіографії і опубліковані дослідження за матеріалами установи. Бібліотека накопичувала у своїх фондах поточні матеріали з питань політики, суспільної діяльності, економічного та культурного розвитку міста, щоб згодом передати їх до архіву. На той час у фонді підручної бібліотеки були найстарші видання львівських друкарень (з 1574 р.), документи, брошури і листівки, пов'язані з культурним та політичним життям Львова, львівські часописи, джерела з історії, краєзнавства, правознавства, бібліографії, архівознавства, геральдики. Розподілялися вони на 4 відділи:

1. Відділ стародруків, надрукованих у Львові, або тих, що стосуються львовознавства.

2. Відділ нових видань містив друки з архівознавства, бібліографії, геральдики та інших галузей історії, енциклопедії та іншу довідкову літературу, публікації джерел та монографії з історії та культури міст Галичини, у т. ч. історії Львова.

3. Відділ продовжуваних і періодичних видань гуманітарного профілю і тих, що торкаються діяльності народностей, які проживають у Львові.

4. Відділ спеціальних видів видань: афіш, оголошень, відозв та ін., пов'язаних із життям Львова.

Фонд відділу нових видань містив допоміжну довідкову літературу, друковані дослідження за архівними джерелами, поточні матеріали з питань політики, суспільної діяльності, економічного та культурного розвитку міста, щоб згодом передати їх до фондів архіву. На початку XX ст. бібліотека державного архіву нараховувала 6000 томів, серед яких – книжкові збірки Броніслава, Владислава і Валерего Лозинських. Під час першої світової війни з її фондів російські війська забрали найцінніший гербовник, папки з документами, повні комплекти австрійських часописів та державних видань, цінну збірку з архівознавства.

Весна народів, що розпочалася у Європі, торкнулася і Австро-Угорщини. Національне відродження, що розпочалося у Галичині, на перший план поставило розвиток освіти та культури і було пов'язане з формуванням свідомості інтелігенції, здатної визначити стан культури у краю і запропонувати реальну програму її покращення. Передова інтелігенція Галичини визначила необхідність об'єднання у товариства, які в умовах австро-угорського панування виступили вагомим чинником збереження культури. Для них було характерним змагання за розвиток науки, за збереження рідної мови, звичаїв, формування філософської, державотворчої та правничої думки. У Львові діяло понад 100 наукових товариств, що об'єднували своїх членів за фаховим чи фахово-національним принципом. Розвиток цих товариств не міг активно розгортатися без створення бібліотек та формування релевантних фондів. Наукові товариства засновували книгозбірні для читачів, які мали вже певний рівень освіти. «Весна народів та прив'язувані до неї надії видвигнули на перший плян потребу організації українських наукових і літературних робітників у Галичині» [35], покликаних сприяти розвитку української науки та культури, – зазначав академік Я. Возняк. Поряд з українськими товариствами у цей період створюються польські та єврейські національні установи. Понад 65 товариств організовували наукові бібліотеки, фонди яких розрізнялися тематикою та кількістю видань. Місії цих бібліотек, які обумовлювалися статутами самих товариств, були аналогічним: в першу чергу на них покладалося інформаційне забезпечення наукових досліджень членів товариства та сприяння підвищенню їх фаху. Протягом всього періоду існування залежно від того, як змінювалися обставини, у яких доводилося працювати, книгозбірні товариств ставили перед собою різні завдання та методи їх вирішення. Хоча Я. Ісаєвич виділяє в окремий етап розвитку бібліотек період із XIX до поч. XX ст. [36], зазначаючи, що у цей час діяли бібліотеки, створені у попередній період. Проте з 1848 р. по 1921 р. інтенсивно засновувалися наукові бібліотеки при наукових, студентських та педагогічних товариствах та інституціях, що стало вагомою віхою в історії бібліотечної справи регіону. Це дає підстави виділити його в новий етап в історії наукових бібліотек Львова.

Процес створення товариств пожвавився наприкінці 60-х років XIX ст., як вважав І. Франко, цьому сприяла «перебудова конституції, заведення нового закону про товариства». У цей період з'яв-

[35] *Возняк Я.* До історії української наукової і просвітньої організації в Галичині 1848 р. // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. 110. – С. 163.

[36] *Ісаєвич Я.* Історія писемності, книговидання і бібліотеки. Проблеми періодизації: Виступ на пленарному засіданні міжнародної наукової конференції «1000-річчя літописання та книжкової справи в Україні» // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2000. – Вип. 3. – С. 17.

ляються «організації зразу освітні, далі політичні та економічні... і народний рух звільна виходить із теоретичного розумування та сентиментального ентузіазму на поле конкретної, виразно обмеженої, більше – менше методичної праці» [37]. Доля книгозбірень фахових та наукових товариств надзвичайно подібна.

Книгозбірні геральдичного товариства, члени якого проводили дослідження з геральдики та генеалогії та суміжних наук, [38] та Крайового археологічного товариства [39] здійснювали інформаційне забезпечення виданнями з вузькоспеціальної тематики.

У 1868 р. засновано книгозбірню [40] спілки «Взаїмна поміч львівських друкарів» [41] («Stowarzyszenie wzajemnej pomocy drukarzy lwowskich»). Основою її фонду стала колекція книг, подарована членом товариства А. Тромпетером [42]. Книгозбірня формувала фонд виданнями з історії та розвитку друкарства та художньою літературою, серед яких було 11 рукописів та стародруків [43]. У 1872 р. намісництво заборонило діяльність товариства, а бібліотека була вилучена поліцією. Наприкінці березня 1873 р. бібліотека відновила свою роботу, а у 1875 р. перейшла під патронат об'єднання під назвою «Огнище» [44].

Створене у 1873 р. Аптекарське товариство [45] було покликане сприяти складанню учнями аптекарів іспитів, які давали право на професійну діяльність, та сприяти розвитку наукових досліджень у галузі фармації [46], а досягненню поставленої мети мала допомогти книгозбірня та читальня, які зосереджувалися на накопиченні видань із питань фармакології, а також природничих наук.

Вузькофахову книгозбірню створило у 1877 р. Товариство галицьких лікарів (Towarzystwo lekarzy Galicyskich), основним завданням якого було «сприяти розвитку лікарів у науковому напрямі» [47].

Необхідність заснування фахової книгозбірні [48] визначалася у статуті Галицького лісогосподарського товариства (Towarzystwo lesnego galicyjskiego), мета якого – впливати на розвиток лісового господарства краю, відстоювати інтереси лісників і об'єднати зусилля в організації дослідження лісового господарства у краї.

Для сприяння успішному всебічному дослідженню Галичини, яке здійснювало відповідно до своєї мети Польське товариство природознавців ім. Коперніка (засноване у 1874 р. [49]), була організована книгозбірня, що містила 2000 назв у 3000 т. наукових праць із природничих наук, крім хімії та фізики.

Польське правниче товариство ставило собі за мету розбуджувати в польському народі прагнення до проведення досліджень у галузі правознавства та суміжних наук [50], для чого «утримує бібліотеку і передплачує часописи» [51]. Бібліотека товариства розташувалася у приміщенні по вул. Міцкевича, 5а, для налагодження її ефективної роботи у статут було введено окремий розділ «Про читальню». Він визначав правила користування читальнею та бібліотекою, подавав основні засади їх роботи. Серед членів виділу товариства обирався бібліотекар, який опікувався читальнею та бібліотекою.

Відразу ж після заснування Польського Політехнічного товариства, що діяло у Львові з 1877 року і ставило собі за мету об'єднати техніків всіх спеціальностей для налагодження наукових досліджень, для сприяння розвитку у Галичині промисловості та наукового поступу інженерів (Towarzystwa politechnicznego we Lwowi),[52] було засновано його бібліотеку. Фонд бібліотеки мав технічний

[37] *Франко І.* З історії української молодіжи в Галичині. 1871–1884 // Записки НТШ. – 1903. – Кн. V. – Т. 55. – С. 2. – (Miscellanea).

[38] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 376.

[39] Statut Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowi. – Lwów, 1876. – S. 7.

[40] *Палюх О.* Бібліотека товариства «Огнище». За матеріалами друкарських часописів Львова кінця XIX ст. // Записки ЛНБ. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 268–285.

[41] *Bednarski Sz.* Materiały do historyi o drukarniach w Polsce a mianowice drukarniach lwowskich i prowincionalnych. – Lwów, 1888. – 84 s.

[42] *Bober A. W.* Historja drukarń i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. – Lwów, 1926. – S. 33.

[43] Ibid. – S. 79.

[44] «Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych» – lwowskie czasopismo fachowe z końca XIX wieku // Roczniki Biblioteczne. – 1976. – R. 20. – Z. 1–2. – S. 37.

[45] Statut galicyjskiego towarzystwa aptekarskiego. – Lwów, 1892. – 16 s.

[46] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 352.

[47] Ustawa Towarzystwa lekarzy Galicyskich. – Lwów, 1877. – S. 3.

[48] Statut Towarzystwa lesnego galicyjskiego. – Lwów, 1878. – S. 4.

[49] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 350.

[50] Ibid. – S. 359.

[51] Statut Towarzystwa prawniczego we Lwowi. – [Lwów], [1894]. – S. 3.

[52] Dwudziestopięcioletni jubileusz Towarzystwa politechnicznego we Lwowi. 1877–1902. – [Lwów], [1902]. – S. 5.

характер і комплектувався виданнями з питань техніки та природничих наук.

Фонд книгозбірні Польського товариства опіки над здобутками мистецтва та культури (Towarzystwo opieki nad zabytkami sztuki s kultury) формувався «фаховими виданнями та часописами» [53] на кошти, виділені з річних внесків його членів, субвенцій, дарунків на його потреби, відсотків від запасного та основного капіталів об'єднання, доходів від подарованої, успадкованої нерухомості та отриманих унаслідок діяльності товариства – проведення лекцій, вистав та лотерей. Бібліотекою могли користуватися лише його члени, серед яких були Я. Зубрицький, С. Заревич та ін.

Для сприяння розвитку історичної науки у 1886 р. було створене польське історичне товариство та його книгозбірня [54].

Засноване у цьому ж році Літературне товариство ім. А. Міцкевича вважало, що для досягнення статутних цілей – дослідження польської літератури, а особливо творчості А. Міцкевича [55], необхідна добірна книгозбірня. Аналогічну мету мало Науково-літературне товариство (Towarzystwo naukowo-literackiego we Lwowie) – «здійснювати науково-дослідну роботу і поширювати зацікавлення до науки і польської літератури» [56].

У 1891 р. виникають книгозбірні Католицької читальні, яка об'єднувала членів для наукового розвитку теологічного католицького вчення [57] та Товариства народознавства, яке займалося збором фольклору та звичаїв народу, що проживав у давній Польщі [58].

Бібліотека Польського філософського товариства, заснованого у 1903 р., була організована відразу ж після розгортання статутної діяльності – проведенні наукових засідань, доступних лише для членів об'єднання [59]. Бібліотека містила у фондах документи з філософії і нараховувала 477 назв у 599 т., 12 назв часописів у 69 т. Для інформаційного сприяння розвитку нафтової промисловості у Галичині виникає книгозбірня Крайового нафтового товариства [60].

Для згуртування меценатів, здатних фінансувати наукові дослідження, було створено Товариство для сприяння польській науці [61]. З діяльністю товариства пов'язані наукові дослідження Євгена Барвінського [62] польсько-австрійських стосунків. На комплектування бібліотечного фонду використовувалася частина отриманих від спонсорів коштів.

Студентські товариства, ставлячи основний акцент на наукову і самоосвітню працю, намагалися забезпечити своїх членів відповідною літературою та науковим приладдям. Поряд з українськими студентськими об'єднаннями набувають розвитку товариства польських студентів вищих шкіл. Форми та методи діяльності цих об'єднань визначалися статутами, а тематичний напрям діяльності вказувала сама назва. Разом з тим всі товариства закладали у статутах шляхи досягнення поставленої мети через організацію бібліотеки. Товариства надавали можливість молодим авторам публікувати наукові праці, представлені на товариських відчитах. Створення студентських наукових організацій при вищих навчальних закладах сприяло задоволенню наукової і соціальної потреби активної участі молоді в науковому житті краю, керівництву зацікавленнями студентів та організації НДР відповідно до фаху, доступу до найновішої наукової літератури, що накопичувалася у фондах бібліотек цих товариств. Не менш важливою причиною була єдина правова санкціонована можливість створення організації, функціонування якої набувало форми самоврядування, створювало механізми інтеграції студентів різних факультетів навчальних закладів у структуру міста, а також налагодження близьких партнерських контактів з іншими вузькоспеціальними товариствами, що, як можна встановити з таємних наказів намісництва, мало у певній мірі характер політичної діяльності [63]. Незважаючи на обіцянку свобод, товариствам доводилося впродовж років очікувати на затвердження статутів, що перешкоджало налагодженню їх поступальної роботи. Товариствам доводилося вигадувати способи, щоб обійти прискіпування влади, постійно змінюючи статутні форми існування від кооперативу до самодопомогової спілки.

Про важливість бібліотечної діяльності у цих то-

[53] Statut Towarzystwa opieki nad zabytkami sztuki s kultury. – [Lwów], [1916]. – S. 2.

[54] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 359.

[55] Ibid. – S. 374.

[56] Statut Towarzystwa naukowo-literackiego we Lwowie. – Lwów, 1868. – S. 3.

[57] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 382.

[58] Ibid. – S. 389.

[59] Ibid. – S. 357.

[60] Ibid. – S. 425.

[61] Ibid. – S. 369.

[62] Ibid. – S. 370.

[63] ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 25, спр. 47, арк. 45.

вариствах свідчить той факт, що у назві більшості з них фігурувало слово «читальня» чи «бібліотека». Формуванню релевантних фондів бібліотек студентських товариств сприяв надзвичайно скрупульозний підхід до відбору книг. На засіданнях виділів студентських товариств періодично розглядалося питання комплектування їх фондів. Щоразу обговорювалася доцільність придбання того чи іншого видання, необхідного для наукових досліджень чи підготовки до іспитів. Бібліотекарі були зобов'язані узгоджувати списки видань, які планувалося придбати з виділами товариств, а також регулярно звітуватися, які саме книжки придбали для бібліотеки. Такий підхід до використання коштів сприяв формуванню фондів бібліотек товариств цінними профільними науковими виданнями.

Однією з найперших серед спілок, створених польськими студентами, у 1867 р. [64] з'явилася Академічна читальня (Towarzystwo czytelni akademickiej w uniwersytecie lwowskim) [65], що орієнтувала свою роботу на потреби студентів університету та Львівської політехніки, з метою сприяння у вивченні різноманітних наук (Towarzystwo czytelni akademickiej we Lwowe) [66]. Для інформаційного забезпечення діяльності наукових гуртків, що залучали слухачів університету до дослідницької роботи [67], товариство заснувало книгозбірню та читальню часописів. Об'єднання присвячувало багато уваги публікаціям праць своїх членів, тому розширювало рамки видавничої діяльності. На виділ товариства статутом покладалися обов'язки: утримувати читальню у відповідному стані, займатися придбанням та реєстрацією часописів, видавати книги та утримувати в порядку щоденники, каталоги, пильнувати за дотриманням статуту читальні [68].

У 1861 р. Товариство братньої допомоги слухачів Політехніки, створене для залучення студентів до наполегливого та усебічного вивчення фахових наук [69], заснувало власну книгозбірню, вважаючи її діяльність одним із засобів досягнення цієї мети.

У 1865 р. утворюється «Товариство братньої допомоги слухачів рільничої школи в Дублянах», яке ставило собі за мету організувати позанавчальне життя студентів. Документи свідчать, що через вісім років товариство вже мало певні кошти. Статут товариства було затверджено Галицьким намісництвом лише в квітні 1881 р. [70] Товариство згідно зі статутом надавало матеріальну допомогу студентам, сприяло організації позааудиторного навчання, організовувало культурний відпочинок, створило свою бібліотеку на допомогу навчанню та дослідницькій роботі студентів. Особливістю діяльності бібліотеки цієї інституції було вміння так організувати роботу, щоб не випрошувати кошти, а ще й поповнювати матеріальний фонд товариства [71]. На початку 90-х років діяльність Товариства братньої допомоги слухачів рільничої школи в Дублянах завмирає, і тільки з початком XX ст. простежується пожвавлення його роботи. Відповідно до інтенсивності розвитку товариства відбувається розквіт його бібліотеки, яка згодом реорганізовується в бібліотечно-видавничий відділ, метою якого було видавати конспекти лекцій професорів і переклад з іноземних мов навчальної літератури. Змінюється його назва на «Товариство колєжанське», а в 1907 р. в намісництві Галичини зареєстровано як «Колєжанське зібрання слухачів Рільничої академії в Дублянах» [72]. У листопаді 1909 р. затверджено новий статут товариства. Це створює умови для налагодження його активної діяльності та розвитку бібліотеки.

Місія книгозбірні, заснованої у 1875 р. товариством «Бібліотека слухачів права» (Towarzystwo Biblioteka Sluchaczów Prawa we Lwowie), полягала у формуванні потреби у самостійному вивченні правничих наук [73], сприянні науковим дослідженням студентів-поляків правничого факультету Львівського університету. Товариство «Бібліотека слухачів права» було зареєстроване у Намісництві Львова 20 лютого 1875 р. Назва цієї наукової інституції визначала тематичний характер її діяльності. Статут товариства неодноразово змінювався

[64] Statut Towarzystwa czytelni akademickiej w uniwersytecie lwowskim. – Lemberg, 1867. – S. 1.

[65] Początki działalności Cytelni Akademickiej we Lwowi. 1867–1877 // Rocznik Bibliotecne. – 2001. – S. 199–214.

[66] Statut Towarzystwa czytelni akademickiej we Lwowe. – Lwów, 1879. – S. 3.

[67] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 379.

[68] Statut Towarzystwa czytelni akademickiej w uniwersytecie lwowskim. – Lemberg, 1867. – S. 3.

[69] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 381.

[70] ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 25, спр. 1249, арк. 38–39.

[71] *Токарський Ю.* Дубляни: історія аграрних студій 1856–1949 / Львів. держ. аграрний ун-т. – Львів, 1996. – С. 208.

[72] Там само. – С. 209.

[73] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 380.

протягом декількох років [74], проте завжди декларував можливість досягнення поставлених завдань через утворення бібліотеки з фондом відповідної тематики [75]. Діяльність товариства була спрямована лише на студентів, які навчалися на факультеті права. Поряд із цим ініціатива майбутніх правників не була прийнятна владі, яка з часом намагалася обмежити роботу товариства та вступ до нього студентів інших навчальних закладів. Бібліотека слухачів права та Академічна читальня співпрацювали у видавничому напрямі, завдяки якому товариствам вдавалося отримувати додаткові засоби для поповнення фондів. Випускали вони скрипти [76] та підручники викладачів університету. Видання цих матеріалів було значною підмогою для членів товариства у підготовці до іспитів [77]. Це ліквідовувало недоліки в роботі у діяльності університетської бібліотеки [78]. Причому у виданих товариством текстах подавалися лише основні матеріали, необхідні для іспитів, але це викликало протести в університетської влади [79].

Згодом розпочали роботу «Бібліотека слухачів медицини львівського університету», гурток хіміків – слухачів Львівської політехніки, створений у 1896/1897 навчальному році.

З метою поглибленого вивчення ветеринарних наук студентами Вищої ветеринарної школи у 1882 р. було створено товариство «Бібліотека слухачів ветеринарії у Львові». У 1887–1888 рр. воно було реорганізоване в польське об'єднання «Братньої допомоги слухачам ветеринарії» [80] з тими ж статутними завданнями. Для досягнення поставленої мети було засновано бібліотеку.

Для інформаційного забезпечення викладацької діяльності вчителів шкіл було сформовано мережу спеціальних педагогічних бібліотек, заснованих фаховими вчительськими спілками.

Так, товариство «Братньої допомоги кандидатів на здачу кваліфікаційних іспитів на посаду вчителя народної школи у Львові» діяло з 1868 р. [81] Об'єднання організовувало курси, що всіляко сприяло вчителям у підготовці до успішного складання іспиту. Для ефективного забезпечення своєї діяльності товариство організувало фахову бібліотеку, у фонді якої накопичувалися «всі книги, що потрібні для народних шкіл, вказівки для вчителів, видання з питань педагогіки, методики, дидактики та інших наукових видань, призначених для всебічного розвитку вчителів» [82]. Керував роботою бібліотеки згідно зі статутом об'єднання його виділ [83]. Серед звичайних членів товариства обирався бібліотекар та його заступник.

У 1868 р. виникло Польське педагогічне товариство, на яке покладалося завдання розвивати педагогічну науку [84], і розпочало створення мережі невеликих педагогічних бібліотек при його філіях.

На допомогу польським вчителям розгорнув свою діяльність Польський шкільний музей, на який покладалася місія розвитку педагогічної науки [85]. При ньому у 1903 р. була створена бібліотека музею (пл. Гозєвського, 4) та читальня Товариства вчителів вищих та середніх шкіл. Його бібліотека комплектувалася виданнями з освіти та шкільництва, дидактики і педагогіки в цілому. Читальня спеціалізувалася на обслуговуванні читачів часописами, тому передплачувала всі фахові часописи Галичини. Книгозбірня у 1930 р. нараховувала 12 525 назв видань у 13 825 томах., у т. ч. 533 брошури, 94 рукописи (у 100 томах), 200 мап та атласів, 11 глобусів, близько 500 гравюр, фотографій, таблиць, 40 медалей та літературу з нумізматики, 238 часописів, 6000 звітів шкіл і товариств. У 1928 р. рада гуманітарного відділу Львівського університету пропонувала об'єднати бібліотеки. Про те, чи відбулося це об'єднання, жодних відомостей знайти не вдалося.

Події першої світової війни на теренах Галичини завдали помітної шкоди економіці та господарству регіону, що позначилося на розвитку культури. Важкого удару зазнали інституції культури, в тому числі бібліотеки, їхні фонди.

[74] ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 25, спр. 47, арк. 1–92.

[75] Там само, арк. 10.

[76] Видруковані на друкарській машинці стенограми лекцій і розмножені у будь-який можливий спосіб.

[77] VIII Sprawozdanie Rady Zawiadowczej Towarystwa Biblioteka Sluchaczów Prawa we Lwowie z czynności za czas od 24 października 1881 do 1 listopada 1882. – Lwów, 1882. – S. 4.

[78] Ibid. – S. 3.

[79] XVII Sprawozdanie Rady Zawiadowczej Towarystwa Biblioteka Sluchaczów Prawa we Lwowie z czynności za czas od 5 list[opada] 1889 do 10 paźdz[łernika] 1890. – Lwów, 1890. – S. 3.

[80] *Kulczycki W.* Wspomnienia z pierwszych lat Lwowskiej Uczelni weterynarnei. – Lwów, 1932. – S. 5.

[81] Ustawy towarzystwa Bratnei pomocy kandydatów kształcących sie we Lwowie na nauczyceili szkól ludowych. – Lwów, 1868. – S. 3.

[82] Ibid.

[83] Ibid.

[84] Lwów: jego rozwoj i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / Skreślil J. Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 364.

[85] Ibid. – S. 386.

З 1922 р. розпочався новий етап в історії наукових бібліотек Львова. Якщо попередній, зважаючи на загальну громадянську активність населення, був найдієвішим періодом розвитку бібліотек, то наступний відзначався переорієнтацією на розгортання активної діяльності «потрібних» владі книгозбірень. Включення Галичини до складу Польщі призвело до значного розшарування установ щодо стану фінансового забезпечення. Бібліотеки, які комплектували фонди польськомовними виданнями та пропагували пропольську ідеологію, отримували постійну фінансову підтримку держави.

Серед наукових закладів Львова не останнє місце належало Військовій бібліотеці (Biblioteka wojskowa) командування округу. Вона виникла за наказом вищого командування у 1920 р., коли з'явилася необхідність у розширенні горизонтів військової науки, вивченні командирським корпусом теорії військової справи. Для цього потрібна була спеціальна бібліотека, яка б містила видання з історії методики військової справи, загальних та спеціальних воєнних доктрин.

Бібліотека була створена у приміщенні королівського арсеналу, будинок якого був збудований у 1640 р. королем Владиславом VI. Під бібліотеку було виділено 5 кімнат на другому поверсі, які було розподілено на: наукову читальну залу, читальну залу періодичних видань, приміщення для працівників.

Сприяла організації роботи бібліотеки бібліотечна рада, яку очолював начальник штабу, а членами були представники керівництва корпусу. Бібліотечна рада складала план комплектування фондів, що містив конкретні вказівки щодо закупівлі книг, дбала про динамічне збільшення фондів, здійснювала нагляд над використанням книг, таким чином «була зв'язуючою ланкою між бібліотекою і офіцерським корпусом» [86]. Діяльність бібліотеки, стала осередком військових знань для науковців міста сприяла розвитку військової науки.

Основним у профілі формування фонду Військової бібліотеки була військова справа, теоретичні та практичні засади. У кінці 20-х років вона містила 7845 назв у 13 953 томах, у т. ч. 3544 брошури, 2292 мапи, 21 атлас, 45 періодичних часописів за 1928–1929 рр. Фонди базувалися на залишках австрійських зібрань, отриманих як військова здобич у 1919 р. та розташованих в архівному відділі керівництва округу. Не менш цінною була частина фонду, у якій збегігалися австрійські статути та інструкції.

Фонди бібліотеки зростали з кожним місяцем і надзвичайно швидко досягли 160 000 прим., з них – 12 500 опрацьованих. За змістом 4/5 фонду становили видання з питань військової справи. У мовному аспекті фонд розподілявся таким чином: польською мовою – 50 % фонду, німецькою – 38 %, французькою – 9 %, іншими мовами – 3 %. Відділ часописів розвивався активно і нараховував 45 назв часописів, з яких – 3/4 військової тематики – польською, французькою, німецькою мовами. Видання військової тематики містили статті про організацію, навчання та виховання військ, давали читачам цінну інформацію для творення власної військової доктрини, розвиток військової техніки та ін.

Фонд бібліотеки Картографічного інституту ім. Е. Ромера становив у 1933 р. 21 000 прим., серед яких – книжки та географічні мапи. Частина її фондів тепер зберігається у Вроцлаві.

Міська публічна бібліотека (Biblioteka publiczna miasta Lwowa) розпочинає свою історію з 1917 р. У цьому році її фонд нараховував 12 314 документів, що назбиралися при архіві давніх актів, і стосуються історії львівської громади від середньовічних часів. Цей фонд став підвалиною для створення міської бібліотеки [87]. Активний розвиток розпочався після того, як архівно-музейна комісія міської гміни 31 листопада 1917 р. вирішила надати утвореній установі назву «Бібліотека королівського столичного міста Львова». Фонди були розташовані у приміщенні архіву у ратуші [88]. Міська влада охоче розпочала творення цієї книгозбірні, оскільки обиватели міста відразу ж обіцяли надавати їй матеріальну підтримку. Засновники вирішили «створити можливість широкому колу дослідників та науковців для проведення всесторонніх розвідок у галузі культури та історії Львова» [89], цим самим визначивши місію майбутньої установи. Її фонди примножувалися не лише через закупівлю видань на дотацію виділену владою, але передовсім завдяки зростаючій меценатській діяльності громадськості. Звернення до широкого загалу, до львівських бібліо-

[86] Biblioteka wojskowa // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 63.

[87] Biblioteka archiwalna // Regulamin archiwum akt dawnych, biblioteki archiwalnej i muzeum historycznego miasta Lwowa. – Lwów, Nakladem Archiwum akt dawnych, 1939. – S. 26.

[88] *Jaworski F.* Baszta prochowa i Archiwum Miejskie. – Lwów, 1905. – S. 32.

[89] *Badecki K.* Biblioteka publiczna miasta Lwowa. – Lwów, 1939. – S. 13.

філів, власників приватних бібліотек, друкарень, книгарень, авторів та видавців мало плідні наслідки. Громадськість міста обдаровувала бібліотеку впродовж десятиліть, передаючи до її фондів окремі видання та приватні збірки. Окрім того, владою були відчужені деякі приватні бібліотеки, які містили популярні видання. Ці зібрання формувалися впродовж довгих років, не були опрацьовуваними відповідно до засад опрацювання документів архіву. У них був значний відсоток дублетів.

Особливо плідними для формування фондів бібліотеки стали 20-ті роки XX ст. Спершу новостворена установа тимчасово розмістилася біля міського архіву у ратуші.

Набуття великої кількості колекцій сприяло вирішенню питання помешкання бібліотеки, оскільки невеличкі приміщення у ратуші не могли вмістити всіх її фондів. Впродовж всього існування книгозбірня розміщувалася у різних будинках. Влада намагалася знайти приміщення, у якому можна було б не тільки зручно розмістити фонди бібліотеки, але й обладнати зручну читальну залу та абонемент. Проте, пошук тривав роками. Виникав задум розмістити бібліотеку у пороховій вежі, будові XVI ст. Було виділено гроші для реконструкції вежі, але для завершення реставрації не вистачило коштів. 1937 р. було складено «Статут бібліотечний» [90], який так і не був ухвалений владою.

У 1938 р. бібліотеці було виділено приміщення у будинку промислового (художнього) музею. Міською владою знову було надано кошти для реконструкції приміщень для читальної зали та абонемента. Накопичення значного масиву подарованої літератури змінило місію бібліотеки, що спонукало її керівництво до розподілу фонду. Ретроспективну частину фонду повернули старому власнику – міському архіву для задоволення інформаційних потреб читачів-науковців, відновивши діяльність бібліотеки архіву. Набуту завдяки меценатству частину фондів і покликану популяризувати книгу та задовольняти інформаційні потреби широкого кола читачів було опрацьовано із залученням спеціалістів та перевезено в нове приміщення. Міська бібліотека була відкрита для широко загалу, перетворившись на масову книгозбірню, незважаючи на значний фонд, який у 1939 р. нараховував 20 000 томів і був розподілений на 2 відділи – книг і періодики. Окремо було вилучено дублети з метою використання їх на обмін. Для повного документального оформлення цієї установи було зроблено оголошення у пресі. Але наступні роки та політичні події у місті завадили реалізації розпочатої справи.

Розгортали активну роботу також бібліотеки польського товариства природників ім. Коперника, Дослідного інституту хімії «Метан», засновані у 1925 р., а також Союзу українських адвокатів [91], що формував фонд юридичної літератури.

Відновлюється діяльність наукових та студентських товариств, що була млявою, загальмованою впродовж попередніх років, а відповідно активізується поповнення бібліотечних фондів.

Численним товариством у Львові була Читальня студентів-богословів, яка мала на меті самоосвіту, поширення католицького світогляду серед українського народу. Читальня нараховувала 173 члени. Робота проводилася в семи секціях: богословській, культурно-освітній, суспільній, літературній, музично-драматичній, протиалкогольній та видавничій [92]. При читальні формувався невеликий бібліотечний фонд.

Активізували роботу діючі та розпочали виникати нові книгозбірні, створені на допомогу педагогічним кадрам, зосереджуючи увагу на формуванні фахового фонду з метою інформаційного забезпечення вчителів для сприяння удосконалення навчального процесу та дослідницької роботи у галузі педагогіки.

Львівське відділення польського товариства народної школи у 1934 р. [93] заснувало у Львові мережу бібліотек, що мала 2 типи бібліотек: міські та повітові. У Львові діяло 43 філії цієї бібліотеки. У приміській зоні працювало 59 повітових бібліотек, що володіли 3230 примірниками. У 1930 р. товариство мало мережу із 821 читальні і 2171 читальної зали і бібліотеки [94]. У Львові діяла Головна бібліотека товариства [95].

Розгорнула широку діяльність бібліотека вищих державних учительських курсів. В 1926 р. вона увійшла до фондів бібліотеки державних педагогічних курсів у Львові. З початку XX ст. діяла бібліотека жі-

[90] *Badecki K.* Biblioteka miejska // Publiczne biblioteki lwowskie: Zarys dziejow / Pod redakcja L. Bernackiego. – Lwów, 1926. – S. 57–63.

[91] Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів: Накладом товариства «Союз Українських адвокатів», 1934. – С. 55.

[92] ДАЛО, ф. 27, оп. 3, спр. 1249, арк. 161; спр. 2995, арк. 11.

[93] Katalog publicznej biblioteki Lwowskego związku okręgowego towarzystwa szkoły ludowej. – Lwów, 1912. – S. 3.

[94] W czterdziestolecie pracz T.S.L. 1891–1931. – [Kraków], [1931]. – S. 16.

[95] Katalog publiczney biblioteki Lwowskego związku okręgowego towarzystwa szkoły ludowej. – Lwów, 1912. – 365 s.

ночих науково-виховних установ імені З. Стчалковської, фонд якої у 1927 р. нараховував 3890 прим. Мережа бібліотек цієї установи містила головну бібліотеку з фондом 1896 прим., учительську – 413 прим. та бібліотеку-випозичальню, тобто абонементний відділ, фонд якого становив 1481 прим.

У 1925 р. з ініціативи тодішньої Кураторії Львівської шкільної округи засновується Центральна педагогічна бібліотека, на яку покладалася місія бути методичним центром [96] мережі вчительських бібліотек регіону. Згодом книгозбірня була реорганізована у Львівську державну педагогічну бібліотеку [97]. Як зазначалося у її статуті, «Державна педагогічна бібліотека служить для професорів як вказівка їм в їх педагогічній роботі» [98]. З 1934 р. бібліотека стала називатися Державна Центральна Педагогічна бібліотека у Львові (ДЦПБ) («Panstwowa centralna biblioteka pedagogiczna we Lwowe»). Відповідно до статуту бібліотека функціонувала як самостійна інституція Кураторії Львівської шкільної округи до 1939 р. [99] «Завдання ДЦПБ у Львові є допомогти учительству всіх категорій шкіл у дальшій освіті в педагогічно-дидактичному обсязі, а також можливо і науковій праці у тому напрямі» [100]. Опікувалася роботою бібліотеки педагогічно-наукова комісія [101]. Комісія надсилала листи до установ та організацій з проханням допомогти у комплектуванні фондів, вишукувала кошти для придбання необхідних видань [102]. Фонд бібліотеки інтенсивно зростав, у 1935 р. він нараховував лише 1035 прим., а вже у 1939 р. – 20 000 прим. ЇЇ фонд містив твори, брошури і часописи польською та іншими мовами з питань шкільництва, загальної педагогіки і дидактики, спеціальної методики всіх предметів, наукової організації шкільництва і устрою шкіл, всі шкільні підручники, а також всі інші дидактичні і педагогічні допоміжні матеріали [103], «народної освіти, шкільного уставознавства, спеціальної методики, що стосується до шкільного і позашкільного виховання, фізичного виховання, шкільної гігієни, шкільної організації і педагогічної бібліографії, всього «1800 творів, що належали до 15 львівських гімназійних бібліотек» [104].

Універсальна бібліотека ім. марш. Пілсудського, заснована у 1935 р. Домом громадської допомоги, обслуговувала бібліотечних працівників. У 1939 р. її фонд нараховув 7800 прим. З 25 вересня 1939 р. отримала назву «Універсальна бібліотека союзу бібліотечних працівників бібліотек, архівів та музеїв № 20 у Будинку громадської допомоги у Львові». У фонді бібліотеки товариства книголюбів з 1925 по 1930 рік було накопичено – 304 прим.

Робота товариства польських бібліотекарів здійснювалася у трьох секціях – бібліотекознавства, бібліографії, загальних бібліотек [105]. Товариство проводило бібліотечні курси та організувало книгозбірню, фонд якої формувався виданнями з бібліотекознавства, архівознавства, музейної справи.

У 1938 р. була заснована бібліотека Вищого інституту релігійної культури, фонди якої поповнювалися виданнями релігійної тематики.

Таким чином, в означений історичний період у польській громаді міста Львова вдалося сформувати розгалужену мережу наукових бібліотек. Книгозбірні ставали центрами накопичення цінних та рідкісних видань і створювали сприятливий інформаційний простір для розвитку різних галузей науки. Завдяки такій бібліотечній спадщині сучасні дослідники мають змогу сьогодні користуватися рідкісними пам'ятками книжкового мистецтва, які збиралися впродовж десятиліть.

---

[96] *Рогова П.* Бібліотечно-інформаційне обслуговування освітян спеціальними фондами педагогічних бібліотек: історичні тенденції та перспективи // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 28.

[97] Львівські бібліотеки: Інформ. нарис / Під ред. О. Габерле. – Львів, 1929. – С. 80.

[98] Там само. – С. 80–81.

[99] Звіти про діяльність Центральної державної педагогічної бібліотеки у м. Львові // ЦДІА України у м. Львові, ф. 179, оп. 5, спр. 302, арк. 1–13.

[100] Dziennik Urzedowy Kuratorium Okregu skolnego Lwowskego. – Lwów, 1926. – S. 340.

[101] Інструкція «Педагогічно-наукової комісії» // Учительське слово. – 1914. – (Ч. 19). – С. 346–347.

[102] *Рогова П.* Бібліотечно-інформаційне обслуговування освітян спеціальними фондами педагогічних бібліотек: історичні тенденції та перспективи // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 26.

[103] Dziennik Urzedowy Kuratorium Okregu skolnego Lwowskego. – Lwów, 1926. – S. 340–343.

[104] Львівські бібліотеки: Інформ. нарис. / Під ред. О. Габерле. – Львів, 1929. – С. 80–81.

[105] ЛНБ, ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 3, арк. 2.